[२०२४] १२ एससीआर १३३ : २०२४ आयएनएससी ८५१

मेसर्स एचपीसीएल बायो फ्यूल्स लि.

वि.

मेसर्स शहाजी भानुदास भड

(दिवाणी अपील क्रमांक १२२३३ ऑफ २०२४)

०७ नवंबर २०२४

[डॉ. धनंजय वाय. चंद्रचूड, सीजेआय और
जे.बी. पारडीवाला,न्या.**]**

विचारकरण्याजोगा मुद्दा

(१) प्रतिवादीने दाखल केलेला लवाद व सामंजस्य कायदा, १९९६ च्या कलम ११(६) अन्वये दाखल केलेला नवीन अर्ज अधिक ग्राह्य धरला जाऊ शकतो का, विशेषत: कायद्याच्या कलम ११(६) अन्वये पहिला अर्ज मागे घेताना उच्च न्यायालयाने नवीन अर्ज दाखल करण्याचे स्वातंत्र्य दिले ले नाही, १९९६ ; (२) प्रतिवादीने दिनांक ०९.१२.२०२२ रोजी दाखल केलेला अधिनियम, १९९६ च्या कलम ११(६) अन्वये नवीन अर्ज कालबद्ध आहे असे म्हणता येईल का? जर होय, तर प्रतिवादी मर्यादा कायद्याच्या कलम १४ च्या लाभासाठी पात्र आहे की नाही. दुसर् या शब्दांत, प्रतिवादीने आयबीसी अंतर्गत कार्यवाहीचा पाठपुरावा करण्यासाठी घालवलेला कालावधी कलम ११ (६) अन्वये अर्ज दाखल करण्याच्या मर्यादेच्या कालावधीची गणना करताना वगळला जाऊ शकतो का; (३) अधिनियम, १९९६ च्या कलम ११(६) अन्वये नवीन लवाद अर्ज दाखल करण्यात प्रतिवादीने केलेला विलंब मर्यादा कायद्याच्या कलम ५ अन्वये माफ केला जाऊ शकतो का?

लवाद व सामंजस्य कायदा, १९९६ – कलम ११ (६) - दिवाणी प्रक्रिया संहिता, १९०८ – किंवा.२३, आर.१ - दिवाळखोरी व दिवाळखोरी संहिता, २०१६ - प्रतिवादीने दाखल केलेला लवाद व सामंजस्य कायदा, १९९६ च्या कलम ११ (६) अन्वये नवीन अर्ज ग्राह्य धरला जाऊ शकतो का, विशेषत: जेव्हा उच्च न्यायालयाने या कायद्याच्या कलम ११ (६) अन्वये पहिला अर्ज मागे घेताना नवीन अर्ज दाखल करण्याचे स्वातंत्र्य दिले नव्हते. १९९६ - अपीलकर्त्याने असा युक्तिवाद केला की सीपीसीच्या ओआर.२३ आर.१ मधील तत्त्वांच्या बदल्यात, प्रतिवादी त्याच वादांच्या निकालासाठी कलम ११ (६) अन्वये पुढील अर्ज दाखल करू शकला नसता, यापूर्वी याच उद्देशाने दाखल केलेला अर्ज विनाअट मागे घेतला होता:

तात्कालिक प्रकरणात, अधिनियम, १९९६ च्या कलम ११ (६) अन्वये दोन्ही अर्ज प्रतिवादीची थकबाकी भरण्यास अपीलकर्त्याने नकार दिल्यानंतर ०२.०२.२०१४ रोजी उद्भवलेल्या वादाचा निपटारा करण्यासाठी दाखल करण्यात आले होते - कलम ११ (६) अन्वये पहिला अर्ज दाखल करण्यात आला होता. १६.०२.२०१८ आणि नंतर ०१.१०.२०१८ रोजी बिनशर्त मागे घेण्यात आला - चार वर्षांहून अधिक कालावधीनंतर प्रतिवादीने ०९.१२.२०२२ रोजी उच्च न्यायालयात कलम ११(६) अन्वये पुढील अर्ज दाखल केला जो संबंधित आदेशाने मंजूर झाला - घटनांचा कालक्रम स्पष्टपणे दर्शवितो की प्रतिवादीने काही त्रुटींमुळे पहिला लवाद अर्ज मागे घेतला नाही ज्यामुळे तो फेटाळला गेला असता - हे देखील तारखेच्या आदेशावरून स्पष्ट होते ०१.१०.२०१८ उच्च न्यायालयाने प्रतिवादीला अर्ज मागे घेण्याची परवानगी दिली की प्रतिवादीने कोणतेही स्वातंत्र्य मागितले नाही किंवा न्यायालयाने नवीन लवाद अर्ज दाखल

करण्याचे कोणतेही स्वातंत्र्य दिले नाही - असे दिसते की प्रतिवादीने लवाद अर्ज मागे घेण्याचे एकमेव कारण आयबीसीच्या कलम ९ अन्वये त्याचा अर्ज एनसीएलटीने कोणत्याही प्रकारे स्वीकारला होता - असे निःसंशयपणे म्हणता येईल की प्रतिवादीने गणना केली आहे आयबीसी प्रक्रियेत यशस्वी होण्याची शक्यता जास्तीत जास्त वाढविण्यासाठी लवादाची कार्यवाही सोडण्याचा धोका - प्रतिवादीला आयबीसी कार्यवाहीच्या बाजूने लवादाची कार्यवाही सोडण्याचा अधिकार होता - तथापि, तसे केल्यावर, माघार घेताना नवीन अर्ज दाखल करण्याचे न्यायालयाचे स्वातंत्र्य प्राप्त केल्याशिवाय मध्यस्थ नियुक्तीसाठी नवीन अर्ज दाखल करणे यापुढे खुले होणार नाही - मूलभूत तत्त्वे आदेश २३ नियम १ मध्यस्थ नेमण्याच्या अर्जांना लागू केला जाऊ शकतो, दुसरा अर्ज स्वातंत्र्याशिवाय आधी मागे घेण्यात आला असला तरी तो ग्राह्य धरण्यायोग्य म्हणून प्रतिवादीचा बचाव करण्याचा एकमेव मार्ग होता - प्रतिवादीच्या वर्तनावरून हे स्पष्ट होते की पक्षकारांमध्ये अस्तित्वात असलेले प्रश्न लवादाद्वारे सोडविले जाऊ शकत नाहीत असा विचार करून दिवाळखोरीची कार्यवाही सुरू करणे योग्य वाटले - कोणतेही स्वातंत्र्य न मागता पहिला कलम ११ चा अर्ज मागे घेण्यास प्रतिवादीचे अपयश सध्याच्या खटल्याच्या वस्तुस्थितीत माफ केले जाऊ शकत नाही - म्हणूनच, पहिला लवाद अर्ज मागे घेताना प्रतिवादींनी उच्च न्यायालयाकडून मागितलेले कोणतेही स्वातंत्र्य नसल्यामुळे, त्याच कारवाईच्या कारणास्तव उद्भवलेली नवीन कलम ११ याचिका ग्राह्य धरता येईल असे म्हणता येणार नाही. [पारस ५१, ५२, ५५, ५८, ५९, ६१]

लवाद व सामंजस्य कायदा, १९९६ - नागरी प्रक्रिया संहिता, १९०८ - दिवाळखोरी व दिवाळखोरी संहिता, २०१६ - मर्यादा कायदा, १९६३ – कलम १४ - प्रतिवादीने ०९.१२.२०२२ रोजी

दाखल केलेला अधिनियम, १९९६ च्या कलम ११ (६) अन्वये दाखल केलेला नवीन अर्ज कालबद्ध म्हणता येईल का - होय, तर प्रतिवादी मर्यादा कायद्याच्या कलम १४ च्या लाभास पात्र आहे का:

१६.०२.२०१८ रोजी दाखल केलेला पहिला अर्ज हा अर्ज दाखल करण्यासाठी तीन वर्षांच्या विहित मर्यादेच्या कालावधीत होता - दुसरा अर्ज ११(६) अन्वये अपीलकर्त्याने लवादाची नोटीस प्राप्त झाल्यापासून एक महिन्याच्या मुदतीपासून तीन वर्षांच्या कालावधीत दाखल करणे आवश्यक होते - तीन वर्षांचा हा कालावधी ऑगस्टमध्ये संपला, २०१९ – दुसरा अर्ज प्रतिवादीने १२.१२.२०२२ रोजी खूप उशिरा दाखल केला आणि तो स्पष्टपणे कालबद्ध आहे - मर्यादा कायद्याच्या कलम १४ च्या लाभाचा विचार करता, अधिनियम, १९९६ च्या कलम ४३ च्या आधारे, या कायद्याच्या कलम ११ (६) अन्वये दाखल केलेल्या लवाद नियुक्तीच्या अर्जांना मर्यादा कायदा लागू आहे असे मत घेऊन या न्यायालयाचे निर्णय आहेत - अशा प्रकारे मर्यादा कायद्याच्या कलम १४ अन्वये लाभ अर्जदाराला त्यामध्ये निर्दिष्ट केलेल्या अटींच्या पूर्ततेच्या अधीन राहून घेता येईल – प्रथम, कलम १४(१) चा लाभ पुढील कार्यवाही खटला असेल तेथे घेता येईल, तर पुढील कार्यवाही अर्ज असेल तेथे कलम १४(२) चा लाभ घेता येईल - दुसरे, आधीच्या आणि नंतरच्या दोन्ही कार्यवाहीत एकच प्रकरण असेल तर कलम १४(१) लागू होते, तर आधीची आणि नंतरची दोन्ही कार्यवाही समान दिलासा मागण्यासाठी दाखल केली जाते तेव्हा कलम १४(२) लागू होते - अधिनियम, १९९६ च्या कलम ११(६) अन्वये याचिका खटला नसल्यामुळे ती मर्यादा कायद्याच्या कलम १४ च्या उपकलम (१) द्वारे चालविली जाणार नाही - त्याऐवजी, हे मर्यादा कायद्याच्या कलम १४ च्या उपकलम (२) द्वारे नियंत्रित केले जाईल - समान सवलतीचा प्रश्न आहे, उच्च न्यायालयाने आयबीसीच्या कलम ९ अन्वये अर्ज आणि

मेसर्स एचपीसीएल बायो फ्यूल्स लिमिटेड विरुद्ध मेसर्स शहाजी भानुदास भड

अधिनियम, १९९६ च्या कलम ११ (६) अन्वये एकच दिलासा मिळविण्यासाठी अर्ज दाखल केला आहे असे नमूद करण्यात चूक केली - पूर्वी मागितलेला दिलासा कॉर्पोरेट कर्जदाराच्या सीआयआरपीची सुरुवात आहे, उत्तरार्धात मागितलेला दिलासा म्हणजे करारामुळे उद्भवणाऱ्या वादांच्या निर्णयासाठी लवादाची नेमणूक - अधिनियम, १९९६ च्या कलम ११ (६) अन्वये अर्जात मागितलेला दिलासा आयबीसीच्या कलम ९ अन्वये मागविण्यात आलेल्या सवलतीसारखा नसल्यामुळे सध्याच्या प्रकरणात प्रतिवादीला कलम १४ (२) चा लाभ देता येणार नाही.

[पारस ७४, ७७, ८३, १०७]

लवाद आणि सामंजस्य कायदा, १९९६ - दिवाणी प्रक्रिया संहिता, १९०८ - दिवाळखोरी आणि दिवाळखोरी संहिता, २०१६ - मर्यादा कायदा, १९६३ - प्रतिवादी आयबीसीच्या कार्यवाहीवर चांगल्या हेतूने आणि प्रामाणिकपणे खटला चालवत होता की नाही.

प्रतिवादी आयबीसीच्या कार्यवाहीवर चांगल्या हेतूने आणि प्रामाणिकपणे खटला चालवत होता असे म्हणता येणार नाही - मर्यादा कायद्याच्या कलम १४ अन्वये देण्यात आलेल्या सवलतीत चुकीचा घटक अंतर्भूत आहे - सध्याच्या प्रकरणात प्रतिवादीने सुरुवातीला कलम ११ (६) अन्वये उच्च न्यायालयात अर्ज दाखल केला होता - तथापि, त्याला माहित असलेल्या कारणास्तव, प्रतिवादीने मध्यस्थ नियुक्तीसाठी वरील कार्यवाही सोडून दिली आणि आयबीसीच्या कलम ९ अंतर्गत एक अर्ज घेऊन एनसीएलटी, कोलकाता कडे धाव घेतली - प्रतिवादीला आयबीसीच्या कलम ८ अन्वये जारी केलेल्या दुसर्या वैधानिक मागणी नोटीसच्या उत्तरात अपीलकर्त्याने उपस्थित केलेल्या आधीपासून च्या वादाच्या आक्षेपाची पूर्ण माहिती होती - कायद्याच्या कलम ११ (६) अन्वये अर्जास प्राधान्य दिले असले तरीही, १९९६ मध्ये न्यायालयीन न्यायालयासमोर आणि

आयबीसी अंतर्गत दाखल केलेल्या एस.९ अर्जातील त्रुटींची पूर्ण जाणीव असल्याने प्रतिवादीने योग्य कार्यवाहीचा त्याग करण्याचा जाणीवपूर्वक निर्णय घेतला - प्रतिवादीचे वर्तन कोणत्याही प्रकारे चूक म्हणता येणार नाही - आयबीसी अंतर्गत विशिष्ट उपाय निवडण्याचा जाणीवपूर्वक निर्णय घेतल्यानंतर जो कलम ११ (६) अन्वये अर्जासारखा दिलासा देणारा नाही अधिनियम, १९९६ नुसार, प्रतिवादीला आता अज्ञान किंवा चुकीची याचिका घेण्याची परवानगी दिली जाऊ शकत नाही आणि त्याच्या निर्णयांचे परिणाम भोगावे लागतील. [परिच्छेद ११०]

लवाद व सामंजस्य कायदा, १९९६ – कलम ११ (६) - दिवाणी प्रक्रिया संहिता, १९०८ - दिवाळखोरी व दिवाळखोरी संहिता, २०१६ - मर्यादा कायदा, १९६३ – कलम ५ - अधिनियम, १९९६ च्या कलम ११ (६) अन्वये नवीन लवाद अर्ज दाखल करण्यात प्रतिवादीने केलेला विलंब मर्यादा कायद्याच्या कलम ५ अन्वये माफ करता येईल का?

कायद्याची भूमिका अशी आहे की अधिनियम, १९९६ च्या कलम ११(६) अन्वये लवाद नियुक्तीसाठी दाखल केलेल्या अर्जांच्या संदर्भात मर्यादा कायद्याच्या कलम ५ अन्वये लाभ उपलब्ध आहे - शिवाय, मर्यादा कायद्याच्या कलम ५ अन्वये अर्ज दाखल करण्याची आवश्यकता ही न्यायालयाने या तरतुदीनुसार आपल्या विवेकाचा वापर करणे आणि अर्ज किंवा अपील करण्यास विलंब माफ करणे ही बंधनकारक पूर्वअट नाही - प्रतिवादीने आयबीसीच्या कलम ९ अन्वये कार्यवाही करण्याच्या उद्देशाने आपला पहिला एस.११(६) अर्ज सोडण्याचा जाणीवपूर्वक निर्णय घेतला - प्रतिवादीने कायदेशीर मागणी नोटिशीला दिलेल्या उत्तरात अपीलकर्त्याने विशिष्ट आक्षेप घेतल्यानंतरही अशी निवड केली की पक्षकारांमध्ये पूर्वीपासून वाद आहेत - हे लक्षात घेता, एनसीएलटीने आयबीसीच्या कलम ९ अन्वये अर्ज स्वीकारण्याची

मेसर्स एचपीसीएल बायो फ्यूल्स लिमिटेड विरुद्ध मेसर्स शहाजी भानुदास भड

शक्यता वाढविणे हे प्रतिवादीने पहिला एस.११(६) अर्ज फेटाळण्याचे एकमेव कारण असल्याचे दिसते - प्रतिवादीच्या अशा वर्तनाच्या पार्श्वभूमीवर, या न्यायालयाचे असे मत आहे की सध्याचे प्रकरण मर्यादा कायद्याच्या कलम ५ अंतर्गत विवेकाचा वापर करण्याची हमी देत नाही. [पारस १२१, १२२]

मर्यादा – मर्यादा कालावधी असण्याचा उद्देश :

मर्यादेच्या कालावधीची तरतूद करणार् या कायद्यांमागील मूळ आधार "*व्हिजिटिबस नॉन डॉर्मिएंटबस जुरा सबव्हेनियंट*"या वाक्याद्वारे स्पष्ट केला गेला आहे ज्याचा अर्थ असा आहे की कायदा सतर्क असलेल्यांना मदत करतो आणि त्यांच्या हक्कांवर झोपणाऱ्यांना नाही - विहित मर्यादा कालावधी असण्यामागील हेतू हा आहे की खटल्याची निश्चितता आणि अंतिमता आहे आणि विरोधी पक्षाला खात्री देणे की तो अनिश्चित काळासाठी अधीन राहणार नाही दायित्वाचा कालावधी - ठराविक मर्यादेच्या कालावधीने साध्य होणारा आणखी एक उद्देश म्हणजे पुरावे नष्ट होण्यापूर्वी सुरू केलेल्या दाव्यांनाच स्थगिती देण्याची परवानगी दिली जाते - मर्यादेचा कायदा अधिकार नष्ट करण्याचे काम करत नाही तर केवळ उपायांवर बंदी घालतो. [परिच्छेद ६८]

लवाद व सामंजस्य अधिनियम, १९९६ – कलम ११ (६) - मर्यादा कायदा, १९६३ - मध्यस्थ नेमण्यासाठी अर्ज दाखल करण्याची मर्यादा कालावधी केव्हा सुरू होईल:

मध्यस्थाच्या नियुक्तीसाठी अर्ज दाखल करण्याची मर्यादा कधी सुरू होईल, या पैलूवर, एका पक्षकाराने दुसर् या पक्षाला लवादाची वैध नोटीस बजावली आणि पक्षकारांमध्ये सहमतीझालेल्या नियुक्ती प्रक्रियेनुसार नियुक्ती करण्यात दुसर्या पक्षाकडून अपयश किंवा नकार दिला गेला असेल, की तीन

वर्षांच्या मर्यादेच्या हेतूने घड्याळ वाजण्यास सुरवात होईल. [परिच्छेद ७०]

मर्यादा अधिनियम, १९६३ – कलम १४ (१) - कलम १४ (१) च्या अंमलबजावणीसाठी घटकांची पूर्तता करणे आवश्यक आहे:

असे म्हटले आहे : (१) पुढील कार्यवाही खटला असणे आवश्यक आहे; (२) आधीची व नंतरची दोन्ही कार्यवाही दिवाणी कार्यवाही असावी; (iii) आधीची आणि नंतरची दोन्ही कार्यवाही एकाच पक्षांमध्ये असावी; (४) आधीच्या व नंतरच्या कार्यवाहीत एकच विषय असणे आवश्यक आहे; (५) आधीच्या न्यायालयाच्या अधिकारक्षेत्रातील त्रुटीमुळे किंवा तत्सम स्वरूपाच्या अन्य कोणत्याही कारणामुळे आधीची कार्यवाही अयशस्वी झाली असावी; (६) आधीची कार्यवाही चांगल्या हेतूने आणि योग्य ती काळजी घेऊन चालवली गेली असावी; आणि (७) आधीची आणि नंतरची दोन्ही कार्यवाही न्यायालयासमोर असणे आवश्यक आहे. [परिच्छेद ७८]

मर्यादा अधिनियम, १९६३ – कलम १४ (२) – कलम १४(२) अन्वये वगळण्याचा लाभ घेण्यासाठी आवश्यक अटी खालीलप्रमाणे आहेत.

(१) आधीची व नंतरची दोन्ही कार्यवाही दिवाणी कार्यवाही असावी; (२) आधीची आणि नंतरची दोन्ही कार्यवाही एकाच पक्षांमध्ये असावी; (३) आधीची व नंतरची कार्यवाही समान सवलतीसाठी असावी; (४) आधीच्या न्यायालयाच्या अधिकारक्षेत्रातील त्रुटीमुळे किंवा तत्सम स्वरूपाच्या अन्य कोणत्याही कारणामुळे आधीची कार्यवाही अयशस्वी झाली असावी; (५) आधीची कार्यवाही चांगल्या हेतूने आणि योग्य ती काळजी पूर्वक चालवली गेली असावी; आणि (६) आधीची

मेसर्स एचपीसीएल बायो फ्यूल्स लिमिटेड विरुद्ध मेसर्स शहाजी भानुदास भड आणि नंतरची दोन्ही कार्यवाही न्यायालयासमोर आहे. [परिच्छेद ८३]

मर्यादा कायदा, १९६३ - कलम १४ (१) आणि कलम १४ (२) - कलम १४ च्या उपकलम (१) आणि (२) मधील मुख्य फरक अनुक्रमे दुहेरी आहे:

(१) प्रथम, कलम १४ (१) चा लाभ पुढील कार्यवाही खटला असेल तेथे घेता येईल, तर कलम १४ (२) चा लाभ पुढील कार्यवाही अर्ज असेल तेथे घेता येईल; (२) दुसरे असे की, आधीच्या आणि नंतरच्या दोन्ही कार्यवाहीत एकच प्रकरण असल्यास कलम १४ (१) लागू होते, तर कलम १४ (२) लागू होते जेव्हा आधीची आणि नंतरची दोन्ही कार्यवाही समान दिलासा मागण्यासाठी दाखल केली जाते. [परिच्छेद ८४]

लवाद व सामंजस्य कायदा, १९९६ - कलम ११ (६) - दिवाळखोरी व दिवाळखोरी संहिता, २०१६ - दिवाळखोरी प्रक्रिया सुरू करण्याचा उद्देश आणि मध्यस्थाच्या नियुक्तीमागील उद्दिष्ट:

आयबीसी अंतर्गत दिवाळखोरी प्रक्रिया सुरू करण्याचा उद्देश नवीन व्यवस्थापनाची नियुक्ती करून कॉर्पोरेट कर्जदाराचे पुनर्वसन करणे हा आहे, तर लवादाच्या नियुक्तीमागील हेतू खाजगी करारातून पक्षकारांमध्ये उद्भवणारे वाद सोडविणे हा आहे - कॉर्पोरेट कर्जदाराचा सीआयआरपी सुरू होताच, हे आरईएममधील कार्यवाही बनते - याउलट, लवाद खाजगी वादांशी संबंधित असणे ही इन-आरईएम कार्यवाही नाही. [परिच्छेद ९८]

दिवाळखोरी आणि दिवाळखोरी संहिता, २०१६ - दिवाळखोरी प्रक्रियेपासून सामान्य वसुली प्रक्रियेला वेगळे करणारे वैशिष्ट्य:

दिवाळखोरीची कार्यवाही कर्जाच्या वसुलीसाठीच्या कार्यवाहीपेक्षा मूलभूतपणे वेगळी असते जसे की पैसे वसुलीसाठी खटला, लवादाअंतर्गत देय रकमेसाठी डिक्री किंवा दाव्यांची अंमलबजावणी इ. - दिवाळखोरी प्रक्रियेपासून सामान्य वसुली प्रक्रियेला वेगळे करणारे पहिले वैशिष्ट्य म्हणजे आधीच्या अंतर्गत प्राथमिक दिलासा म्हणजे थकबाकी ची वसुली तर नंतरच्या अंतर्गत प्राथमिक चिंता कॉर्पोरेट कर्जदाराचे पुनरुज्जीवन आणि पुनर्वसन - नाही शंका दोन्ही कार्यवाहीत कर्जाच्या वसुलीच्या एका पैलूचा विचार केला जातो, परंतु दिवाळखोरीच्या प्रक्रियेत वसुली ही केवळ कॉर्पोरेट कर्जदाराच्या पुनर्वसनाचा/ निराकरणाचा परिणाम आहे, मुख्य दिलासा नाही - दुसरे वैशिष्ट्य़ म्हणजे दोन्ही कार्यवाहीत काही प्रमाणात कर्जाची वसुली होत असली, तरी ती वेगळी असली तरी वसुलीच्या कार्यवाहीचा विचार केल्यास वैयक्तिक कर्जदाराचे कर्ज वसूल करण्याचा प्रयत्न केला जातो, तर दिवाळखोरीच्या प्रक्रियेत कंपनीचे संपूर्ण कर्ज च सोडवायचे असते - पहिले केवळ वसुलीची कार्यवाही सुरू करणाऱ्या वैयक्तिक कर्जदाराच्या फायद्यासाठी असते तर दुसरे सर्व कर्जदारांच्या फायद्यासाठी असते मग ते कोणीही दिवाळखोरी सुरू केली असो - शेवटचे वैशिष्ट्य म्हणजे, वसुलीची कार्यवाही मग ती खटला असो किंवा लवाद असो, कर्जदाराकडून सुरू केली जाते जिथे रक्कम देय आहे आणि कर्जदाराने थकीत केलेली रक्कम दुसऱ्या शब्दांत सांगायचे तर वसुलीची कार्यवाही सुरू करण्यामागचा हेतू त्याला थकित रकमेच्या पूर्ण वसुलीचा आहे - दिवाळखोरी सुरू करण्यामागचा मूळ हेतू थकबाकी ची रक्कम वसूल करण्याच्या हेतूने नाही, तर कॉर्पोरेट कर्जदाराचे शक्य तितक्या लवकर नवीन व्यवस्थापनाद्वारे निराकरण / पुनर्वसन व्हावे या हेतूने आहे नजीकच्या भविष्यात त्याच्या थकबाकीची अर्थपूर्ण वसुली. [पारस १०३, १०४, १०५]

केस लॉ चा हवाला

वल्लभ दास बनाम मदन लाल (डॉ) [१९७१] १ एससीआर २११ : (१९७०) १ **एससीसी** ७६१; *वी. राजेंद्रन बनाम अन्नासामी पांडियन* [२०१७] २ एससीआर ५०८ : (२०१७) ५ **एससीसी** ६३; *सरगुजा परिवहन सेवा विरुद्ध राज्य परिवहन अपील न्यायाधिकरण, मध्य प्रदेश, ग्वाल्हेर आणि इतर* [१९८७] १ एससीआर २००: **(१९८७) १ एससीसी ५;** *उपाध्याय अँड कंपनी विरुद्ध उत्तर प्रदेश राज्य आणि इतर* [१९९८] सुप ३ एससीआर २३४: **(१९९९) १ एससीसी ८१;** *आयुक्त, मध्य प्रदेश गृहनिर्माण मंडळ आणि ओआरएस व्ही मोहनलाल अँड कंपनी* [२०१६] ३ एससीआर ३५७ : (२०१६) १४ **एससीसी** १९९ ; *स्विस रिबन्स प्रायव्हेट लिमिटेड आणि एएनआर विरुद्ध युनियन ऑफ इंडिया अँड ऑर्स.* [२०१९] ३ एससीआर ५३५: (२०१९) ४ **एससीसी** १७; *पायोनियर अर्बन लँड अँड इन्फ्रास्ट्रक्चर लिमिटेड आणि एएनआर विरुद्ध युनियन ऑफ इंडिया अँड ऑर्स.* [२०१९] १० एससीआर ३८१ : (२०१९) ८ **एससीसी** ४१६; *हिंदुस्थान न्स्ट्रक्शन कंपनी लि. वि. भारत संघ*[२०१९] १७ एससीआर ३३१: (२०२०) १७ **एससीसी** ३२४ ; *जेपी केंसिंग्टन बुलेवार्ड अपार्टमेंट्स वेल्फेअर एसएन विरुद्ध एनबीसीसी* (*भारत*) *लि.* [२०२१] १२ एससीआर ६०३ : (२०२२) १ **एससीसी** ४०१ ; *यशवंत देवराव देशमुख विरुद्ध वालचंद रामचंद कोठारी* [१९५०] १ एससीआर ८५२;*पथपती सुब्बा रेड्डी* (*मृत्यू*) *एलआरएस आणि इतर वि. विशेष उपजिल्हाधिकारी* (*एलए*) [२०२४] ४ एससीआर २४१ : (२०२४) ४ **एससीआर** २४१ ; *रामलाल बनाम रीवा कोलफील्ड्स लि.* [१९६२] २ एससीआर ७६२: १९६१ **एससीसी ऑनलाइन एससी** ३९ **- वर अवलंबून होते.**

आरिफ अझीम कंपनी लिमिटेड विरुद्ध अॅपटेक लि. [२०२४] ३ एससीआर ७३: २०२४ **एससीसी ऑनलाइन एससी** २१५ ; *बीएसएनएल विरुद्ध नॉरटेल नेटवर्क्स (इंडिया) (प्रायव्हेट) लि.* [२०२१] २ एससीआर ६४४ : (२०२१) ५ **एससीसी** ७३८ ; *नाटेसन एजन्सी (वृक्षारोपण) विरुद्ध राज्य* [२०१९]११ एससीआर ५०८: (२०१९) १५ **एससीसी** ७०; *एकत्रित इंजी. उद्योग आणि ओर्स. ५. प्रधान सचिव, पाटबंधारे विभाग व ओ.आर.* [२००८] ५ एससीआर ११०८: (२००८) ७ **एससीसी** १६९; *कुमारदासन नायर विरुद्ध आयरिक सोहन* [२००९] ३ एससीआर २३८: २००९ (१२) **एससीसी** १७५; *युनियन ऑफ इंडिया विरुद्ध वेस्ट कोस्ट पेपर मिल्स लि.* [२००४] २ एससीआर ६४२: (२००४) ३ **एससीसी** ४५८ ; *महाराष्ट्र राज्य शेती कॉर्पोरेशन लिमिटेड विरुद्ध बेलापूर शुगर अँड अलाइड इंडस्ट्रीज लि.,***२००४ (३) एमएचएलएफ** ४१४ ; *सर्व श्रमिक संघटना विरुद्ध महाराष्ट्र राज्य* [२००७] १२ एससीआर ६४५: **२००८ १ एससीसी ४९४;** *वन्ना क्लेअर कौरा वि. गौरी अनिल इंदुलकर आणि ओ.आर.* [२००९] ११ एससीआर २८०: (२००९) ७ **एससीसी** ५४१; *मोबिलॉक्स इनोव्हेशन्स प्रायव्हेट लिमिटेड विरुद्ध किरुसा सॉफ्टवेअर प्रायव्हेट लिमिटेड* [२०१७] १० एससीआर १००६ : (२०१८) १ **एससीसी** ३५३ ; *म.प्र. गृहनिर्माण मंडळ विरुद्ध मोहनलाल अँड कंपनी.* [२०१६] ३ एससीआर ३५७: (२०१६) १४ **एससीसी** १९९; *शेषनाथ सिंह विरुद्ध वैद्यावती श्योराफुली सहकारी बँक लि.* [२०२१] ३ एससीआर ८०६: (२०२१) ७ **एससीसी** ३१३; *बीएसएनएल वि.टेलिफोन केबल्स लिमिटेड* [२०१०] ३ एससीआर २९१: **२०१० ५ एससीसी २१३ - संदर्भित.**

*दीपदर्शन बिल्डर्स प्रायव्हेट लिमिटेड विरुद्ध सरोज, सतीश यांची विधवा सुंदरराव त्रासीकर,***२०१८ एससीसी ऑनलाईन बॉम ४८८५;** *योगेश कुमार गुप्ता विरुद्ध अनुराधा रंगराजन,***२००७ एससीसी ऑनलाईन डेल २८७ - संदर्भित.**

उद्धृत केलेली पुस्तके आणि नियतकालिके

दिलीप के. शेठ यांचा दिवाळखोरी व दिवाळखोरी संहिता, २०१६ वरील ग्रंथ.

कृत्यांची यादी[संपादन]

दिवाळखोरी आणि दिवाळखोरी संहिता, २०१६; नागरी प्रक्रिया संहिता, १९०८; लवाद आणि सामंजस्य कायदा, १९९६; कंपनी अधिनियम, २०१३; मर्यादा कायदा, १९६३; नागरी प्रक्रिया संहिता (सुधारणा) अधिनियम, १९७६; औद्योगिक विवाद अधिनियम, १९४७

कीवर्डची यादी

लवाद आणि सामंजस्य कायदा, १९९६ चे कलम ११ (६); मर्यादा अधिनियम, १९६३ चे कलम १४ ; दिवाणी प्रक्रिया संहिता, १९०८ चा आदेश २३ नियम १; मर्यादेचा कालावधी असण्याचा हेतू; वसुली ची कार्यवाही; दिवाळखोरी प्रक्रिया; मध्यस्थाची नेमणूक; साधारण वसुली चीकार्यवाही; वईगीळांतीबुस नॉन *डॉर्मिएन्टीबस* जुरा सबवेनंत.

त्यातून उद्भवलेले प्रकरण

दिवाणी अपील अधिकारक्षेत्र: दिवाणी अपील क्रमांक १२२३३ ऑफ २०२४

मुंबई येथील उच्च न्यायालयाच्या ३१.०१.२०२४ च्या निर्णय व आदेशावरून २०२३ च्या कोमॅप क्रमांक १ मध्ये

पक्षांची उपस्थिती

तुषार मेहता, सॉलिसिटर जनरल संजय कपूर, सूर्यप्रकाश, महिमा कपूर, दिव्या सिंग पुंडीर, अॅड.

जय सावला, वरिष्ठ अॅड., प्रकाश शहा, दुर्गाप्रसाद पुजारी, जसदीपसिंग ढिल्लन, प्रभातकुमार चौरसिया, अनिरुद्ध जामवाल, मेसर्स
एमपीएस लीगल, प्रतिवादीसाठी अॅड.

सर्वोच्च न्यायालयाचा निर्णय / आदेश

<u>निर्णय :</u>

जे.बी. पारडीवाला, न्या.

विवेचनाच्या सोयीसाठी हा निर्णय खालील भागांत विभागलेला आहे.

अ--तथ्यात्मकम्यातरिक्ष ----------२*

१.आयबीसीअंतर्गत र्यवाही.....५*

२. उच्च न्यायालयात कार्यवाही ..... १० *

ब अपीलकर्त्याच्या वतीने युक्तिवाद..... १४*

क प्रतिवादीच्या वतीने युक्तिवाद..... १७*

ड निर्धाराचे मुद्दे.....१९*

इ विश्लेषण.....२०*

१.अंकक्रमांक१ .....२३*

अ. सीपीसीच्या आदेश २३ नियम १ ची व्याप्ती आणि खटल्यांव्यतिरिक्त इतर कार्यवाहीला लागू करणे..... २३*

2 मुद्दाक्रमांक २..... ४४*

अ. अधिनियम, १९६६ च्या कलम ११ (६) अंतर्गत अर्ज आयबीसीच्या कलम ९ अंतर्गत अर्जासारखा दिलासा देणारा नाही..... ५७*

3 अंकक्रमांक.....६७*

फ.निसकर्ष ७८*

1 सोडा.

२ हे अपील मुंबई येथील उच्च न्यायालयाने २०२३ च्या व्यावसायिक लवाद याचिका क्रमांक १ मध्ये दिलेल्या ३१.०१.२०२४ ("**आक्षेपार्ह आदेश**") च्या अंतिम निर्णय आणि आदेशातून उद्भवले आहे, ज्यामध्ये उच्च न्यायालयाने मेसर्स शहाजी भानुदास भाड ("**प्रतिवादी**")**यांच्या सांगण्यावरून लवाद आणि सामंजस्य कायदा, १९९६ (थोडक्यात, "अधिनियम, १९९६") च्या कलम ११ (६) अन्वये दाखल केलेली याचिका मंजूर केली**") आणि न्यायमूर्ती (निवृत्त) दिलीप भोसले यांची एकमेव मध्यस्थ म्हणून नेमणूक केली

* संपादन टीप : मूळ निर्णयानुसार न्यायदान.

एचपीसीएल बायोफ्यूल्स लिमिटेड ("**अपीलकर्ता**") आणि प्रतिवादी यांच्यातील वाद आणि मतभेदांचा निर्णय घेणे.

अ . <u>तथ्यात्मक मॅट्रिक्स</u>

३ अपीलकर्ता कंपनी कायदा, २०१३ च्या कलम ४ (३५) च्या अर्थांतर्गत एक सरकारी कंपनी आहे आणि *इतर गोष्टींसह* जैव-इंधन निर्मितीच्या व्यवसायात गुंतलेली आहे. याचिकाकर्ते हिंदुस्थान पेट्रोलियम कॉर्पोरेशन लिमिटेडची पूर्ण मालकीची उपकंपनी आहे.

4 मेसर्स एस. एस. इंजिनीअर च्या नावाने साखर कारखाने व संलग्न उत्पादनांच्या उभारणीसाठी लागणारी उपकरणे

व यंत्रसामुग्री चे उत्पादन, पुरवठा व उभारणीचा व्यवसाय एकमेव मालक म्हणून कार्यरत आहे.

5 २७.०६.२०१२ ते ३०.०८.२०१२ या कालावधीत याचिकाकर्त्याने लौरिया (पश्चिम चंपारण) आणि सुगौली (पूर्व चंपारण) येथील विविध प्रक्रिया केंद्रे आणि उकळत्या घराची क्षमता वाढविण्यासाठी निविदा काढल्या. प्रतिवादीने निविदा प्रक्रियेत भाग घेतला आणि यशस्वी निविदाकार म्हणून घोषित केले गेले. त्यानंतर निविदेतील अटी व शर्तींनुसार अर्जदाराने ऑक्टोबर व नोव्हेंबर २०१२ मध्ये टर्नकी तत्त्वावर संबंधित उकळत्या सभागृहाची क्षमता वाढविण्यासाठी प्रतिवादीच्या बाजूने खरेदी आदेश काढले. २१.११.२०१२ ते २५.०३.२०१४ या कालावधीत प्रतिवादीने खरेदी आदेशांतर्गत विविध उपकरणांचा पुरवठा केला आणि त्यासाठी पावत्या जमा केल्या.

6 काम सुरू असताना अपीलकर्त्याने कामाची संथ गती, पुरविलेल्या साहित्याचा दर्जा आणि प्रतिवादीकडून कालमर्यादेचे पालन न केल्याबद्दल चिंता व्यक्त केली आणि पक्षकारांमध्ये परस्पर चर्चेद्वारे ते सोडविण्याचा प्रयत्न करण्यात आला.

7 १३.०६.२०१३ रोजी, अपीलकर्त्याने अनुक्रमे सुगौली आणि लौरिया प्रकल्पातील काही कामे आणि पुरवठा पूर्ण करण्याच्या उद्देशाने आणखी दोन निविदा काढल्या. ऑगस्ट २०१३ मध्ये अपीलकर्त्याने प्रतिवादीच्या बाजूने खरेदीचे आदेश जारी केले, ज्यात पुरवठ्यासह विविध कामे एकरकमी टर्नकी तत्त्वावर पूर्ण केली गेली. प्रतिवादीने टर्न-की कराराच्या सेवा भागासाठी २९०३२०१३ ते २५.०३.२०१४ दरम्यान पावत्या जमा केल्या. त्यानुसार प्रतिवादीनुसार विविध खरेदी

आदेशांतर्गत देय असलेली एकूण रक्कम ३८,१८,७१,०२६/- इतकी आहे.

8 १८.१२.२०१२ ते ०७.११.२०१३ या कालावधीत अपीलकर्त्याने प्रतिवादीला एकूण १९.०२ कोटी रुपये भरले, शेवटचे पेमेंट ०७.११.२०१३ रोजी करण्यात आले.प्रतिवादीच्या खटल्यानुसार १८,१२,२१,४५२/- रुपयांची शिल्लक रक्कम थकीत राहिली. ऑक्टोबर २०१३ ते जानेवारी २०१४ या कालावधीत झालेल्या दोन्ही पक्षांमध्ये झालेल्या चर्चेला यश आले नाही, कारण देयक आणि सेवेतील त्रुटींचे प्रश्न सुटू शकले नाहीत. यासंदर्भात प्रतिवादीने दिनांक ०२.०२.२०१४ च्या ई-मेलद्वारे शिल्लक रक्कम लवकरात लवकर देण्याची विनंती केली, जेणेकरून शिल्लक काम पूर्ण करता येईल. अर्जदाराने ०४.०२.२०१४ च्या ई-मेलद्वारे या ईमेलला उत्तर दिले आणि प्रतिवादीची कामगिरी असमाधानकारक होती आणि खरेदी आदेशाच्या अटींनुसार आपली जबाबदारी पूर्ण करण्यात अपयशी ठरल्याचा पुनरुच्चार केला. अशा परिस्थितीत याचिकाकर्त्याने प्रतिवादीची थकबाकी भरण्यास नकार दिला.

9 ०९.०७.२०१६ रोजी प्रतिवादीने अर्जदाराला कायदेशीर नोटीस बजावून १८,१२,२१,४५२/- रुपयांची कथित थकित रक्कम व्याजासह मुक्त करण्याची मागणी केली. प्रतिवादीने या नोटिशीत असेही नमूद केले आहे की, जर अपीलकर्ता थकित रकमेचा निपटारा करण्यात अपयशी ठरला तर ही नोटीस निविदेच्या कलम १४ नुसार लवाद मागविण्याची नोटीस समजली जाईल. मात्र, अपीलकर्त्याने वरील नोटिशीला उत्तर दिले नाही.

10 १६.०२.२०१८ रोजी प्रतिवादीने मुंबई उच्च न्यायालयात २०१८ ची लवाद याचिका (एसटी) क्रमांक ५०९५ दाखल केली आणि अधिनियम, १९९६ च्या कलम ११ नुसार मध्यस्थाची नेमणूक करण्याची मागणी केली. तथापि, कलम ११ अर्ज दाखल करण्यापूर्वी, प्रतिवादीने दिवाळखोरी आणि दिवाळखोरी संहिता, २०१६ च्या कलम ८ (थोडक्यात "आयबीसी") अंतर्गत ३०.०८.२०१७ रोजी अपीलकर्त्याला मागणी नोटीस पाठवून व्याजासह कथित थकित रकमेचा दावा केला.

11 ०१.१०.२०१८ रोजी प्रतिवादीने केलेल्या विनंतीनुसार २०१८ ची लवाद याचिका (एसटी) क्रमांक ५०९५ मागे घेतल्याप्रमाणे निकाली काढण्यात आली. दिनांक ०१.१०.२०१८ च्या आदेशाचे संबंधित भाग खालीलप्रमाणे आहेत:-

"१ . बोर्डवर नाही. उल्लेख केल्यावर, बोर्डावर घेतले.

२ . याचिकाकर्त्याची बाजू मांडणारे विद्वान वकील

वरील लवाद याचिका मागे घेण्याच्या सूचनेनुसार. त्या दृष्टीने वरील लवाद याचिका मागे घेतल्याप्रमाणे निकाली काढली जाते.

1 <u>आयबीसी अंतर्गत कार्यवाही</u>

१२ उच्च न्यायालयाकडून कलम ११ (६) अर्ज मागे घेतल्यानंतर प्रतिवादीने १५.१०.२०१८ रोजी आयबीसीच्या कलम ९ अन्वये सीपी (आयबी) क्रमांक १४२२/केबी/२०१८ राष्ट्रीय कंपनी कायदा न्यायाधिकरण, कोलकाता ("**एनसीएलटी**, **कोलकाता**") येथे दाखल करून अपीलकर्त्याची कॉर्पोरेट दिवाळखोरी निवारण प्रक्रिया सुरू करण्याची मागणी केली. आयबीसीच्या कलम ८ अन्वये मागणी नोटीस जारी करण्यापूर्वीही पक्षकारांमध्ये वाद होते, या कारणास्तव

अपीलकर्त्याने अर्जाला विरोध केला. अपीलकर्त्याने आपल्या युक्तिवादाच्या समर्थनार्थ लवादाच्या कलमाचा वापर करणाऱ्या नोटीसचा ही आधार घेतला.

> १३ एनसीएलटी, कोलकाता ने दिनांक १२.०२.२०२० च्या आदेशाद्वारे प्रतिवादीचा अर्ज स्वीकारला आणि अंतरिम समाधान व्यावसायिक (**आयआरपी**) नियुक्त केले. पक्षकारांमधील वादांच्या अस्तित्वाच्या पैलूवर, खालील निरीक्षणे नोंदविली गेली:

"१७. आधीपासून अस्तित्वात असलेल्या वादाच्या संदर्भात, आम्ही कॉर्पोरेट कर्जदाराने सांगितलेल्या सर्व तथ्यांचा अभ्यास केला आहे परंतु पुरवठा ऑर्डरसंदर्भात दाव्याच्या प्रमाणाचा विचार करता, आमच्या मते, वादग्रस्त दाव्याची रक्कम देय आणि देय रक्कम रु. कोणत्याही परिस्थितीत एक लाख. त्यामुळे अशा दाव्यांचा कॉर्पोरेट कर्जदाराच्या बाबतीत फारसा फायदा होत नाही. असे म्हटल्यावर कॉर्पोरेट कर्जदाराच्या २५ जून २०१४ च्या पत्रासोबत जोडलेल्या तात्पुरत्या निवेदनाचा संदर्भ घेऊ, ज्याची प्रत पेपर बुकच्या खंड १० च्या पान १७७९ वर ठेवण्यात आली आहे जेणेकरून कॉर्पोरेट कर्जदाराच्या विविध मुद्द्यांवर च्या भूमिकेनुसार वस्तुस्थिती काय आहे हे जाणून घेता येईल. या तात्पुरत्या निवेदनानुसार, एकूण खरेदी ऑर्डर मूल्य ३८१८.७२ लाख रुपये दर्शविण्यात आले आहे. कॉर्पोरेट कर्जदाराने कराराच्या अंमलबजावणीत ऑपरेशनल क्रेडिटरला पुरविलेल्या सेवा, प्रवेश कर, टीडीएस, डब्ल्यूसीडी, कॉर्पोरेट कर्जदार / उप-विक्रेते आणि ऑपरेशनल क्रेडिटरचे उप-कंत्राटदार / विक्रेत्यांकडून ऑपरेशनल क्रेडिटरला पेमेंट यासह अनेक वजावटी करण्यात आल्या आहेत. व्यवसाय पद्धती आणि कराराच्या

अटींनुसार ही सामान्य वजावट आहे. मात्र, १९०.९४ लाख रुपयांच्या लिक्विडेटेड डॅमेज @ ५ टक्के, परफॉर्मन्स बँक गॅरंटी ६७३.६ लाख, बॉयलर हाऊस एक्सटेन्शन पीओ फायनलेशनसाठी ३५२.०० लाख रुपयांचा वर्क क्लेम आणि अतिरिक्त काम ७१ लाख चा विचार करण्यात आला आहे. निव्वळ परिणाम कॉर्पोरेट कर्जदाराने ऑपरेशनल क्रेडिटरकडून प्राप्त होणारे ५०० लाख रुपये म्हणून केला आहे. बॉयलर हाऊस एक्सटेन्शन आणि अतिरिक्त कामाकडे दुर्लक्ष केल्यास ऑपरेशनल क्रेडिटरकडून वसूल होणारी रक्कम ६३.१३ लाखांवर येते. याव्यतिरिक्त, परफॉर्मन्स बँक गॅरंटीसाठी ठेवलेल्या रकमेचा विचार केल्यास, ऑपरेशनल क्रेडिटरला देय रक्कम ६१०.२३ लाख रुपये (म्हणजे, ६७३-६३.१३) होते. आधी नमूद केल्याप्रमाणे एल.डी लागू आहे @ ५ % म्हणजे १९०.७४ लाख रुपये आधीच कापले गेले आहेत. तसेच, विक्रेत्याच्या जोखमीवर आणि किंमतीवर जारी केलेल्या खरेदी ऑर्डरसंदर्भात ४००.५५ लाख रुपयांची रक्कम देखील कापण्यात आली आहे. अशा प्रकारे, नॉन-परफॉर्मन्स / डिफॉल्टसाठी सर्व वसुलीचा विचार केला गेला आहे आणि म्हणूनच, परफॉर्मन्स बँक गॅरंटी वजा वसुली म्हणजे ६१०.२३ लाख रुपये कॉर्पोरेट कर्जदाराने ऑपरेशनल क्रेडिटरला देय ठरतात. कार्यवाहीतील एक निर्णायक अधिकारी म्हणून आपण अशा प्रकारचे काम करणे अपेक्षित नाही, परंतु आधीपासून अस्तित्वात असलेल्या वादाच्या दाव्याची सत्यता आणि थकित कर्जाची रक्कम शोधण्यासाठी खटल्याची वस्तुस्थिती आणि परिस्थिती मध्ये ते आवश्यक होते, म्हणून कॉर्पोरेट कर्जदारानेच तयार केलेल्या आणि दाखल केलेल्या तात्पुरत्या निवेदनाच्या आधारे त्याचे असे विश्लेषण केले गेले आहे. पुनरावृत्तीच्या किंमतीवर, आम्ही पुन्हा नमूद करतो की हे विधान कॉर्पोरेट

कर्जदाराने उपस्थित केलेल्या या सर्व विवादांचा विचार करते, म्हणून, कॉर्पोरेट कर्जदाराने देय असलेली रक्कम सकारात्मक राहते जी शेवटी एक लाखापेक्षा जास्त असते तेदेखील जेव्हा आम्ही केवळ पुरवठा भागाच्या निर्विवाद थकबाकीच्या ऑपरेशनल क्रेडिटरच्या दाव्याविरूद्ध संपूर्ण प्रकल्पाचा विचार केला आहे. हे तात्पुरते निवेदन तयार करताना विचारात घेतलेल्या ई-मेलचाही आम्ही अभ्यास केला आहे. त्यामुळे रेकॉर्डवरील सामग्रीच्या आधारे अन्य कोणत्याही वादाचा विचार होणे बाकी आहे, असे म्हणता येणार नाही. याव्यतिरिक्त, लक्षात घेणे महत्वाचे आहे की कॉर्पोरेट कर्जदाराने नंतर ऑपरेशनल क्रेडिटरला नवीन वर्क ऑर्डर दिली आहे याचा अर्थ असा आहे की या कराराशी संबंधित सर्व विवादांचा विचार / निराकरण केले गेले आहे आणि ही वस्तुस्थिती निर्विवाद राहिली आहे. तसेच, मार्च २०१८ पर्यंत फॉर्म "सी"जारी करण्यात आले आहेत. आम्ही हे देखील स्पष्ट करतो की आम्ही या अर्जाच्या ग्राह्यतेच्या मर्यादित उद्देशाने तात्पुरत्या निवेदनाचे विश्लेषण केले आहे आणि हे विश्लेषण कोणत्याही प्रकारे दाव्याच्या रकमेबद्दल मत व्यक्त करणे मानले जाऊ शकत नाही जे प्रत्यक्षात देय आणि देय असू शकते.

(जोर दिला आहे)

14 एनसीएलटी, कोलकाता चा आदेश एनसीएलएटी, नवी दिल्ली ने १०.०१.२०२२ च्या आदेशाद्वारे रद्द बातल ठरवला. एनसीएलएटीने पक्षकारांमधील आधीपासून अस्तित्वात असलेल्या वादाच्या पैलूवर असे निरीक्षण नोंदवले:

"१८. कलम ८ (२) (अ) वरून हे स्पष्ट होते की, 'वादाचे अस्तित्व', (असल्यास, किंवा) अशा वादासंदर्भात

अशी नोटीस किंवा पावती प्राप्त होण्यापूर्वी दाखल केलेल्या खटल्याच्या किंवा लवाद प्रक्रियेच्या प्रलंबिततेची नोंद मागणी नोटीस प्राप्त झाल्यापासून १० दिवसांच्या आत 'ऑपरेशनल क्रेडिटर'च्या निदर्शनास आणून द्यावी. या प्रकरणी २५.०७.२०१८ रोजी १३.६९ कोटी रुपयांच्या रकमेचा दावा करणारी संहिता कलम ८ अन्वये मागणी नोटीस जारी करण्यात आली होती. ०७.०८.२०१८ रोजी 'कॉर्पोरेट कर्जदारा'ने विविध पत्रव्यवहार, सभेचे इतिवृत्त यांचा संदर्भ देत मागणी नोटिशीला उत्तर दिले आणि 'पूर्वीचा वाद'असल्याचे सादर केले. 'कॉर्पोरेट कर्जदाराने'मागणीच्या नोटिशीला उशीरा प्रतिसाद दिला, याची आम्हाला जाणीव असली, तरी वस्तुस्थिती अशी आहे की, अपीलकर्त्याने सर्व सहाय्यक कागदपत्रांसह निर्णय प्राधिकरणासमोर दाखल केलेल्या उत्तरात वादाच्या अस्तित्वाचा मुद्दा उपस्थित केला.

१९. हे लक्षात घेण्यासारखे आहे की, ०९.०७.२०१६ रोजी, 'संहितेच्या कलम ८ अन्वये मागणी नोटीस जारी करण्यापूर्वी''ऑपरेशनल क्रेडिटर'ने 'कॉर्पोरेट कर्जदार'ने जारी केलेल्या ८ प्रकल्प आदेशांच्या अनुषंगाने लवाद लागू केला, जो स्वत: 'ए चे अस्तित्व'सिद्ध करतो
वाद'. लवादाच्या 'नोटीस'मध्ये 'ऑपरेशनल क्रेडिटर'ने १८,१२,२१,४५२/- रुपयांची थकबाकी असल्याचे नमूद केले असून लवादाच्या माध्यमातून वाद मिटविण्यास तयार असल्याचे नमूद केले आहे. रेकॉर्डवरील कागदपत्रांचे थोडक्यात अवलोकन केल्यास 'ऑपरेशनल क्रेडिटर'ने हा करार एकरकमी टर्नकी तत्त्वावर असल्याचे मान्य केले आणि 'कॉर्पोरेट कर्जदाराने'कराराच्या अटींचे पालन न केल्याचा मुद्दा लवादाच्या 'नोटीस'मध्ये उपस्थित केल्याचे नमूद केले.

xxx xxx xxx

21 सध्याच्या खटल्याची वस्तुस्थिती माननीय सर्वोच्च न्यायालयाने घालून दिलेल्या कायद्याच्या प्रकाशात तपासली जात आहे, तथापि 'ऑपरेशनल क्रेडिटर'च्या अभ्यासू वकिलांनी ठामपणे असा युक्तिवाद केला आहे की पुढील कार्यादेश जारी करणे आणि ऑपरेशनल क्रेडिटरने लवादाचा वापर करून जारी केलेली नोटीस म्हणजे वादाचे अस्तित्व नाही', प्रतिस्पर्धी युक्तिवादांशी रेकॉर्डवरील संवादाचे स्वरूप मागणी नोटीस जारी करण्यापूर्वी पक्षकारांमधील 'वादाचे अस्तित्व'स्पष्ट करते. पक्षांमध्ये 'वाद'असणे पुरेसे आहे, असे वेळोवेळी म्हटले जात आहे.

*22 परिच्छेद १० मध्ये नमूद केल्याप्रमाणे पक्षकारांमधील संवाद आणि 'ऑपरेशनल क्रेडिटर'ने लागू केलेला लवाद यामुळे आमचे असे मत आहे की पक्षकारांमध्ये वाद आहे जो खरा वाद आहे आणि खोटा, निव्वळ कमकुवत कायदेशीर युक्तिवाद किंवा पुराव्यांद्वारे समर्थित तथ्याचा दावा नाही. त्यामुळे वरील **'मोबिलॉक्स इनोव्हेशन्स (प्रायव्हेट) लिमिटेडमध्ये माननीय सर्वोच्च न्यायालयाने घालून दिलेले गुणोत्तर आमचे मत आहे.' (सुप्रा)**आणि **'के. किशन' (सुप्रा)**हे या प्रकरणातील वस्तुस्थितीला पूर्णपणे लागू आहेत.*

(जोर दिला आहे)

15 प्रतिवादीने एनसीएलएटीच्या वरील आदेशाला २०२२ चे दिवाणी अपील क्रमांक ४५८३ दाखल करून या न्यायालयात आव्हान दिले. अखेरीस दोन न्यायाधीशांच्या खंडपीठाने १५.०७.२०२२ च्या निर्णयाद्वारे हे अपील फेटाळून लावले आणि एनसीएलएटीचा आदेश कायम

ठेवला. या न्यायालयाने नोंदवलेली संबंधित निरीक्षणे खाली दिली आहेत:

३०. *एचपीसीएल किंवा त्याची उपकंपनी एचबीएल विरुद्ध अपीलकर्त्याच्या कथित दाव्यासंदर्भात आधीपासून वाद असल्याचे या न्यायालयाला आढळले आहे. एनसीएलएटीने एचबीएलच्या वतीने दाखल केलेले अपील योग्यच मंजूर केले. पक्षकारांमधील वादांवर निर्णय घेणे आणि प्रत्यक्षात अपीलकर्त्याकडून एचपीसीएल / एचबीएलकडे काही रक्कम देय आहे की नाही हे ठरविणे हे या न्यायालयाचे काम नाही. प्रश्न असा आहे की, आयबीसीच्या कलम ९ अंतर्गत ऑपरेशनल क्रेडिटरचा अर्ज न्यायनिर्णय प्राधिकरणाने स्वीकारायला हवा होता का? वरील प्रश्नाचे उत्तर नकारार्थी असावे लागते. हा अर्ज स्वीकारताना निर्णय प्राधिकरणाने (एनसीएलटी) चूक केल्याचे स्पष्ट झाले आहे.*

> *31 आयबीसीच्या कलम ७ किंवा कलम ९ अंतर्गत अधिकारांचा वापर करणारी एनसीएलटी कर्ज वसुली मंच नाही. आयबीसी दिवाळखोरी आणि दिवाळखोरी हाताळते आणि / किंवा हाताळते. ऑपरेशनल क्रेडिटरने दावा केलेल्या वादग्रस्त थकबाकीची परतफेड न केल्याबद्दल सॉल्व्हंट कंपन्यांना दंड करण्यासाठी सीआयआरपी सुरू केले जावे हा आयबीसीचा हेतू नाही.*
>
> *32 आयबीसीमध्ये वित्तीय सावकाराद्वारे सीआयआरपी सुरू करण्याची प्रक्रिया आणि ऑपरेशनल क्रेडिटरद्वारे सीआयआरपी सुरू करण्याची प्रक्रिया यांच्यात लक्षणीय फरक आहेत. आयबीसीच्या कलम ८ आणि ९ च्या वाचनावर, हे स्पष्टपणे स्पष्ट आहे की*

ऑपरेशनल क्रेडिटर केवळ सीआयआरपी प्रक्रियेस चालना देऊ शकतो, जेव्हा निर्विवाद कर्ज असेल आणि त्याच्या देयकात डिफॉल्ट असेल. जर ऑपरेशनल क्रेडिटरचा दावा निर्विवाद असेल आणि ऑपरेशनल कर्ज थकलेले असेल तर सीआयआरपी सुरू केले पाहिजे, कारण आयबीसी ऑपरेशनल क्रेडिटरची थकबाकी फेडण्यात अप्रामाणिकपणा किंवा जाणीवपूर्वक अपयशी ठरत नाही. तथापि, जर कर्ज वादग्रस्त असेल तर सीआयआरपी सुरू करण्यासाठी ऑपरेशनल क्रेडिटरचा अर्ज फेटाळला गेला पाहिजे.

33 *या अपिलात एनसीएलएटीच्या निर्णयात आणि आदेशात ढवळाढवळ करण्याचे कोणतेही कारण आम्हाला दिसत नाही.*

34 *अपील फेटाळले जाते.*

35 *अपीलकर्त्याला त्याची थकबाकी वसूल करण्यासाठी लवादासह कायद्यानुसार उपलब्ध असलेल्या इतर उपायांचा लाभ घेता येईल, असे नमूद करणे आवश्यक आहे.*

२. <u>उच्च न्यायालयासमोरील कार्यवाही</u>

16 दिवाळखोरीची कार्यवाही फेटाळल्यानंतर प्रतिवादीने दिनांक ०९.१२.२०२२ रोजी अधिनियम, १९९६ च्या कलम ११ (६) अन्वये मुंबई उच्च न्यायालयात नवीन याचिका दाखल करून निविदेच्या कलम १४ नुसार

मध्यस्थाची नेमणूक करण्याची मागणी केली. याचिकाकर्त्याने या याचिकेला विरोध केला, इतर *गोष्टींबरोबरच* त्यास मर्यादेने प्रतिबंधित केले आहे आणि लवादाकडे पाठविण्याची मागणी केलेला दावा देखील डेडवूड आहे.

17 उच्च न्यायालयाने *संबंधित* आदेशाद्वारे प्रतिवादीचा अर्ज मंजूर केला आणि मध्यस्थ नेमण्याची कार्यवाही केली. पहिली याचिका मागे घेतल्यानंतर प्रतिवादीने दाखल केलेली नवीन कलम ११ याचिका कालबद्ध नाही आणि दावाही डेडवूड नाही, असे मत उच्च न्यायालयाने नोंदवले. उच्च न्यायालयाची संबंधित निरीक्षणे पुढीलप्रमाणे आहेत.

८. श्री. परांजपे यांच्या पहिल्या युक्तिवादासंदर्भात, की एकदा कलम ११ याचिका मागे घेतल्यानंतर दुसरी कोणतीही याचिका खोटी ठरणार नाही, मला कायद्यात अशी बंदी घालण्याची कोणतीही तरतूद आढळत नाही.

असे नाही, जिथे लवादाच्या नियुक्तीची विनंती न्यायालयासमोर करण्यात आली होती आणि लवाद करारावर अनुपस्थितीत कोणताही मध्यस्थ नियुक्त करण्यास पात्र नाही, असे म्हणत गुणवत्तेच्या आधारावर अर्ज फेटाळण्यात आला होता. याचिकाकर्त्याने याचिका मागे घेण्याचा निर्णय घेतला आणि याचिकेत स्पष्टपणे नमूद केले आहे की त्याला तसे करण्याचा सल्ला देण्यात आला होता आणि त्यानुसार त्याने आयबीसी अंतर्गत एनसीएलटीशी संपर्क साधला परंतु एनसीएलटीला अशी कार्यवाही ग्राह्य धरली नाही आणि सर्वोच्च न्यायालयानेही असे नोंदवून हा आदेश कायम ठेवला की ऑपरेशनल क्रेडिटर जेव्हा असेल तेव्हाच सीआयआरपी प्रक्रिया सुरू करू शकतो निर्विवाद कर्ज आणि त्याची परतफेड करण्यात

डिफॉल्ट, परंतु जर कर्ज वादग्रस्त असेल तर सीआयआरपी सुरू करण्यासाठी ऑपरेशनल क्रेडिटरचा अर्ज फेटाळला गेला पाहिजे.

अपील फेटाळताना, याचिकाकर्ते/ अपीलकर्त्याची थकबाकी अद्याप वसूल झालेली नाही, या भूमिकेची जाणीव ठेवून, कायद्यानुसार अशा उपायांचा लाभ घेण्याचे स्वातंत्र्य देण्यात आले ज्यात लवादाच्या उपायांचा समावेश असेल.

या स्पष्ट संकेतासह, देशाच्या सर्वोच्च न्यायालयाने श्री. परांजपे यांचे म्हणणे मान्य करण्यास मी राजी होत नाही की कायद्याच्या कलम ११ अन्वये लवादाची नेमणूक करण्याचा अर्ज ग्राह्य धरला जात नाही.

9 *याचिकाकर्त्याने आपल्या विनंती नोटीसद्वारे लवाद सुरू केला होता आणि त्यानुसार लवादाची नियुक्ती करण्यासाठी न्यायालयात धाव घेतली होती कारण प्रतिवादी कलम ११ अन्वये विहित कालावधीत लवादाच्या नियुक्तीस सहमत झाला नाही, परंतु वरील उपायावर खटला चालविण्याऐवजी त्याने आयबीसी अंतर्गत कार्यवाही सुरू करण्याचा मार्ग स्वीकारला, पण दुर्दैवाने ते अपयशी ठरले.*

अशा प्रकारे, हे स्पष्ट आहे की याचिकाकर्ते एनसीएलटी किंवा एनसीएलएटीसमोर आयबीसीच्या कार्यवाहीवर खटला चालवत होते, जे त्याच्या तक्रारीचे निराकरण करण्यासाठी त्याच्यासाठी पूर्णपणे चुकीचे व्यासपीठ होते, शेवटी सर्वोच्च न्यायालयाने १५.०७.२०२२ रोजी असे घोषित करून त्याला परत पाठवले की तो दावा करीत

असलेले कर्ज वादग्रस्त असल्याने तो सीआयआरपी सुरू करू शकत नाही.

10 तो चुकीचा उपाय करीत असल्याने १५.०७.२०२२ रोजी त्याला नाकारण्यात आले, मिळालेल्या स्वातंत्र्याचा लाभ घेत त्याने लवाद याचिका दाखल केली आहे.

सुरुवातीला जेव्हा त्याने प्रतिवादीविरुद्ध सीआयआरपी प्रक्रिया सुरू करण्यासाठी आयबीसीच्या कलम ८ आणि ९ अंतर्गत एनसीएलटी, कोलकाता कडे धाव घेतली, तेव्हा त्याच्या दाव्याची दखल घेण्यात आली आणि केवळ प्रतिवादींनीच अपीलीय न्यायाधिकरणाकडे धाव घेतली, एनसीएलटीने अर्जदाराच्या बाजूने दिलेला आदेश बदलण्यात आला. त्यामुळे याचिकाकर्ते रिकामे बसले होते आणि थकबाकी वसुलीसाठी कोणतीही पावले उचलत नव्हते, असे म्हणता येणार नाही, परंतु हे असे प्रकरण आहे जिथे तो चुकीच्या मंचासमोर आपली थकबाकी वसूल करण्यासाठी उपाय शोधत होता आणि त्याला मर्यादा अधिनियम, १९६३ च्या कलम १४ चा लाभ घेण्याचा अधिकार आहे.

वास्तविक, एनसीएलटीने आपल्या २८.०२.२०२० च्या आदेशाद्वारे आयबीसीच्या कलम ८ आणि ९ अंतर्गत अर्ज स्वीकारला आणि वरील स्थगिती सार्वजनिक घोषणा देखील जाहीर केली आणि आयबीसीच्या कलम १३ आणि १४ नुसार आणि आयबीसीच्या कलम १४ अंतर्गत मोरेटोरियम देखील लागू केले.

11 परांजपे यांनी याचिकाकर्त्याने दाखल केलेल्या दाव्यासंदर्भात मांडलेला आणखी एक मुद्दाही असाच असायला हवा.

भारत संचार निगम लिमिटेड आणि अन्य विरुद्ध नॉरटेल नेटवर्क्स इंडिया प्रायव्हेट लिमिटेड(२०२१) ५ एससीसी ७३८ या प्रकरणात विद्वान वकील निर्णयावर विश्वास ठेवतील , जिथे असे म्हटले जाते की कलम ११ अंतर्गत अर्ज दाखल करण्यासाठी मर्यादा कालावधी निर्दिष्ट करणारी १९९६ च्या कायद्यात कोणतीही तरतूद नसल्यामुळे, १९९६ च्या कायद्याच्या कलम ४३ नुसार मर्यादा कायद्याचा आधार घ्यावा लागेल मर्यादा कायद्याच्या अनुसूचीतील कलमांमध्ये असा अर्ज दाखल करण्यासाठी वेळ देण्यात आला आहे, तो कलम १३७ मधील अवशिष्ट तरतुदीद्वारे नियंत्रित केला जाईल.

या निर्णयाचे वाचन केल्यास असेही दिसून येईल की, मर्यादा हा सामान्यत: वस्तुस्थिती आणि कायद्याचा संमिश्र प्रश्न आहे आणि तो लवादाच्या अखत्यारीत असेल, परंतु दावा निषिद्ध किंवा मृत लाकूड आहे, अशा परिस्थितीत, कलम ११ अन्वये अधिकाराचा वापर करणारे न्यायालय प्रथमदर्शनी कालबंदी आणि मृत दावा लवादाकडे पाठविणे योग्य वाटत नाही. [...]

xxx xxx xxx

१३ याचिकाकर्त्याचा दावा डेडवूड म्हणून कालबाह्य आहे या विद्वान वकिलांशी मी सहमत नाही, कारण हा दावा जिवंत ठेवला जात होता, जरी तो चुकीच्या मंचासमोर मांडला जात होता, परंतु शेवटी जेव्हा सर्वोच्च न्यायालयाने याचिका फेटाळून लावली, तेव्हा त्याला उपलब्ध असलेल्या उपायांचा वापर करून आपला दावा मांडण्याचे स्वातंत्र्य देण्यात आले, लवादाच्या उपायांसह कायद्यानुसार. लवादाचा उपाय त्यांना नाकारता येत नसल्याने

एनसीएलटीचे दरवाजे ठोठावण्यापूर्वी त्यांनी लवादाच्या नियुक्तीसाठी दाखल केलेली याचिका कायदेशीररित्या लवादाचा वापर करून मागे घेतली. चुकीच्या मंचासमोर खटला चालवला जात असल्याने हा दावा प्रथमदर्शनी कालबाह्य आहे असे मला वाटत नसल्याने आक्षेप कायम ठेवता येत नाही.

14 पक्षकारांमध्ये लवाद करार अस्तित्वात असल्याच्या पार्श्वभूमीवर, हा वाद लवादाकडे पाठविला गेला पाहिजे, जरी मी लवादासमोर मर्यादेच्या मुद्द्यावर आंदोलन करणे प्रतिवादीवर खुले ठेवतो.

15 या पार्श्वभूमीवर दोन्ही अर्जातील अर्जदार व प्रतिवादी यांच्यात निर्माण झालेले वाद व मतभेद निकाली काढण्यासाठी न्यायमूर्ती दिलीप भोसले (अलाहाबाद उच्च न्यायालयाचे निवृत्त मुख्य न्यायाधीश) यांची एकमेव मध्यस्थ म्हणून नेमणूक करण्यात आली आहे.

लवाद संदर्भ प्रविष्ट करण्यापूर्वी लवादाने १५ दिवसांच्या कालावधीत लवाद व सामंजस्य अधिनियम, १९९६ च्या कलम १२ अन्वये कलम ११ (८) अन्वये नमूद केलेले प्रकटीकरणाचे निवेदन रेकॉर्डवर ठेवण्यासाठी या न्यायालयाच्या प्रोथोनोटरी आणि वरिष्ठ मास्तरांकडे पाठवावे. [...]"

१८ पक्षकारांमधील वादांवर निर्णय घेण्यासाठी मध्यस्थाची नेमणूक करण्याच्या वरील आदेशामुळे व्यथित झालेले अपीलकर्ते सध्याचे अपील घेऊन या न्यायालयासमोर आले आहेत.

ब. **अपीलकर्त्याच्या वतीने युक्तिवाद**

१९ याचिकाकर्त्याची बाजू मांडणारे भारताचे विद्वान सॉलिसिटर जनरल तुषार मेहता यांनी सांगितले की, प्रतिवादीने उच्च न्यायालयात दाखल केलेली कलम ११ (६) याचिका तसेच लवादाकडे पाठविण्याची मागणी करण्यात आलेले दावे कालबद्ध आहेत.

20 प्रस्तुत खटल्यातील कारवाईचे कारण ०४.०२.२०१४ रोजी उद्भवले, म्हणजे ज्या तारखेला प्रतिवादीचा दावा अपीलकर्त्याने फेटाळला होता. प्रतिवादीने दिनांक ०९.०७.२०१६ च्या नोटिशीद्वारे लवाद चा वापर केला आणि १६.०२.२०१८ रोजी कलम ११ याचिका दाखल केली आणि ती बिनशर्त मागे घेतली. मर्यादा कायदा, १९६३ ("**लिमिटेशन अॅक्ट**") च्या पहिल्या अनुसूचीच्या कलम १३७ नुसार कलम ११ याचिका दाखल करण्यासाठी मर्यादेचा कालावधी तीन वर्षांचा आहे. सद्य:स्थितीत अधिनियम १९९६ च्या कलम ११ (६) अन्वये अर्ज दाखल करण्याची मुदत ०७.०८.२०१९ रोजी संपुष्टात आली. त्यामुळे त्यानंतर ०९.१२.२०२२ रोजी उच्च न्यायालयात दाखल करण्यात आलेला कलम ११ चा अर्ज स्पष्टपणे कालबद्ध होता.

21 कलम ११ चा अर्ज दाखल करण्याच्या मर्यादेची मुदत संपल्याव्यतिरिक्त, लवादाकडे पाठविण्यात येणारा मूळ दावा देखील ०४.०२.२०१७ रोजी, म्हणजे कारवाईचे कारण पहिल्यांदा उद्भवल्याच्या तारखेपासून तीन वर्षे संपल्यानंतर कालबद्ध झाला. मर्यादेच्या पैलूवर आपली बाजू मांडण्यासाठी त्यांनी *आरिफअझीम कंपनी लिमिटेड विरुद्ध अॅपटेक लिमिटेड* या खटल्यातील या न्यायालयाच्या निर्णयांवर विश्वास ठेवला. २०२४ मध्ये

एससीसी ऑनलाइन एससी २१५ **आणि** बीएसएनएल विरुद्ध नॉरटेल नेटवर्क्स (इंडिया) (पी) लिमिटेड *मध्ये अहवाल दिला.* (२०२१) ५ एससीसी ७३८ **मध्ये अहवाल दिला.**

22 सरगुजा ट्रान्सपोर्ट*सर्व्हिस विरुद्ध एस.टी.ए.टी.टी(१९८७) १ एससीसी ५* मध्ये दिलेल्या **या न्यायालयाच्या निर्णयावर अवलंबून राहून** त्यांनी असा युक्तिवाद केला की नागरी प्रक्रिया संहिता, १९०८ (थोडक्यात "**सीपीसी**") लवादाच्या कार्यवाहीला कठोरपणे *लागू करू शकत नाही* , तरीही आदेश २३ नियम १ (३) अंतर्गत तत्त्व जे त्याच कारणास्तव त्याच प्रतिवादीविरूद्ध पुढील कार्यवाही करण्यास प्रतिबंधीत करते लवादाच्या कार्यवाहीचे जलद आणि कालबद्ध स्वरूप लक्षात घेता नव्याने कार्यवाही सुरू करण्याचे स्वातंत्र्य न्यायालयाकडून दिले जात नाही, अशा कारवाईला मुदतवाढ दिली जाऊ शकते.

23 त्यांनी युक्तिवाद केला की प्रतिवादी मर्यादा कायदा, १९६३ च्या कलम १४ (थोडक्यात **"लिमिटेशन अॅक्ट"**) अंतर्गत उपलब्ध असलेल्या लाभाचा लाभ घेण्यास पात्र नाही कारण ही तरतूद सध्याच्या प्रकरणात लागू होणार नाही. त्यांनी युक्तिवाद केला की मर्यादा कायद्याच्या कलम १४ मध्ये बिगर न्यायिक न्यायालयात खटला चालविण्यासाठी खर्च केलेला वेळ वगळण्याची तरतूद आहे, जिथे आधीची आणि नंतरची कार्यवाही एकाच प्रकरणाशी संबंधित आहे किंवा समान दिलासा मागण्यासाठी आहे. मात्र, दिवाळखोरी आणि लवादाची कार्यवाही ही वेगळी कार्यवाही असून ती समान दिलासा मागण्यासाठी नाही, असा युक्तिवाद त्यांनी केला. लवादाच्या कार्यवाहीत उपाय *व्यक्तिमत्वात* असतो तर दिवाळखोरीच्या प्रक्रियेत उपाय *आरईएममध्ये असतो.*

उच्च न्यायालयाने हा फरक मान्य केला नाही आणि मर्यादा कायद्याच्या कलम १४ अन्वये लाभ देऊन प्रतिवादीने दाखल केलेली लवाद याचिका चुकीच्या पद्धतीने मंजूर केली, असा युक्तिवाद त्यांनी केला.

24 मालमत्तेचे मूल्य जास्तीत जास्त वाढविण्यासाठी आणि सर्व भागधारकांच्या हितांचा समतोल राखण्यासाठी कॉर्पोरेट व्यक्तींच्या पुनर्रचना आणि दिवाळखोरी निराकरणाशी संबंधित कायदे कालबद्ध पद्धतीने एकत्रित आणि सुधारित करण्यासाठी आयबीसी लागू करण्यात आला आहे, असेही ते म्हणाले. दुसरीकडे, लवादाची कार्यवाही वादांचा निपटारा करण्याच्या उद्देशाने असते. म्हणूनच, दिले जाणारे उद्दिष्ट, दिलासा आणि आयबीसी आणि लवादाच्या कार्यवाहीचे नियमन करणारी कार्यपद्धती मोठ्या प्रमाणात भिन्न आहे.

25लवादाऐवजी दिवाळखोरीच्या प्रक्रियेचा पाठपुरावा करणाऱ्या प्रतिवादीने घालवलेला कालावधी त्यांना मर्यादा कायद्याच्या कलम १४ चा लाभ घेण्यास पात्र ठरत नाही, विशेषत: पहिली कलम ११ याचिका बिनशर्त मागे घेतल्याचा युक्तिवाद त्यांनी केला. या संदर्भात यशवंत ***देवराव देशमुख विरुद्ध वालचंद रामचंद कोठारी*** यांनी १९५० एससीआर ८५२आणि *नाटेसन एजन्सी (वृक्षारोपण) वि.राज्याने*(२०१९) १५ एससीसी ७० **मध्ये अहवाल दिला.**

26 अखेर, त्यांनी असा युक्तिवाद केला की एनसीएलएटीच्या आदेशाविरोधात प्रतिवादीने दाखल केलेले अपील फेटाळताना या न्यायालयाने प्रतिवादीला केवळ लवाद करण्यासाठी सशर्त स्वातंत्र्य दिले आहे, जे कायद्यात उपलब्ध असेल तरच परवानगी दिली जाईल. मात्र, सध्याच्या प्रकरणात कलम ११ चा अर्ज तसेच दावे वेळेवर बंधनकारक असल्याने लवादाचा पाठपुरावा

करण्याचा उपाय प्रतिवादीला कायद्याने उपलब्ध होऊ शकत नाही.

क. **<u>प्रतिवादीच्या वतीने युक्तिवाद</u>**

27 प्रतिवादीच्या वतीने बाजू मांडणारे विद्वान वरिष्ठ वकील श्री. जय सावला यांनी सांगितले की, उच्च न्यायालयाने प्रतिवादीला आयबीसी कार्यवाहीचा पाठपुरावा करण्यासाठी लागणारा वेळ, म्हणजेच एनसीएलटीसमोर कलम ९ अर्ज दाखल करण्याची तारीख आणि या न्यायालयाच्या आदेशाच्या तारखेदरम्यानचा कालावधी वगळला आहे. एनसीएलएटी, अधिनियम, १९९६ च्या कलम ११ (६) अंतर्गत नवीन अर्ज दाखल करण्याच्या उद्देशाने मर्यादेच्या कालावधीची गणना करताना.

28 त्यांनी असा युक्तिवाद केला की प्रतिवादी आयबीसीच्या कार्यवाहीचा काटेकोरपणे आणि प्रामाणिकपणे पाठपुरावा करीत असल्याने मर्यादा कायद्याच्या कलम १४ अंतर्गत वरील कालावधी वगळला जाऊ शकतो . मर्यादा कायद्याच्या कलम १४ मध्ये वापरल्या गेलेल्या "समान स्वरूपाचे इतर कारण"या वाक्याचा विस्तृत आणि उदार अर्थ लावला जावा असे प्रतिपादन करण्यासाठी त्यांनी या न्यायालयाच्या खालील निर्णयांचा आधार घेतला:

१ *<u>एकत्रित इंजी. उद्योग आणि ओर्स. ५. प्रधान सचिव. पाटबंधारे विभाग व ओ.आर.</u>* (२००८) ७ एससीसी १६९ २ मध्ये **नोंदवले.**

२ *<u>जे. कुमारदासन नायर विरुद्ध आयरिक सोहन</u>* यांनी २००९ मध्ये अहवाल दिला **(१२) एससीसी** १७५

३ . *युनियन ऑफ इंडिया विरुद्ध वेस्ट कोस्ट पेपर मिल्स लि.* मध्ये नोंदविले आहे २००४ (३) **एससीसी** ४५८

४ ***महाराष्ट्र राज्य कृषी महामंडळ लि. वि. बेलापूर शुगर अँड अलाइड इंडस्ट्रीज लि.*** २००४ **मध्ये अहवाल** (३) **एमएचएलएफ** ४१४

29 कायदा १९९६ च्या कलम ११ (६) अन्वये दुसरा अर्ज ग्राह्य धरण्याजोगा असून पहिला अर्ज गुणवत्तेच्या आधारे कोणताही निर्णय न घेता आणि उच्च न्यायालयाकडून कोणतीही औपचारिक नोटीस बजावण्यापूर्वीच मागे घेण्यात आला. *सर्व श्रमिक संघटना विरुद्धमहाराष्ट्र राज्य* या खटल्यात २००८ १ एससीसी ४९४ ***मध्ये या*** न्यायालयाच्या निर्णयावर अवलंबून राहून त्यांनी असा युक्तिवाद केला की अधिनियम, १९९६ च्या कलम ११ (६) अन्वये अर्ज मागे घेणे हा खटला किंवा दावा मागे घेण्यासारखे नाही आणि त्यामुळे सीपीसीच्या आदेश २३ नियम १ अन्वये नमूद केलेली तत्त्वे सध्याच्या खटल्याला लागू होणार नाहीत.

30 अधिनियम, १९९६ च्या कलम ३२ मध्ये लवादाची कार्यवाही संपुष्टात आणण्याची तरतूद आहे आणि कलम २१ अन्वये लवादाची कार्यवाही सुरू झाल्यावर ती संपुष्टात आणण्याशी संबंधित ही एकमेव तरतूद आहे, असे सादर करण्यात आले. सध्याच्या प्रकरणात, प्रतिवादीने दिनांक ०९.०७.२०१६ च्या नोटिशीद्वारे लवाद ची मागणी केली होती आणि अधिनियम, १९९६ च्या कलम ३२ नुसार अशी लवादाची कार्यवाही संपुष्टात आलेली नाही. त्यामुळे अधिनियम १९९६ मधील तरतुदींनुसार एकापेक्षा अधिक ११ (६) अर्ज दाखल करण्यास कोणतेही स्पष्ट बंधन नसल्यामुळे प्रतिवादीने

दाखल केलेला दुसरा ११ (६) अर्ज ग्राह्य धरता येणार नाही, असे म्हणता येणार नाही.

ड. **<u>निर्धाराचे मुद्दे</u>**

३१. पक्षकारांच्या वतीने बाजू मांडणारे विद्वान वकील ऐकल्यानंतर आणि रेकॉर्डवरील सामग्री पाहिल्यानंतर खालील प्रश्न आमच्या विचारार्थ येतात:

1 **अधिनियम, १९९६ च्या कलम ११ (६) अन्वये पहिला अर्ज मागे घेताना उच्च न्यायालयाने नवीन अर्ज दाखल करण्याचे स्वातंत्र्य दिलेले नसताना प्रतिवादीने दाखल केलेला नवीन अर्ज अधिक ग्राह्य धरला जाऊ शकतो का?**

2 **प्रतिवादीने दिनांक ०९.१२.२०२२ रोजी दाखल केलेला अधिनियम, १९९६ च्या कलम ११(६) अन्वये नवीन अर्ज कालबद्ध म्हणता येईल का? जर होय, तर प्रतिवादी मर्यादा कायद्याच्या कलम १४ च्या लाभासाठी पात्र आहे का? दुसर् या शब्दांत, कलम ११ (६) अंतर्गत अर्ज दाखल करण्याच्या मर्यादेच्या कालावधीची गणना करताना प्रतिवादीने आयबीसी अंतर्गत कार्यवाहीचा पाठपुरावा करण्यासाठी घालवलेला कालावधी वगळला जाऊ शकतो का?**

3 **अधिनियम, १९९६ च्या कलम ११ (६) अन्वये नवीन लवाद अर्ज दाखल करण्यात प्रतिवादीने केलेला विलंब मर्यादा कायद्याच्या कलम ५ अन्वये माफ करता येईल का?**

ई. **<u>विश्लेषण</u>**

३२ निविदा दस्तऐवजाच्या सामान्य अटी आणि शर्तींच्या कलम १४ मध्ये लवाद कलम होते आणि ते खाली पुनरुत्पादित केले आहे:

"१४. ***मध्यस्थता***

१४.१ कोणत्याही प्रकारचे सर्व वाद आणि मतभेद, मग ते विद्यमान असोत किंवा जे कोणत्याही वेळी पक्षकारांमध्ये करार, अर्थ, संचालन किंवा परिणाम किंवा पक्षकारांचे हक्क आणि दायित्वे किंवा त्यासंबंधातून उद्भवतील किंवा करार पूर्ण होण्याच्या दरम्यान किंवा नंतर किंवा निश्चितीनंतर उद्भवतील, कराराची पूर्वसूचना, समाप्ती किंवा उल्लंघन (कराराद्वारे कोणत्याही व्यक्तीचा निर्णय अंतिम आणि बंधनकारक असल्याचे व्यक्त केलेल्या व्यतिरिक्त) करारातील एका पक्षाने त्यांच्यापैकी दुसऱ् याला आणि त्यानंतर नमूद केलेल्या नियुक्ती प्राधिकरणाला लेखी सूचना दिल्यानंतर, खालीलप्रमाणे नियुक्त केल्या जाणार्या एकमेव लवादाकडे निर्णयासाठी पाठविले जाईल.

१४.२ नियुक्त अधिकारी एकतर एकमेव मध्यस्थ म्हणून काम करेल किंवा एचबीएल / हिंदुस्थान पेट्रोलियम कॉर्पोरेशन लिमिटेड (मालक किंवा एचबीएल म्हणून संबोधले जाते) किंवा इतर कोणत्याही सरकारी कंपनीचे काही अधिकारी / निवृत्त अधिकारी किंवा संचालकपदाच्या खाली नसलेले केंद्र सरकारचे कोणतेही निवृत्त अधिकारी पक्षकारांमधील वाद आणि मतभेदांवर निर्णय घेण्यासाठी एकमेव मध्यस्थ म्हणून काम करेल. कंत्राटदार / विक्रेता अशा व्यक्तीच्या एकमेव मध्यस्थ म्हणून नियुक्तीवर कोणताही आक्षेप घेण्यास पात्र ठरणार नाही कारण संबंधित व्यक्ती मालकाची, दुसर्या सरकारी कंपनीची किंवा केंद्र सरकारची अधिकारी आणि / किंवा भागधारक आहे किंवा त्याने

/ तिने करार ज्या प्रकरणाशी संबंधित आहे किंवा हाताळला आहे किंवा हाताळला आहे किंवा त्याच्या / तिच्या कर्तव्यादरम्यान, त्याने/तिने वाद किंवा मतभेद असलेल्या सर्व किंवा कोणत्याही बाबींवर मते व्यक्त केली आहेत/ व्यक्त केली आहेत.

१४.३ ज्या लवादाकडे हे प्रकरण सोपविण्यात आले आहे, त्याने नियुक्ती स्वीकारली नाही, किंवा कारवाई करण्यास असमर्थ किंवा अनिच्छुक असेल किंवा कोणत्याही कारणास्तव राजीनामा दिला किंवा आपले पद रिकामे केले तर उपरोक्त नियुक्ती प्राधिकरण वरीलप्रमाणे दुसर्या व्यक्तीस एकमेव मध्यस्थ म्हणून कार्य करण्यासाठी नियुक्त करेल.

१४.४ एकमेव मध्यस्थ म्हणून नामनिर्देशित केलेली अशी दुसरी व्यक्ती ज्या टप्प्यावर त्याच्या पूर्ववर्तीने सोडली होती त्या टप्प्यावरून लवादाची कार्यवाही करण्याचा अधिकार असेल. नियुक्ती प्राधिकरण किंवा वरीलप्रमाणे नियुक्ती प्राधिकरणाने नामनिर्देशित केलेली व्यक्ती वगळता इतर कोणतीही व्यक्ती मध्यस्थ म्हणून काम करू शकणार नाही, यावर पक्षकारांमध्ये स्पष्ट पणे एकमत झाले आहे. नेमणूक प्राधिकरणाला वेळेत नियुक्ती न दिल्यास कंत्राटदाराला अशी नेमणूक करण्याचा अधिकार निर्माण होईल आणि अन्य कोणत्याही व्यक्तीची एकमेव मध्यस्थ म्हणून नेमणूक न करण्याचा अधिकार निर्माण होईल.

१४.५ एकमेव लवादाचा निर्णय अंतिम असेल आणि करारातील पक्षकारांना बंधनकारक असेल.

१४.६ तथापि, करारांतर्गत काम लवादाच्या प्रक्रियेदरम्यान सुरू राहील आणि अशी कार्यवाही सुरू करणे, सुरू करणे किंवा प्रलंबित असल्याने संबंधित पक्षाला देय किंवा देय असलेले कोणतेही देयक (वादग्रस्त मर्यादेशिवाय) रोखले जाणार नाही.

१४.७ लवाद त्याच्याकडे पाठविलेल्या प्रत्येक वाद किंवा फरकाच्या संदर्भात एकत्रित किंवा स्वतंत्र पुरस्कार देऊ शकतो आणि आवश्यक असल्यास अंतरिम निकाल देखील देऊ शकतो.

१४.८ लवादाची फी आणि लवादाचा खर्च, जर काही असेल तर, पक्षकारांकडून समानपणे उचलला जाईल जोपर्यंत एकमेव मध्यस्थ अन्यथा कारणांसह त्याच्या निर्णयात निर्देश देत नाही. लवादाची एकरकमी फी प्रति केस रु. ६०,०००/- असेल आणि एकमेव लवादाने आपली नियुक्ती स्वीकारल्यानंतर ५ महिन्यांच्या आत आपल्या निर्णयासह लवाद पूर्ण केल्यास त्याला बोनस म्हणून रु.१०,०००/- अतिरिक्त दिले जातील. स्टेनोग्राफर इत्यादींसाठी वाजवी प्रत्यक्ष खर्चाची प्रतिपूर्ती केली जाईल. शुल्क टप्प्याटप्प्याने भरले जाईल म्हणजे स्वीकारल्यावर २५ %, युक्तिवाद / कागदपत्रे पूर्ण झाल्यावर २५ %, युक्तिवाद पूर्ण झाल्यावर २५ % आणि पक्षकारांनी पुरस्कार मिळाल्यावर शिल्लक राहील.

१४.९ वरील तरतुदींच्या अधीन राहून लवाद व सामंजस्य कायदा, १९९६ किंवा त्यामध्ये कोणतेही वैधानिक बदल किंवा पुनर्अंमलबजावणी व

त्याअंतर्गत करण्यात आलेले नियम या कलमांतर्गत लवाद प्रक्रियेला लागू होतील.

१४.१० हा करार भारतात लागू असलेल्या कायद्यांनुसार नियंत्रित आणि बांधला जाईल. याद्वारे पक्षकार सर्व कारणांसाठी मुंबई येथील न्यायालयांच्या विशेष अधिकारक्षेत्राकडे सादर करतात. लवाद मुंबई येथे होणार असून तो इंग्रजी भाषेत होणार आहे.

१४.११ नियुक्ती प्राधिकरण हे हिंदुस्थान पेट्रोलियम कॉर्पोरेशन लिमिटेडचे कार्यात्मक संचालक आहेत.

33 लवादाच्या कराराचे अस्तित्व किंवा वैधता अपीलकर्त्याने वादग्रस्त केलेली नाही. तथापि, अपीलकर्त्याने उच्च न्यायालयाने मध्यस्थ नियुक्तीचा अर्ज मंजूर करण्याच्या अर्जाला दोन कारणांवरून आव्हान दिले आहे - (१) उच्च न्यायालयासमोर ील अर्ज ग्राह्य धरला जात नाही कारण तो यापूर्वी दुसऱ्यांदा दाखल करण्यात आला होता आणि नव्याने दाखल करण्याचे कोणतेही स्वातंत्र्य न घेता तो मागे घेण्यात आला होता; आणि (२) हा अर्ज मर्यादा कायद्याच्या कलम १३७ अन्वये विहित केलेल्या तीन वर्षांच्या कालावधीपेक्षा जास्त कालावधीसाठी कालबद्ध आहे. सध्याच्या अपीलाच्या भवितव्यासाठी ते निर्णायक असल्याने आम्ही सेरियाटिममध्ये या दोन्ही युक्तिवादांचे निराकरण करू.

1 **मुदधा नंबर** १

३४ अधिनियम १९९६ च्या कलम ११ मध्ये उच्च न्यायालय किंवा सर्वोच्च न्यायालयाच्या हस्तक्षेपाद्वारे मध्यस्थ नेमण्याची प्रक्रिया नमूद करण्यात आली आहे. वरील तरतुदीचे वाचन केल्यास असे दिसून येते की त्यात असे काहीही नाही जे एखाद्या पक्षकाराला एकाच करारातून

उद्भवणार्या वादांवर निर्णय घेण्यासाठी मध्यस्थाच्या नियुक्तीसाठी एकापेक्षा जास्त अर्ज दाखल करण्यास प्रतिबंधित करते.

> ३५ तथापि, अपीलकर्त्याने असा युक्तिवाद केला आहे की सीपीसीच्या आदेश २३ नियम १ मधील तत्त्वांच्या बदल्यात, प्रतिवादी त्याच वादांच्या निकालासाठी कलम ११ (६) अंतर्गत पुढील अर्ज दाखल करू शकत नाही, यापूर्वी याच उद्देशाने दाखल केलेला अर्ज विनाअट मागे घेतला होता. अपीलकर्त्याच्या युक्तिवादाचे निराकरण करण्यासाठी, सीपीसीच्या आदेश २३ नियम १ मध्ये समाविष्ट तत्त्वे अधिनियम, १९९६ च्या कलम ११ (६) अंतर्गत अर्जावर लागू होतील की नाही हे निश्चित करणे आवश्यक आहे.
>
> **अ खटले वगळता इतर कार्यवाहीला सीपीसीच्या आदेश २३ नियम १ ची व्याप्ती आणि अंमलबजावणी**
>
> *36* नागरी प्रक्रिया संहिता (सुधारणा) अधिनियम, १९७६ मध्ये सुधारणा करण्यापूर्वी सीपीसीच्या आदेश २३ नियम १ मध्ये खटला मागे घेणे आणि त्याच कार्यवाहीच्या कारणावर नव्याने खटला दाखल करण्यासाठी न्यायालयाच्या परवानगीने पूर्ण पणे माघार घेणे आणि माघार घेणे अशा दोन प्रकारच्या खटल्याची तरतूद होती. माघारीची पहिली श्रेणी त्याच्या उपनियम (१) द्वारे नियंत्रित केली गेली होती, ज्यात अशी तरतूद होती की खटला सुरू झाल्यानंतर कोणत्याही वेळी, वादी सर्व किंवा कोणत्याही प्रतिवादींविरूद्ध आपला खटला मागे घेऊ शकतो किंवा त्याच्या दाव्याचा काही भाग सोडून देऊ शकतो. दुसरा वर्ग उपनियम (२) द्वारे शासित होता ज्यात अशी तरतूद होती की जेथे न्यायालय समाधानी असेल (*अ*) एखाद्या औपचारिक दोषामुळे

खटला अयशस्वी झाला पाहिजे किंवा (ब) वादीला खटल्याच्या विषयासाठी किंवा दाव्याच्या भागासाठी नवीन खटला दाखल करण्यास परवानगी देण्यासाठी पुरेसे आधार आहेत, योग्य वाटेल अशा अटींवर, वादीला अशा खटल्यातून माघार घेण्याची परवानगी देऊ शकते किंवा अशा खटल्याच्या विषय-विषयाच्या किंवा दाव्याच्या अशा भागाच्या संदर्भात नवीन खटला दाखल करण्याचे स्वातंत्र्य असलेल्या दाव्याचा एक भाग सोडून देऊ शकते. सीपीसीच्या पूर्वीच्या आदेश २३ नियम १ च्या उपनियम (३) मध्ये अशी तरतूद करण्यात आली आहे की जर फिर्यादीने उपनियम (२) मध्ये नमूद केलेल्या परवानगीशिवाय खटल्यातून माघार घेतली किंवा दाव्याचा काही भाग सोडला, तर तो न्यायालय देऊ शकेल अशा खर्चास जबाबदार असेल आणि अशा विषय-विषयाच्या किंवा दाव्याच्या अशा भागाच्या संदर्भात कोणताही नवीन खटला दाखल करण्यास मनाई केली जाईल. वरील दोन्ही प्रवर्गांच्या संदर्भात 'माघार'हा शब्द वापरल्याने संभ्रम निर्माण झाला आहे, असे विधिमंडळाला वाटले आणि त्यामुळे असा गोंधळ होऊ नये म्हणून नियमात सुधारणा केली.

37 दुरुस्तीनंतर सीपीसीचा आदेश २३ नियम १ सध्या अस्तित्वात आहे तो खाली दिला आहे:

"खटला मागे घेणे किंवा दाव्याचा काही भाग सोडून देणे.-

1 खटला सुरू झाल्यानंतर कोणत्याही वेळी, वादी सर्व किंवा कोणत्याही प्रतिवादींविरूद्ध आपला खटला सोडून देऊ शकतो किंवा त्याच्या दाव्याचा काही भाग सोडून देऊ शकतो:

परंतु जेव्हा फिर्यादी अल्पवयीन किंवा इतर व्यक्ती असेल ज्याला आदेश ३२ च्या नियम १ ते १४ मधील तरतुदी विस्तारित आहेत, तेथे खटला किंवा दावाचा कोणताही भाग न्यायालयाच्या परवानगीशिवाय सोडला जाणार नाही.

2 उपनियम (१) मधील तरतुदीनुसार रजेसाठी च्या अर्जासोबत पुढील मित्राचे प्रतिज्ञापत्र आणि अल्पवयीन किंवा अशा इतर व्यक्तीची बाजू वकिलाने मांडली असेल तर वकिलाच्या प्रमाणपत्राद्वारे प्रस्तावित परित्याग त्याच्या मते अल्पवयीन किंवा अशा इतर व्यक्तीच्या फायद्यासाठी आहे.

3 जिथे न्यायालय समाधानी आहे,-

अ एखाद्या औपचारिक दोषामुळे खटला अयशस्वी झाला पाहिजे, किंवा

ब फिर्यादीला खटल्याच्या विषयासाठी किंवा दाव्याच्या भागासाठी नवीन खटला दाखल करण्यास परवानगी देण्यासाठी पुरेसे आधार आहेत,

योग्य वाटेल अशा अटींवर वादीला अशा खटल्याच्या विषयाच्या किंवा दाव्याच्या अशा भागाच्या संदर्भात नव्याने खटला दाखल करण्याचे स्वातंत्र्य देऊन अशा खटल्यातून किंवा दाव्याच्या अशा भागातून माघार घेण्याची परवानगी देऊ शकते.

(४) *फिर्यादी कुठे-*

अ उपनियम (१) अंतर्गत कोणताही खटला किंवा दाव्याचा भाग सोडणे, किंवा

ब उपनियम (३) मध्ये नमूद केलेल्या परवानगीशिवाय खटल्यातून किंवा दाव्याचा काही भाग काढून घेणे,

न्यायालय देऊ शकेल अशा खर्चासाठी तो जबाबदार असेल आणि अशा विषय-विषयाच्या किंवा दाव्याच्या अशा भागाच्या संदर्भात कोणताही नवीन खटला दाखल करण्यापासून रोखला जाईल.

(५) या नियमातील कोणतीही गोष्ट न्यायालयाला उपनियम (१) अन्वये खटला किंवा दाव्याचा काही भाग सोडण्यास परवानगी देण्यास किंवा उपनियम (३) अन्वये, इतर वादीच्या संमतीशिवाय कोणताही खटला किंवा दाव्याचा भाग मागे घेण्यास परवानगी देण्यास न्यायालयाला अधिकृत मानली जाणार नाही.

38 आदेश २३ नियम १ हा दुरुस्तीपूर्वीचा आणि आताचा आहे यातील मुख्य फरक असा आहे की पूर्वीच्या आदेश २३ नियम १ च्या उपनियम (१) मध्ये "आपला खटला मागे घ्या"हा शब्द वापरण्यात आला होता, तर सुधारित आदेश २३ नियम १ च्या उपनियम (१) मध्ये "आपला खटला सोडा"हा शब्द वापरला गेला आहे. नवीन उपनियम (१) अशा प्रकरणास लागू आहे जिथे न्यायालय एखाद्या खटल्यातून किंवा दाव्याच्या अशा भागापासून माघार घेण्यास परवानगी देण्यास नकार देते. अशा खटल्याच्या विषय-विषयासंदर्भात किंवा दाव्याच्या अशा भागासंदर्भात नवीन खटला. पूर्वीच्या उपनियम (२) शी सुसंगत असलेल्या नवीन उपनियम (३) मध्ये व्यावहारिकदृष्ट्या कोणताही बदल करण्यात आलेला नाही. उपनियम (३) अन्वये न्यायालयाला त्यात नमूद केलेल्या अटींच्या अधीन राहून अशा खटल्याच्या विषयासंदर्भात नव्याने खटला दाखल करण्याचे स्वातंत्र्य असलेल्या खटल्यातून माघार घेण्याची

परवानगी देण्याचा अधिकार आहे. सुधारित आदेश २३ नियम १ च्या उपनियम (४) मध्ये अशी तरतूद करण्यात आली आहे की, जर फिर्यादी उपनियम (१) अन्वये कोणताही खटला किंवा दाव्याचा काही भाग सोडून देईल किंवा उपनियम (३) मध्ये नमूद केलेल्या परवानगीशिवाय खटला किंवा दाव्याचा काही भाग मागे घेईल, तर तो न्यायालय देऊ शकेल अशा खर्चास जबाबदार असेल आणि अशा विषय-विषयाच्या किंवा दाव्याच्या अशा भागाच्या संदर्भात कोणताही नवीन खटला दाखल करण्यास मनाई केली जाईल.

39 आदेश २३ नियम १, आता दुरुस्तीनंतर अस्तित्वात आहे, नवीन खटला दाखल करण्याची परवानगी असलेल्या खटल्याचा "परित्याग"आणि खटल्यातून "माघार"यात फरक करतो आणि अशी तरतूद करतो - *प्रथम,* खटला किंवा दाव्याचा काही भाग सोडून देणे; आणि *दुसरे म्हणजे,* न्यायालयाच्या परवानगीने खटल्यातून किंवा दाव्याचा काही भाग मागे घेणे. सर्व किंवा कोणत्याही प्रतिवादींविरुद्ध खटला किंवा दाव्याचा भाग सोडणे हा वादीचा पूर्ण आणि अपात्र अधिकार आहे आणि फिर्यादीला खटला सोडण्यापासून रोखण्याचा किंवा त्यावर पुढे जाण्याचे निर्देश देण्याचा न्यायालयाला कोणताही अधिकार नाही. आदेश २३ नियम १ चा उपनियम (१) या तत्त्वाचे प्रतीक आहे. तथापि, जर फिर्यादीने दावा किंवा दाव्याचा काही भाग सोडला तर त्याला अशा विषय-विषयाच्या किंवा दाव्याच्या अशा भागाच्या संदर्भात नवीन खटला दाखल करण्यास मनाई केली जाते. खटला किंवा दाव्याचा काही भाग सोडल्यानंतर, फिर्यादी देखील न्यायालयाने लादलेल्या किंमती देण्यास उत्तरदायी

होतो. हे आदेश २३ नियम १ च्या उपनियम (४) अंतर्गत निर्दिष्ट केले आहे.

40 तथापि, जर वादीला त्याच विषयावर किंवा दाव्याच्या भागावर नवीन खटला दाखल करण्याचे स्वातंत्र्य असलेल्या खटल्यातून किंवा दाव्याच्या काही भागातून माघार घ्यायची असेल तर त्याने आदेश २३ नियम १ च्या उपनियम (३) अंतर्गत न्यायालयाची परवानगी घेणे आवश्यक आहे. अशी परवानगी न मिळाल्यास फिर्यादीला अशा विषय-विषयाच्या किंवा दाव्याच्या अशा भागाच्या संदर्भात कोणताही नवीन खटला दाखल करण्यास आणि न्यायालयाद्वारे लादल्या जाणार्या कोणत्याही खर्चास प्रतिबंधीत केले जाईल.

41 आदेश २३ नियम १ च्या उपनियम (३) अन्वये स्वातंत्र्य देणारे न्यायालय खालील दोन अटींपैकी एका अटींची पूर्तता झाल्यावरच असे करू शकते- *पहिला*, खटला काही औपचारिक दोषाने ग्रस्त आहे आणि अशा दोषामुळे अयशस्वी होईल; आणि *दुसरे* म्हणजे, वादीला नवीन खटला दाखल करण्यास परवानगी देण्यासाठी पुरेसे आधार आहेत. एकाच विषय-विषयासाठी किंवा दाव्याच्या भागासाठी. न्यायालय योग्य वाटेल अशा अटींवर स्वातंत्र्य देऊ शकते. या तरतुदीच्या मजकुरावरून हेही स्पष्ट होते की, उपनियम (३) अन्वये स्वातंत्र्य केवळ आधीच्या खटल्याचा खटला चालवणारे न्यायालयच देऊ शकते, ज्या न्यायालयापुढे पुढील खटला दाखल केला जातो, त्या न्यायालयाला नाही.

42 आदेश २३ नियम १ मध्ये 'विषय-विषय'या वाक्याच्या अर्थाविषयी ***वल्लभ दास विरुद्ध मदन लाल (डॉ.) या न्यायालयाने*** (१९७०) १ एससीसी ७६१ **मध्ये असे म्हटले :**

"५. दिवाणी प्रक्रिया संहितेच्या आदेश २३ च्या नियम १ नुसार फिर्यादीला योग्य वाटेल अशा अटींवर त्या खटल्याच्या विषयासंदर्भात नव्याने खटला दाखल करण्याचे स्वातंत्र्य देऊन त्याने आणलेल्या खटल्यातून माघार घेण्याची

परवानगी देण्याचा अधिकार न्यायालयांना देण्यात आला आहे. मागील खटल्यात फिर्यादीला लादण्यात आलेली अट अशी होती की, त्याच कारवाईच्या कारणावर नवीन खटला आणण्यापूर्वी त्याने प्रतिवादींची किंमत भरली पाहिजे. त्यामुळे ती अट सध्याच्या खटल्याच्या संस्थेवर नियंत्रण ठेवते का, हे पाहावे लागेल. त्या प्रश्नावर निर्णय घेण्यासाठी ज्या खटल्यातून हे अपील उभे राहते ते आधीच्या खटल्यात खटल्यात असलेल्या त्याच विषय-विषयाशी संबंधित आहे का, हे पाहावे लागेल. नागरी प्रक्रिया संहितेत "विषय"या शब्दाची व्याख्या केलेली नाही. याचा अर्थ मालमत्ता असा होत नाही. त्या अभिव्यक्तीमध्ये मालमत्तेतील हक्काचा संदर्भ आहे जो वादी लागू करू इच्छितो. त्या अभिव्यक्तीमध्ये कारवाईचे कारण आणि दावा केलेला दिलासा यांचा समावेश आहे. जोपर्यंत कारवाईचे कारण आणि दुसऱ्या खटल्यात दावा केलेला दिलासा पहिल्या खटल्यासारखाच नसतो, तोपर्यंत दुसर् या खटल्याचा विषय-विषय आधीच्या खटल्यासारखाच आहे, असे म्हणता येणार नाही. आता पहिल्या खटल्यात आमच्यासमोर येऊन डॉ. मदनलाल फाळणीचा आणि स्वतंत्र ताबा मिळवण्याचा अधिकार लागू करू पाहत होते. प्रस्तुत खटल्यात तो आपल्या हक्काच्या आधारे एका अतिक्रमणकर्त्याकडून खटल्याच्या मालमत्तेचा ताबा मिळवण्याचा प्रयत्न करतो. पहिल्या खटल्यात कारवाईचे कारण डॉ. मदनलाल आणि त्यांचे दत्तक वडील यांच्यातील स्थितीचे विभाजन होते आणि संयुक्त ताब्याचे स्वतंत्र ताब्यात रूपांतर करण्याचा दावा करण्यात आला होता. सध्याच्या खटल्यात फिर्यादी एका अतिक्रमणकर्त्याकडून खटल्याच्या मालमत्तेचा ताबा मागत आहे. पहिल्या प्रकरणात ज्या दिवशी तो आपल्या

कुटुंबापासून विभक्त झाला त्या दिवशी त्याच्या कृतीचे कारण समोर आले. प्रस्तुत खटल्यात कारवाईचे कारण, म्हणजे खटल्याच्या मालमत्तेवरील त्याच्या मालकीहक्काचा आधार बनविणारी व्यवहारांची मालिका, त्याच्या दत्तक वडील आणि आईच्या मृत्यूनंतर उद्भवली. हे खरे आहे की मागील खटल्यात आणि सध्याच्या खटल्यात डॉ. मदनलाल यांना दत्तक घेण्याची वस्तुस्थिती आणि वैधता निर्णयासाठी आली होती. परंतु तो दत्तक घेणे हे पहिल्या खटल्यातील कारवाईचे कारण नव्हते किंवा सध्याच्या खटल्यात कारवाईचे कारणही नाही. ही केवळ पूर्ववर्ती घटना होती ज्याने त्याला काही अधिकार बहाल केले. दोन खटल्यांमधील काही मुद्द्यांची नुसती ओळख करून दिल्याने दोन्ही खटल्यांमधील विषय-विषयाची ओळख निर्माण होत नाही. रुखमा बाई विरुद्ध महादेव नारायण, [आयएलआर ४२ बॉम १५५] मध्ये नमूद केल्याप्रमाणे, नागरी प्रक्रिया संहितेच्या नियम १ च्या आदेश २३ मधील "विषय-विषय"या शब्दाचा अर्थ असा आहे की अस्तित्वात असलेल्या कृत्यांची किंवा व्यवहारांची मालिका ज्यामुळे दावा केलेल्या दिलासा मिळतो. दुसर् या शब्दांत सांगायचे झाले तर "विषय-वस्तु"म्हणजे फिर्यादीने दावा केलेल्या दिलासासाठी त्याला आकर्षित करण्यासाठी सिद्ध कराव्या लागणाऱ्या तथ्यांचा गठ्ठा. सिंगा रेड्डी विरुद्ध सुब्बा रेड्डी [आयएलआर ३९ मॅड ९८७] या खटल्यात वॉलिस, सी.जे. यांनी केलेले निरीक्षण आम्ही बरोबर मानतो की जिथे कारवाईचे कारण आणि दुसऱ्या खटल्यात दावा केलेला दिलासा हे कारवाईचे कारण आणि पहिल्या खटल्यात दावा केलेला दिलासा यांच्यासारखे नसतात, तेथे दुसरा खटला पहिल्या खटल्यासारख्याच विषय-विषयाच्या संदर्भात आणला गेला आहे असे मानता येणार नाही.

(जोर दिला आहे)

43 'औपचारिक दोष'आणि 'पुरेशी आधारे'या वाक्यांच्या अर्थावर चर्चा करताना व्ही. *राजेंद्रनविरुद्ध अन्नासामी पांडियन* या खटल्यात या न्यायालयाच्या दोन न्यायाधीशांच्या खंडपीठाने (२०१७) ५ एससीसी ६३ **मध्ये असे निरीक्षण** नोंदवले:

"९. [...] सीपीसीच्या आदेश २३ नियम १ (३) नुसार, एखाद्या औपचारिक दोषामुळे खटला अयशस्वी झाला पाहिजे किंवा वादीला नवीन खटला दाखल करण्यास परवानगी देण्यासाठी इतर पुरेसे आधार आहेत असे न्यायालयाचे समाधान असेल तरच नवीन खटला आणण्याची परवानगी घेऊन खटला मागे घेतला जाऊ शकतो. खटला मागे घेण्यास परवानगी देण्याचा अधिकार विवेकाधीन आहे. अर्जात, फिर्यादीने आदेश २३ नियम १ (३) (ए) किंवा (बी) सीपीसीच्या अनुषंगाने खटला दाखल केला पाहिजे आणि रजा मागितली पाहिजे. कलम (अ) किंवा (ब) यापैकी कोणत्याही कलमातील अट म्हणजे "औपचारिक दोष"किंवा "पुरेसा आधार"अस्तित्वात असेल तरच नवीन खटला आणण्याचे स्वातंत्र्य देऊन खटला मागे घेण्यासाठी न्यायालय आदेश २३ नियम १ (३) सीपीसी अंतर्गत दाखल केलेला अर्ज मंजूर करू शकते. आदेश 23 नियम १ (३) सीपीसी अंतर्गत तत्त्व सार्वजनिक धोरणावर आधारित आहे जेणेकरून एकाच कारणास्तव पुन्हा पुन्हा खटला चालविला जाऊ नये.

१० *के. एस. भूपॅथी विरुद्ध कोकिला*[(२०००) ५ एससीसी ४५८] *या खटल्यात असे म्हटले आहे की, त्याच कार्यवाहीच्या कारणास्तव नवीन खटला दाखल करण्याचे*

स्वातंत्र्य देऊन खटला मागे घेण्याची परवानगी देण्यापूर्वी "औपचारिक दोष"किंवा "पुरेसे आधार"अस्तित्वात असल्याचे समाधान करणे न्यायालयाचे कर्तव्य आहे. 'औपचारिक दोष'किंवा 'पुरेसा आधार'सिद्ध करून खटला सुरू झाल्यानंतर केव्हाही खटला मागे घेण्याचे स्वातंत्र्य खटल्यातील फिर्यादीला असू शकते, परंतु हा अधिकार इतका निरपेक्ष मानला जाऊ शकत नाही की न्यायालयीन प्रक्रियेचा गैरवापर करण्यास परवानगी देईल किंवा प्रोत्साहन देईल. फिर्यादीला खटला किंवा दाव्याचा काही भाग स्वतःहून सोडण्याचा किंवा मागे घेण्याचा अधिकार आहे, ही वस्तुस्थिती वादीच्या कायदेशीर अधिकाराला हानी पोहोचविण्यासाठी दावा करण्याचा किंवा तसे करण्याचा कोणताही परवाना नाही. जेव्हा आदेश २३ नियम १ (३) सीपीसी अंतर्गत अर्ज दाखल केला जातो, तेव्हा न्यायालयाने "औपचारिक दोष"किंवा "पुरेसे आधार"याबद्दल समाधानी असणे आवश्यक आहे. "फॉर्मल डिफेक्ट"म्हणजे कलम ८० सीपीसी अंतर्गत नोटीस न मिळणे, खटल्याचे अयोग्य मूल्यमापन, अपुरे कोर्ट फी, खटल्याच्या मालमत्तेच्या ओळखीबाबत गोंधळ, पक्षकारांची चुकीची माहिती, कारवाईचे कारण जाहीर करण्यात अपयश इ. "औपचारिक दोष"ला उदार अर्थ दिला पाहिजे जो कोणत्याही पक्षाने उपस्थित केलेल्या याचिकेच्या गुणवत्तेवर परिणाम न करणार्या विविध प्रकारच्या दोषांचा उल्लेख करतो.

११ आदेश २३ नियम १ (३) (बी) नुसार जेथे फिर्यादीला नवीन खटला दाखल करण्यास परवानगी देण्यासाठी पुरेसे आधार आहेत असे न्यायालयाचे समाधान असेल तर न्यायालय वादीला खटला मागे घेण्याची परवानगी देऊ शकते. "पुरेशी आधारे"या शब्दांच्या विवेचनात दोन मते

आहेत - एक मत असे आहे की खंड (ब) मधील हे आधार खंड (अ) मधील आधारांशी "एजुस्डेम जेनेरिस"असावेत, म्हणजेच ते खंड (अ) मधील आधारासारख्याच स्वरूपाचे असले पाहिजेत, म्हणजेच औपचारिक दोष किंवा किमान त्यांच्याशी साधर्म्य असले पाहिजेत; आणि दुसरे मत असे होते की खंड (ब) मधील "इतर पुरेसे आधार"हे शब्द "औपचारिक दोष"आणि खंड (अ) या शब्दांपासून स्वतंत्रपणे वाचले पाहिजेत. ज्या प्रकरणांमध्ये अशी विनंती कलम (अ) मध्ये समाविष्ट नाही अशा प्रकरणांमध्ये न्यायाच्या हितासाठी खटल्यातून माघार घेण्यास परवानगी देण्याचा व्यापक अधिकार न्यायालयाला देण्यात आला आहे. सध्याच्या प्रकरणात, आम्ही नियम १ उपनियम (३) च्या खंड (अ) अंतर्गत केवळ "औपचारिक दोष"शी संबंधित आहोत, म्हणून आम्ही खंड (ब) अंतर्गत विचार केलेल्या आधारावर, म्हणजे "पुरेशा आधारांवर"अधिक तपशील न देण्याचा निर्णय घेतो.

(जोर दिला आहे)

44 खटला मागे घेण्याचा आणि तो पुन्हा दाखल करण्याचा मुख्य हेतू तांत्रिक बाबींमुळे न्यायाला अडथळा येऊ नये हा आहे. जेथे आदेश २३ नियम १ अन्वये परवानगी दिली जाते, तेथे एस्टॉपेलचे तत्त्व कार्यरत नाही आणि रेस *ज्युडिकेटचे* तत्त्वही लागू होणार नाही. तथापि, आदेश २३ नियम १ चा हेतू वादीला त्याच्या मागील खटल्याचा निकाल टाळण्यासाठी नव्याने खटला सुरू करण्याची संधी मिळविणे किंवा खंडपीठ-शिकारीच्या हेतूने एकाधिक कार्यवाहीत गुंतणे हा नाही.

45 आदेश २३ नियम २ मध्ये असे नमूद केले आहे की आदेश २३ नियम १ अंतर्गत दिलेल्या परवानगीवर दाखल केलेला

कोणताही नवीन खटला मर्यादेच्या कायद्यानुसार त्याच प्रकारे चालविला जाईल जसा पहिला खटला दाखल केला गेला नाही. या नियमामागील हेतू हा आहे की एखाद्या पक्षकाराला या खटल्याच्या मर्यादेचा कालावधी टाळण्यासाठी नवीन खटला दाखल करण्याच्या स्वातंत्र्याचा गैरवापर करण्यापासून रोखणे. वरील नियम खाली पुनरुत्पादित केला आहे:

"२. पहिल्या खटल्याचा परिणाम होणार नाही.—मागील नियमांतर्गत दिलेल्या परवानगीवर दाखल करण्यात आलेल्या कोणत्याही नवीन खटल्यात, फिर्यादी त्याच प्रकारे मर्यादेच्या कायद्याने बांधील असेल, जसे की पहिला खटला दाखल करण्यात आलेला नाही."

46 कायदा, १९९६ च्या कलम ११ (६) अन्वये केलेला अर्ज हा खटला नाही आणि त्यामुळे सीपीसीच्या आदेश २३ नियम १ नुसार त्यावर कठोर कारवाई केली जाणार नाही. तथापि, अनेक निर्णयांमध्ये, या न्यायालयाने आदेश २३ नियम १ मधील तत्त्वचा विस्तार या नियमांतर्गत सार्वजनिक धोरणाच्या आधारावर खटल्यांव्यतिरिक्त इतर कार्यवाहीपर्यंत केला आहे. वरील निर्णय लक्षात घेता अधिनियम, १९९६ च्या कलम ११ (६) अन्वये मध्यस्थ नेमण्याच्या अर्जाला आदेश २३ नियम १ ची तत्त्वे लागू न करण्याचे कोणतेही कारण नाही, असे अपीलकर्त्याने म्हटले आहे.

47 सरगुजा ट्रान्सपोर्ट सर्व्हिस विरुद्ध *या न्यायालयाचे दोन न्यायाधीशांचे खंडपीठ वि.राज्य परिवहन अपिलीय न्यायाधिकरण, मध्य प्रदेश, ग्वाल्हेर आणि इतरांनी*(१९८७) १ एससीसी ५ **मध्ये** सीपीसीच्या आदेश २३ नियम १ अंतर्गत तत्त्वाचे स्पष्टीकरण देताना त्यांना कलम २२६ आणि २२७

अंतर्गत रिट याचिकांपर्यंत वाढवले. या निर्णयातील समर्पक निरीक्षणे पुढीलप्रमाणे आहेत.

"७. [...] *संहितेच्या आदेश २३ च्या नियम १ अंतर्गत तत्त्व असे आहे की जेव्हा एखाद्या फिर्यादीने एकदा न्यायालयात खटला दाखल केला आणि त्याद्वारे त्याला कायद्यानुसार दिलेल्या उपायाचा लाभ घेतला, तेव्हा त्याला आधीचा खटला सोडून किंवा नवीन खटला दाखल करण्यासाठी न्यायालयाच्या परवानगीशिवाय तो मागे घेऊन पुन्हा त्याच विषयाच्या संदर्भात नवीन खटला दाखल करण्याची परवानगी दिली जाऊ शकत नाही. इन्व्हिटो बेनिफिशिअम नॉन डातूर - कायदा माणसाला कोणतेही अधिकार किंवा लाभ देत नाही जे त्याला नको आहे. जो कोणी हक्क माफ करतो, सोडून देतो किंवा नाकारतो तो तो गमावतो. कोणत्याही योग्य कारणाशिवाय एकाच कारणास्तव वारंवार खटले दाखल करून पक्षकाराने न्यायालयाच्या प्रक्रियेचा गैरवापर करू नये, यासाठी आदेश २३ च्या नियम १ च्या उपनियम (३) मध्ये नमूद केलेल्या दोन पैकी एक आधार सिद्ध करून नवीन खटला दाखल करण्यासाठी न्यायालयाची परवानगी घ्यावी, असा संहितेचा आग्रह आहे. वरील नियमाखालील तत्त्व सार्वजनिक धोरणावर आधारलेले आहे, परंतु ते संहितेच्या कलम ११ मधील रेस ज्युडिकेटाच्या नियमासारखे नाही ज्यात अशी तरतूद आहे की कोणतेही न्यायालय अशा कोणत्याही खटल्याचा किंवा मुद्द्याचा खटला चालवू शकत नाही ज्यात मुद्दा थेट किंवा मोठ्या प्रमाणात त्याच पक्षांमधील पूर्वीच्या खटल्यात थेट किंवा मोठ्या प्रमाणात मुद्द्यात आला असेल, किंवा ज्या पक्षकारांच्या हाताखाली ते किंवा त्यांच्यापैकी कोणीही दावा करतात, त्याच शीर्षकाखाली खटला चालविण्यास सक्षम*

असलेल्या न्यायालयात किंवा ज्या खटल्यात नंतर असा मुद्दा उपस्थित केला गेला आहे आणि त्यावर अशा न्यायालयाद्वारे सुनावणी आणि शेवटी निर्णय घेण्यात आला आहे. रेस ज्युडिकेटाचा नियम अशा प्रकरणाला लागू होतो जिथे खटला किंवा एखाद्या मुद्द्यावर आधीच सुनावणी झाली आहे आणि शेवटी न्यायालयाने निर्णय घेतला आहे. नवीन खटला दाखल करण्यासाठी न्यायालयाच्या परवानगीशिवाय खटला सोडल्यास किंवा मागे घेतल्यास, खटल्याचा पूर्वनिर्णय होत नाही किंवा एखादा मुद्दा गुंतलेला असतो, तरीही संहितेत आधी म्हटल्याप्रमाणे, उपनियम (३) मध्ये नमूद केलेल्या परवानगीशिवाय पहिला खटला मागे घेतल्यास दुसरा खटला संहितेच्या आदेश २३ च्या नियम १ च्या उपनियम (४) मध्ये राहणार नाही अशी तरतूद आहे. न्यायालयाच्या प्रक्रियेचा गैरवापर रोखण्याचे आदेश.

८. भारतीय राज्यघटनेच्या अनुच्छेद २२६/२२७ अन्वये दाखल करण्यात आलेल्या रिट याचिकांच्या संदर्भातही संहितेच्या आदेश २३ च्या नियम १ मधील तत्त्व चा अवलंब केल्यास न्यायाचे कार्य पुढे जाईल की नाही हा आमच्या विचाराधीन प्रश्न आहे. बर् याचदा एखाद्या रिट याचिकेवर काही काळ सुनावणी झाल्यानंतर जेव्हा याचिकाकर्ते किंवा त्याच्या वकिलांना असे आढळले की न्यायालय याचिका स्वीकारण्याचा आदेश देण्याची शक्यता नाही, तेव्हा याचिकाकर्त्याकडून किंवा त्याच्या वकिलांकडून नवीन रिट याचिका दाखल करण्याची परवानगी न घेता याचिकाकर्त्याला रिट याचिकेतून माघार घेण्याची परवानगी देण्याची विनंती केली जाते. याचिका स्वीकारण्यास तयार नसलेले न्यायालय सामान्यत: नवीन याचिका दाखल करण्याचे स्वातंत्र्य देत नाही, तर ते केवळ याचिका मागे घेण्यास परवानगी देण्यास सहमत होऊ शकतात. उच्च

मेसर्स एचपीसीएल बायो फ्यूल्स लिमिटेड विरुद्ध मेसर्स शहाजी भानुदास भड

न्यायालयात दाखल केलेली रिट याचिका याचिकाकर्त्याने स्वत: मागे घेतल्यानंतर त्याला रिट याचिकेत दिलेल्या आदेशाविरुद्ध अपील दाखल करण्यापासून रोखले जाते कारण उच्च न्यायालयाने दिलेल्या आदेशामुळे त्याला पक्षकार मानले जाऊ शकत नाही.

(जोर दिला आहे)

48 सरगुजा ट्रान्सपोर्टमध्ये *नमूद* केलेली तत्त्वे उपाध्याय अँड कंपनी विरुद्ध उत्तर प्रदेश राज्य *या न्यायालयाच्या दोन न्यायाधीशांच्या खंडपीठाने या न्यायालयात दाखल केलेल्या विशेष अनुमती याचिकांपर्यंत वाढविण्यात आली.आणि इतरांनी* (१९९९) १ एससीसी ८१ **मध्ये अहवाल दिला.** खंडपीठाने असे निरीक्षण नोंदवले:

११. [...] *विशेष अनुमती याचिका मागे घेतल्यानंतर नंतर पुन्हा विशेष रजेसाठी जाण्याचे स्वातंत्र्य देऊन ती मागे घेण्याची परवानगी न घेता त्याच आदेशाला पुन्हा आव्हान देण्याची प्रथा नाही.*

xxx xxx xxx

१३. *नवीन खटला दाखल करण्यासाठी वरील बंदी सार्वजनिक धोरणावर आधारित आहे. या न्यायालयाने राज्यघटनेच्या कलम २२६ (सरगुजा ट्रान्सपोर्ट सर्व्हिस विरुद्ध एसटीएटी*[(१९८७) १ एससीसी ५) *अंतर्गत अधिकारक्षेत्राला सार्वजनिक धोरणाचा हा नियम लागू केला आहे. रिट अधिकारक्षेत्रात ती स्वीकारण्यामागचा युक्तिवाद असा आहे की अनेकदा असे घडते, जेव्हा याचिकाकर्ते किंवा त्याच्या वकिलांना असे आढळते की काही काळ सुनावणी झाल्यानंतर न्यायालय रिट याचिका स्वीकारण्याचा आदेश देण्याची शक्यता नाही, तेव्हा*

याचिकाकर्ते किंवा त्याच्या वकिलांकडून नवीन रिट याचिका दाखल करण्याची परवानगी न घेता ती मागे घेण्याची परवानगी देण्याची विनंती केली जाते. याचिका स्वीकारण्यास तयार नसलेले न्यायालय सामान्यत: नवीन याचिका दाखल करण्याचे स्वातंत्र्य देत नाही, तर ते केवळ याचिका मागे घेण्यास परवानगी देण्यास सहमत होऊ शकतात. उच्च न्यायालयात दाखल केलेली रिट याचिका संबंधित पक्षाने मागे घेतल्यानंतर उच्च न्यायालयाने दिलेल्या आदेशामुळे व्यथित झालेला पक्षकार मानता येत नसल्याने रिट याचिकेत दिलेल्या आदेशाविरुद्ध अपील दाखल करण्यापासून त्याला रोखले जाते. तसे असेल तर ते पुन्हा त्याच कारणासाठी नव्याने याचिका दाखल करू शकत नाहीत. […]

xxx xxx xxx

१५. *सार्वजनिक धोरणाचा वरील नियम, त्याच तर्कासाठी, घटनेच्या कलम १३६ अन्वये दाखल केलेल्या विशेष अनुमती याचिकांनाही लागू झाला पाहिजे याबद्दल आम्हाला शंका नाही.* […]

(जोर दिला आहे)

49 सर्व श्रमिक संघटनेच्या*या न्यायालयाच्या निर्णयाचा आधार घेत प्रतिवादीने* असा युक्तिवाद केला आहे की, सीपीसीच्या आदेश २३ नियम १ मधील तत्त्वे प्रत्येक कायदेशीर प्रक्रियेत वस्तुस्थिती म्हणून लागू केली जाऊ शकत नाहीत. या प्रकरणात प्रतिवादी कंपनीने औद्योगिक विवाद कायदा, १९४७ च्या कलम २५-ओ (१) अन्वये बंद करण्याची परवानगी मागणारा अर्ज दाखल केला होता. मात्र, या अर्जावर निर्णय होण्यापूर्वीच कंपनीला मुंबईच्या कामगार उपायुक्तांचे पत्र प्राप्त झाले असून, त्यात सामंजस्याने तोडगा

काढण्याची शक्यता शोधण्यासाठी बैठक बोलावण्यात आली आहे. कंपनीने निमंत्रणाच्या बदल्यात आपला अर्ज मागे घेतला आणि कलम २५-ओ (३) मध्ये अशी तरतूद आहे की कलम २५-ओ (१) अन्वये केलेला अर्ज दाखल केल्याच्या तारखेपासून ६० दिवसांच्या कालावधीत निर्णय न घेतल्यास तो मंजूर मानला जाईल. मात्र, सामंजस्याने तोडगा काढण्याचे प्रयत्न अयशस्वी ठरल्यानंतर कंपनीने कलम २५-ओ (१) अन्वये नव्याने अर्ज दाखल केला. नवीन अर्ज दाखल करण्याचे स्वातंत्र्य न घेता कंपनीने पहिला अर्ज मागे घेतल्याने सीपीसीच्या आदेश २३ नियम १ अंतर्गत तत्त्वांनुसार तो ग्राह्य धरला जाणार नाही, या कारणास्तव अपीलकर्त्याने या अर्जाला विरोध केला होता. या संदर्भात ***सरगुजा ट्रान्सपोर्टच्या***(*सुप्रा*)न्यायालयाच्या निर्णयावर अपीलकर्त्याने भरवसा ठेवला होता.

तथापि, या न्यायालयाने ***सरगुजा ट्रान्सपोर्टच्या*** निर्णयाला या कारणास्तव वेगळे केले की, याचिकाकर्त्याने अधिक सोयीस्कर खंडपीठापुढे किंवा इतर कोणत्याही दुर्भावनापूर्ण हेतूने खटला मागे घेतल्यास अशा परिस्थितीस प्रतिबंध करणे हा या निर्णयाचा हेतू होता . या निर्णयातील संबंधित निरीक्षणे खाली दिली आहेत.

> *"१९. सध्याच्या प्रकरणात, आम्ही समाधानी आहोत की कलम २५-ओ (१) अंतर्गत पहिली याचिका मागे घेण्याचा अर्ज प्रामाणिक केला गेला कारण प्रतिवादी कंपनीला ५-४-२००७ रोजी उपकामगार आयुक्तांकडून पक्षकारांची बैठक बोलावण्याचे पत्र प्राप्त झाले होते जेणेकरून सौहार्दपूर्ण तोडगा काढण्याचा प्रयत्न केला जाऊ शकेल. खरं तर, प्रतिवादी कंपनी कलम २५-ओ (१) अंतर्गत अर्ज दाखल केल्याच्या तारखेपासून ६० दिवस ची मुदत संपण्याची वाट पाहू शकली असती, ज्याची मुदत संपल्यावर कलम २५-ओ*

(३) अंतर्गत अर्ज मंजूर झाल्याचे मानले गेले असते. तसे केले नाही आणि त्याऐवजी कलम २५-ओ (१) अन्वये अर्ज मागे घेण्यासाठी अर्ज केला, यावरून त्याची सत्यता दिसून येते. प्रतिवादी कंपनी सौहार्दपूर्ण तोडगा काढण्याचा प्रयत्न करीत होती आणि हे स्पष्टपणे प्रामाणिक होते आणि जेव्हा त्याला असे आढळले की त्याच्याविरूद्ध प्रतिकूल आदेश दिला जाण्याची शक्यता आहे तेव्हा हे बेंच-हंटिंगचे प्रकरण नव्हते. म्हणूनच, सरगुजा ट्रान्सपोर्ट प्रकरण [(१९८७) १ एससीसी ५ : १९८७ एससीसी (सीआरआय) १९ : एआयआर १९८७ एससी ८८] स्पष्टपणे वेगळे आहे आणि केवळ तेथेच लागू होईल जेथे बेंच-हंटिंग करण्यासाठी किंवा इतर कोणत्याही वाईट हेतूने पहिली याचिका मागे घेण्यात आली होती.

२०. आम्ही अपीलकर्त्याच्या विद्वान वकिलांशी सहमत आहोत की जरी नागरी प्रक्रिया संहिता औद्योगिक विवाद कायद्याच्या कलम २५-ओ (१) अंतर्गत कार्यवाहीला किंवा इतर कोणत्याही कायद्याअंतर्गत इतर न्यायिक किंवा अर्ध-न्यायिक कार्यवाहीला काटेकोरपणे लागू होत नसली तरी सीपीसीमधील काही सामान्य तत्त्वे लागू होऊ शकतात. उदाहरणार्थ, जरी कलम ११ सीपीसी काटेकोरपणे लागू होत नाही कारण दोन्ही कार्यवाही योग्य नसतील, तरीही पाँडिचेरी खादी आणि ग्रामोद्योग मंडळ विरुद्ध पी. कुलोथंगन[(२००४) १ एससीसी ६८ : २००४ एससीसी (एल अँड एस) ३२] द्वारे रेस ज्युडिकाटाचे सामान्य तत्त्व लागू होऊ शकते. तथापि, याचा अर्थ असा नाही की सीपीसीमधील सर्व तरतुदी योग्य नसलेल्या कार्यवाहीवर काटेकोरपणे लागू होतील.

२२. यात शंका नाही की, आदेश २३ नियम १ (४) सीपीसी मध्ये असे म्हटले आहे की जिथे फिर्यादी न्यायालयाच्या

परवानगीशिवाय खटला मागे घेतो, तेथे त्याला त्याच विषय-प्रकरणाच्या संदर्भात कोणताही नवीन खटला दाखल करण्यास मनाई केली जाते. मात्र, आमच्या मते ही तरतूद केवळ खटल्यांनाच लागू होईल. कलम २५-ओ (१) अन्वये केलेला अर्ज हा खटला नाही, त्यामुळे अशा अर्जाला ही तरतूद लागू होणार नाही.

(जोर दिला आहे)

50 वरील खटल्यातील निर्णयाशी आम्ही इतक्या प्रमाणात सहमत आहोत की त्याने आदेश २३ नियम १ ची तत्त्वे लागू करण्यास नकार दिला आणि आधीचा अर्ज सलोख्याचा प्रयत्न करण्यासाठी सदिच्छेने मागे घेतल्यानंतर दाखल केलेला प्रामाणिक अर्ज फेटाळण्यास नकार दिला, परंतु आमचे असे मत आहे की केवळ कायदेशीर कार्यवाही म्हणजे 'खटला'नाही म्हणून हा सामान्य नियम म्हणून घोषित केला जाऊ शकत नाही, आदेश २३ नियम १ अंतर्गत तत्त्वांच्या अनुप्रयोगापासून पूर्णपणे सूट दिली जाईल. ही तत्त्वे सार्वजनिक धोरणाच्या स्वरूपाची असल्याने कोणत्याही न्यायालयाद्वारे न्यायप्रशासनात कार्यक्षमता आणि निश्चितता आणतात आणि कायद्याने स्पष्टपणे निषिद्ध केल्याशिवाय किंवा न्यायाच्या हिताला चालना देण्याऐवजी त्यास विरोध करताना दिसल्याशिवाय त्यांची अंमलबजावणी आणि अंमलबजावणी केली पाहिजे.

51 आदेश २३ नियम १ च्या योजनेत समाविष्ट असलेला एक महत्त्वाचा धोरणात्मक विचार म्हणजे एखाद्या पक्षकाराला पुन्हा पुन्हा एकच मुद्दा मांडण्याची मुभा देऊन एखाद्या विषयासंदर्भातील कायदेशीर कार्यवाही विनाकारण दीर्घ काळ ासाठी ताणली जाऊ नये, ज्यामुळे प्रतिसाद देणाऱ्या पक्षांसाठी अनिश्चितता देखील निर्माण होते. वाद

सोडवण्याची पद्धत म्हणून लवाद देखील कायदेशीर कार्यवाहीचा पाठपुरावा करण्यासाठी वादग्रस्त पक्षांनी घालवलेला वेळ कमी करण्याचा प्रयत्न करतो. हे अधिनियम, १९९६ च्या विविध तरतुदींवरून स्पष्ट होते जे या अधिनियमांतर्गत विविध प्रक्रियात्मक आवश्यकतांचे पालन करण्यासाठी कालमर्यादा प्रदान करतात. मान्य प्रक्रियेनुसार लवादाची कार्यवाही सुरू करण्यात पक्षकार किंवा त्यांचे नामनिर्देशित मध्यस्थ अपयशी ठरल्यास अधिनियम, १९९६ च्या कलम ११ (६) अन्वये मध्यस्थ नेमण्याचा अर्ज दाखल करणे आवश्यक आहे. या न्यायालयाने कलम ११ (६) अन्वये कार्यवाहीच्या तात्पुरत्या संवेदनशील स्वरूपाची जाणीव ठेवून मध्यस्थांच्या नेमणुकीसाठीच्या अर्जांवर जलदगतीने निर्णय व्हावा यासाठी वेळोवेळी विविध निर्देश दिले आहेत. या न्यायालयाचा दृष्टीकोन आणि अधिनियम, १९९६ च्या कलम ११ (६) अंतर्गत अर्जांचे स्वरूप लक्षात घेता, कलम २२६ व २२७ अन्वये उच्च न्यायालयांसमोरील रिट कार्यवाहीआणि कलम १३६ अन्वये या न्यायालयासमोरील एसएलपीसाठी हीच तत्त्वे लागू करण्यात आली असताना आदेश २३ नियम १ ची तत्त्वे अशा कार्यवाहीला लागू न करण्याचे कोणतेही कारण आम्हाला दिसत नाही.

52 अधिनियम, १९९६ च्या कलम ११ (६) अन्वये अर्जांना आदेश २३ नियम १ ची तत्त्वे लागू करताना एक महत्त्वाची बाब लक्षात घेणे आवश्यक आहे, ती म्हणजे त्याच कार्यकारणाच्या आधारे दाखल केलेला मागील कलम ११ (६) अर्ज मागे घेतल्यानंतर दाखल झालेल्या अर्जांनाच तो अडथळा ठरेल. वरील तत्त्वाच्या विस्ताराचा अर्थ असा होऊ शकत नाही की ते एकापेक्षा जास्त प्रसंगी एकाच लवादाचे कलम लागू करण्यास प्रतिबंध ित करते. कलम ११ (६) अन्वये अर्जाच्या अनुषंगाने लवादाची नेमणूक झाल्यानंतर

पक्षकारांमध्ये काही दावे किंवा वाद निर्माण होण्याची शक्यता आहे. अशा परिस्थितीत, एखाद्या पक्षकाराला केवळ या कारणास्तव लवादाचे कलम लागू करण्यापासून रोखले जाऊ शकत नाही कारण त्याने यापूर्वी तेच लवाद कलम लागू केले होते. पहिल्या लवादाच्या आवाहनानंतर पुढील लवाद लागू करण्याच्या कारवाईचे कारण निर्माण झाले असेल, तर केवळ बहुविधतेच्या आधारावर मध्यस्थ नियुक्तीचा अर्ज फेटाळता येणार नाही.

53 आदेश २३ नियम १ ची तत्त्वे कायदेशीर कार्यवाहीत निश्चितता, उपयुक्तता आणि कार्यक्षमता आणण्याच्या दृष्टीकोनातून खटल्यांव्यतिरिक्त इतर कार्यवाहीसाठी लागू केली जातात. मात्र, त्याचवेळी ही तत्त्वे कठोर किंवा अतितांत्रिक पद्धतीने लागू होत नाहीत, या खटल्यांव्यतिरिक्त अन्य कायदेशीर कार्यवाहीपर्यंत तत्त्वे वाढवताना हेही लक्षात घेतले पाहिजे. आदेश २३ नियम १ ची तत्त्वे अशा कार्यवाहीला लागू करावी की नाही, हे ठरवताना कार्यवाहीचे स्वरूप, म्हणजे अशी कार्यवाही खटला आहे की नाही, याचा विचार केला जाऊ नये, परंतु अशा पक्षकाराला कार्यवाही पुढे नेण्यापासून रोखण्यापूर्वी एखाद्या खटल्याच्या अद्वितीय वस्तुस्थितीतील पक्षकाराच्या प्रामाणिक वर्तनाचा विचार केला पाहिजे.

54 *वन्ना, क्लेअर कौरा विरुद्ध गौरी, अनिल इंदुलकर आणि ओर्स.*

(२००९) ७ एससीसी ५४१ **मध्ये** अर्जदाराने मुंबई उच्च न्यायालयात कलम ११ (६) अर्ज दाखल केला. हा करार कायदा १९९६ अन्वये आंतरराष्ट्रीय व्यावसायिक लवाद कराराच्या स्वरूपाचा असल्याने आणि नियुक्तीचा अर्ज सरन्यायाधीशांकडेच राहणार असल्याने हा अर्ज ग्राह्य धरला जात नाही, असा वाद निर्माण करण्यात आला होता.

त्यानुसार अर्जदाराने कलम ११ चा अर्ज मागे घेऊन या न्यायालयात कलम ११ (६) अर्ज दाखल केला. १४.०३.२००६ च्या नोटिशीद्वारे लवाद लागू करण्यात आला आणि त्यानंतर उच्च न्यायालयातून याचिका मागे घेतल्यानंतर तो फेटाळण्यात आला, या कारणास्तव या अर्जाला विरोध करण्यात आला. त्यामुळे उच्च न्यायालयाच्या परवानगीशिवाय दुसरा अर्ज ग्राह्य धरला जाणार नाही. मात्र, या न्यायालयाने अर्जावरील आक्षेप फेटाळून लावत लवादाची नेमणूक करण्याची कार्यवाही केली.

55 या प्रकरणातील वस्तुस्थिती लक्षात घेता, अपीलकर्त्याने प्रतिवादीची थकबाकी भरण्यास नकार दिल्यानंतर ०२.०२.२०१४ रोजी उद्भवलेल्या वादाचा निपटारा करण्यासाठी अधिनियम, १९९६ च्या कलम ११ (६) अन्वये दोन्ही अर्ज दाखल करण्यात आले होते. कलम ११ (६) अन्वये पहिला अर्ज १६.०२.२०१८ रोजी दाखल करण्यात आला होता आणि त्यानंतर ०१.१०.२०१८ रोजी बिनशर्त मागे घेण्यात आला. तब्बल चार वर्षांनंतर प्रतिवादीने ०९.१२.२०२२ रोजी उच्च न्यायालयात कलम ११ (६) अन्वये अर्ज दाखल केला, जो संबंधित आदेशाने मान्य केला.

56 उच्च न्यायालयाचे असे मत होते की प्रतिवादीने कायदेशीर सल्ल्यानुसार याचिका मागे घेण्याचा निर्णय घेतला आणि त्यानंतर आयबीसी अंतर्गत एनसीएलटीकडे धाव घेतली परंतु त्याच्या प्रयत्नात यश आले नाही. अपील फेटाळताना या न्यायालयाने १५.०७.२०२२ च्या आदेशाद्वारे प्रतिवादीला कायद्यानुसार अशा उपायांचा लाभ घेण्याचे स्वातंत्र्य दिले, ज्यात लवादाच्या उपायांचा समावेश असेल, असे निरीक्षण उच्च न्यायालयाने नोंदवले. प्रतिवादीने दिलेले स्पष्टीकरण प्रामाणिक मानून आणि या न्यायालयाच्या १५.०७.२०२२ च्या आदेशाचा आधार घेत उच्च न्यायालयाने कलम ११ (६) अन्वये नवीन याचिका ग्राह्य धरली.

57 एनसीएलएटीने एनसीएलटीचा आदेश रद्द बातल ठरवत १०.०१.२०२२ च्या आदेशाच्या परिच्छेद १८ चे अवलोकन केल्यास असे दिसून येते की ०९.०७.२०१६ च्या नोटिशीद्वारे लवादाचे कलम लागू केल्यानंतर प्रतिवादीने ३०.०८.२०२७ रोजी आयबीसीच्या कलम ८ अंतर्गत अपीलकर्त्याला वैधानिक मागणी नोटीस बजावली. या मागणीच्या नोटिशीला अपीलकर्त्याने कोणतेही उत्तर न पाठविल्याने प्रतिवादीने आयबीसीच्या कलम ९ अन्वये अर्ज दाखल करण्याऐवजी १६.०२.२०१८ रोजी मध्यस्थ नियुक्तीसाठी अर्ज दाखल केला. उच्च न्यायालयात अधिनियम, १९९६ च्या कलम ११ (६) अन्वये अर्ज प्रलंबित असताना प्रतिवादीने २५.०७.२०१८ रोजी अपीलकर्त्याला आयबीसीच्या कलम ८ अन्वये दुसरी वैधानिक मागणी नोटीस बजावली. अर्जदाराने ०७.०८.२०१८ रोजी या मागणी नोटिशीवर उत्तर दाखल केले, ज्यात, *आलिया*, पक्षकारांमध्ये आधीपासून वाद होता, याचा पुरावा प्रलंबित लवादाच्या कार्यवाहीच्या अस्तित्वावरून मिळतो. त्यानंतर, प्रतिवादीने ०१.१०.२०१८ रोजी लवादाचा अर्ज मागे घेतला आणि त्यानंतर ५.१०.२०१८ रोजी एनसीएलटी, कोलकाता येथे अर्ज दाखल केला.

58 वर चर्चा केल्याप्रमाणे घटनांचा कालक्रम स्पष्टपणे दर्शवितो की प्रतिवादीने काही त्रुटींमुळे पहिला लवाद अर्ज मागे घेतला नाही ज्यामुळे तो फेटाळला गेला असता. उच्च न्यायालयाने प्रतिवादीला अर्ज मागे घेण्याची परवानगी देण्याच्या दिनांक ०१.१०.२०१८ च्या आदेशावरूनही हे स्पष्ट होते की, प्रतिवादीने कोणतेही स्वातंत्र्य मागितले नाही किंवा न्यायालयाने नवीन लवाद अर्ज दाखल करण्याचे कोणतेही स्वातंत्र्य दिले नाही. आम्हाला असे दिसते की प्रतिवादीने लवादाचा अर्ज मागे घेण्याचे एकमेव कारण म्हणजे आयबीसीच्या कलम ९ अंतर्गत त्याचा अर्ज एनसीएलटीने कोणत्याही प्रकारे स्वीकारला पाहिजे. हे देखील स्पष्ट आहे

की आयबीसीच्या कलम ८ अंतर्गत प्रतिवादीने जारी केलेल्या मागणी नोटीसला उत्तर देताना लवादाचा अर्ज मागे घेण्यापूर्वी अपीलकर्त्याने आधीपासून अस्तित्वात असलेल्या वादाचे अस्तित्व प्रतिवादीच्या निदर्शनास आणून दिले होते. अशा प्रकारे, आयबीसीच्या कार्यवाहीत यशस्वी होण्याची शक्यता जास्तीत जास्त वाढविण्यासाठी प्रतिवादीने लवादाची कार्यवाही सोडण्याची विचारपूर्वक जोखीम घेतली असे कोणत्याही संशयाशिवाय म्हणता येईल.

59 प्रतिवादीला आयबीसी कार्यवाहीच्या बाजूने लवादाची कार्यवाही सोडण्याचा अधिकार होता. मात्र, तसे केल्याने माघारीच्या वेळी नव्याने अर्ज दाखल करण्याचे न्यायालयाचे स्वातंत्र्य मिळाल्याशिवाय यापुढे लवाद नियुक्तीसाठी नव्याने अर्ज दाखल करणे खुले होणार नाही. आम्ही विशेषत: असे म्हणतो कारण पहिला लवादाचा अर्ज मागे घेणे काही औपचारिक दोष किंवा इतर कोणतेही पुरेसे आधार बरे करण्याच्या हेतूने नव्हते. आयबीसीच्या कलम ९ अंतर्गत प्रतिवादीने दाखल केलेला अर्ज यशस्वी होईल या आशेने अर्ज मागे घेण्यात आला, कारण लवादाचा अर्ज प्रलंबित असणे हे पक्षकारांमधील आधीपासून अस्तित्वात असलेल्या वादाच्या अस्तित्वाचे सूचक सिद्ध झाले असते आणि त्यामुळे आयबीसीच्या कार्यवाहीला घातक ठरले असते.

60 आमचे असे मत आहे की आदेश २३ नियम १ मधील तत्त्वे मध्यस्थ नियुक्तीच्या अर्जांना लागू केली जाऊ शकतात, प्रतिवादीला दुसरा अर्ज स्वातंत्र्याशिवाय आधी मागे घेण्यात आला असला तरी तो ग्राह्य धरण्यायोग्य म्हणून बचाव करण्याचा एकमेव मार्ग होता . यांच्या आचरणातून प्रतिवादी, हे स्पष्ट आहे की पक्षकारांमध्ये अस्तित्वात असलेले मुद्दे लवादाद्वारे सोडविले जाऊ शकत नाहीत असा विचार करून दिवाळखोरीची कार्यवाही सुरू करणे योग्य वाटले. शिवाय, प्रतिवादीला मिळालेल्या तथाकथित चुकीच्या कायदेशीर सल्ल्याची

पुष्टी करण्यासाठी कोणतेही दस्तऐवज रेकॉर्डवर ठेवण्यात आलेले नाहीत. त्यामुळे कोणतीही मोकळीक न मागता पहिला कलम ११ चा अर्ज मागे घेण्यात प्रतिवादीला आलेले अपयश सध्याच्या प्रकरणातील वस्तुस्थितीत माफ करता येणार नाही.

61 वरील चर्चेच्या अनुषंगाने आमचे असे मत आहे की, पहिला लवादाचा अर्ज मागे घेताना प्रतिवादींनी उच्च न्यायालयाकडून मागितलेले कोणतेही स्वातंत्र्य नसल्यामुळे, त्याच कारणास्तव उद्भवलेली नवीन कलम ११ याचिका ग्राह्य धरता येणार नाही.

62 कलम ११ (६) अर्जचा त्याग करण्याकडे पाहण्याचा आणखी एक मार्ग म्हणजे अधिनियम, १९९६ च्या अनुक्रमे कलम २१ आणि ४३ (२) च्या अनुषंगाने अशा अर्जाचे महत्त्व समजून घेणे. कलम २१ नुसार, ज्या तारखेला प्रतिवादीला लवादाची विनंती करणारी याचिकाकर्त्याची नोटीस प्राप्त होते त्या तारखेपासून लवादाची कार्यवाही सुरू होते. उपरोक्त तरतुदी खाली पुनरुत्पादित केल्या आहेत:

> *"२१. **लवादाची कार्यवाही सुरू करणे.**—पक्षकारांनी अन्यथा सहमती दर्शविल्याशिवाय, एखाद्या विशिष्ट वादाच्या संदर्भात लवादाची कार्यवाही त्या तारखेपासून सुरू होते ज्या तारखेला तो वाद लवादाकडे पाठविण्याची विनंती प्रतिवादीला प्राप्त होते."*

63 अधिनियम, १९९६ च्या कलम ४३ (२) मध्ये अशी तरतूद आहे की, मर्यादेच्या हेतूने कलम २१ मध्ये नमूद केलेल्या तारखेला लवाद सुरू झाल्याचे 'समज'मानले जाईल. कलम ४३ (२) खाली दिले आहे:

(२) *या कलमाच्या व मर्यादा अधिनियम, १९६३ (१९६३ चा ३६) या प्रयोजनासाठी कलम २१ मध्ये नमूद केलेल्या तारखेला लवाद सुरू झाल्याचे मानले जाईल.*

64 कलम ४३ (२) मध्ये वापरलेल्या "अभिमान"या शब्दावरून स्पष्ट होते की, कलम २१ मध्ये विचार केल्याप्रमाणे लवादाची कार्यवाही सुरू होणे हे कायदेशीर किंवा काल्पनिक स्वरूपाचे आहे. ही एक कल्पनात्मक सुरुवात आहे आणि लवादाची तथ्यात्मक किंवा प्रत्यक्ष सुरुवात नाही. तथापि, कलम ११ अन्वये उच्च न्यायालयाने किंवा पक्षकारांच्या संमतीने लवादाची नेमणूक केल्यानंतरच वस्तुनिष्ठ किंवा प्रत्यक्ष लवादाची कार्यवाही सुरू होते.

65 त्यामुळे अधिनियम १९९६ च्या कलम ११ (६) अन्वये दाखल होणारी याचिका ही केवळ लवादाची नेमणूक करण्याची कार्यवाही नाही. प्रत्यक्षात ही मध्यस्थ नेमण्याची आणि प्रत्यक्ष किंवा प्रत्यक्ष लवादाची कार्यवाही सुरू करण्याची कार्यवाही आहे.

66 तसे असेल तर कलम ११ (६) याचिका बिनशर्त मागे घेणे म्हणजे केवळ मध्यस्थ नेमण्याची औपचारिक प्रार्थनाच नव्हे, तर प्रत्यक्ष लवादाची कार्यवाही सुरू करण्याची मूळ प्रार्थनाही सोडून देण्यासारखे आहे. हे लवादालाच सोडून देण्यासारखे आहे. यामुळे कलम २१ च्या आधारे सुरू झालेली कल्पक 'लवाद कार्यवाही'सोडून दिली जाते आणि त्यामुळे एका महत्त्वाच्या स्वरूपाचा त्याग होतो. म्हणूनच, कलम ११ (६) अंतर्गत अर्ज सोडण्यास सीपीसीच्या आदेश २३ नियम १ अंतर्गत तत्त्वे आयात करणे आणि लागू करणे अधिक महत्वाचे आहे.

67 अधिनियम, १९९६ च्या कलम ११ (६) अन्वये प्रतिवादीने उच्च न्यायालयात दाखल केलेला नवीन अर्ज असा अर्ज दाखल करण्यासाठी विहित मर्यादेच्या कालावधीपेक्षा जास्त आहे आणि तो ग्राह्य धरण्यायोग्य नाही, असा युक्तिवाद याचिकाकर्त्याने केला. प्रतिवादीने केलेले मूलभूत दावेदेखील *प्रथमदर्शनी* कालबद्ध आहेत आणि म्हणूनच उच्च न्यायालयाने प्रतिवादीने दाखल केलेला नवीन लवाद अर्ज देखील या आधारावर फेटाळून लावायला हवा होता, असा युक्तिवाद ही याचिकाकर्त्याने केला.

68 मर्यादेच्या कालावधीची तरतूद करणार् या कायद्यांमागील मूळ आधार *"व्हिजिटिबस नॉन डॉर्मिएंटिबस ज्युरा सबव्हेनियंट"या वाक्याद्वारे स्पष्ट केला गेला* आहे, ज्याचा अर्थ असा आहे की कायदा सतर्क असलेल्यांना मदत करतो आणि जे त्यांच्या अधिकारांवर झोपतात त्यांना नाही.विहित मर्यादेचा कालावधी असण्यामागचा हेतू हा आहे की खटल्याची निश्चितता आणि अंतिमता आहे की नाही याची खात्री करणे आणि विरोधी पक्षाला खात्री देणे की ते बेमुदत दायित्वाच्या कालावधीच्या अधीन राहणार नाही. ठराविक मर्यादेच्या कालावधीने साध्य होणारा आणखी एक उद्देश म्हणजे पुरावे नष्ट होण्यापूर्वी सुरू केलेल्या दाव्यांनाच लिटिगेट करण्याची परवानगी दिली जाते. मर्यादेचा कायदा अधिकार नष्ट करण्याचे काम करत नाही तर केवळ उपायांवर बंदी घालतो.

69 अधिनियम १९९६ च्या कलम ११ (६) अन्वये अर्जांची मर्यादा या न्यायालयाच्या तीन न्यायाधीशांच्या खंडपीठाने नुकतीच स्पष्ट केली आहे, ज्याला माझे प्रभू, भारताचे सरन्यायाधीश आणि मी

मेसर्स आरिफ अझीम कंपनी लिमिटेड विरुद्ध मेसर्स अॅपटेक लिमिटेड *मध्ये ते एक भाग होते.*२०२४ मध्ये आयएनएससी १५५ **मध्ये अहवाल दिला.** या निर्णयात मर्यादा अधिनियम, १९६३ च्या कलम १३७ चा संदर्भ देऊन असे म्हटले आहे की, अधिनियम, १९९६ च्या कलम ११ (६) अन्वये अर्ज करण्याची मर्यादा कालावधी अर्ज करण्याचा अधिकार प्राप्त झाल्याच्या तारखेपासून तीन वर्षे आहे.

70 मध्यस्थाच्या नियुक्तीसाठी अर्ज दाखल करण्याची मर्यादा कधी सुरू होईल, या पैलूवर वरील निर्णयात असे म्हटले आहे की, लवादाची वैध नोटीस एका पक्षाने दुसऱ्या पक्षाला बजावली असेल आणि पक्षकारांमध्ये सहमतीझालेल्या नियुक्ती प्रक्रियेनुसार नियुक्ती करण्यात दुसर् या पक्षाकडून अपयश आले असेल किंवा नकार देण्यात आला असेल, की तीन वर्षांच्या मर्यादेच्या हेतूने घड्याळ वाजण्यास सुरवात होईल.

71 या प्रकरणात प्रतिवादीने ०९.०७.२०१६ च्या नोटिशीद्वारे लवादाचे कलम लागू केले. अपीलकर्त्याने या नोटिशीला कोणताही प्रतिसाद न दिल्याने प्रतिवादीने १६.०२.२०१८ रोजी अधिनियम, १९९६ च्या कलम ११ (६) अन्वये उच्च न्यायालयात मध्यस्थ नियुक्तीसाठी अर्ज दाखल केला. त्यानंतर आयबीसीअंतर्गत कारवाई करण्याचा अर्ज फेटाळून लावला.

72 १५.१०.२०१८ रोजी, प्रतिवादीने अपीलकर्त्याविरूद्ध कॉर्पोरेट दिवाळखोरी निवारण प्रक्रिया सुरू करण्यासाठी आयबीसीच्या कलम ९ अंतर्गत अर्ज दाखल केला. कलम ९ अंतर्गत प्रतिवादीने सुरू केलेली आयबीसी कार्यवाही अखेरी स या न्यायालयाने १५.०७.२०२२ च्या आदेशाद्वारे फेटाळून लावली ज्याद्वारे एनसीएलएटीचा आदेश कायम ठेवण्यात आला आणि एनसीएलटीचा आदेश रद्द करण्यात आला. या न्यायालयाने असे मत नोंदवले की एनसीएलटीने प्रतिवादीचा

अर्ज स्वीकारून कायद्याची गंभीर चूक केली आहे, जरी पक्षकारांमध्ये आधीपासून वाद होता. *मोबिलॉक्स इनोव्हेशन्स प्रायव्हेट लिमिटेड विरुद्ध किरुसा सॉफ्टवेअरप्रायव्हेट लिमिटेड* (२०१८) १ एससीसी ३५३ **मध्ये दिलेल्या** या न्यायालयाच्या निर्णयावर विश्वास ठेवत या न्यायालयाने असे म्हटले आहे की, अपीलकर्त्याविरुद्ध प्रतिवादीच्या कथित दाव्यांबाबत आधीपासून वाद निर्माण झाल्यावर, प्रतिवादीचा 'ऑपरेशनल क्रेडिटर'म्हणून कलम ९ चा अर्ज ग्राह्य धरला जाऊ शकत नाही.

73 या न्यायालयाने कलम ९ चा अर्ज फेटाळल्यानंतर प्रतिवादीने ०९.१२.२०२२ रोजी उच्च न्यायालयात कलम ११ (६) अन्वये नवीन अर्ज दाखल केला. उच्च न्यायालयाने हा अर्ज मंजूर करून संबंधित आदेशान्वये लवादाची नेमणूक करण्याची कार्यवाही केली.

74 वर चर्चा केलेल्या वस्तुस्थितीचा आढावा घेतल्यास असे दिसून येते की, कलम ११ (६) अन्वये १६.०२.२०१८ रोजी दाखल केलेला पहिला अर्ज असे अर्ज दाखल करण्यासाठी तीन वर्षांच्या विहित मर्यादेच्या कालावधीत होता. तथापि, कलम ११ (६) अन्वये दुसरा अर्ज आदेश २३ नियम १ अंतर्गत तत्त्वांद्वारे प्रतिबंधित नाही, असे गृहीत धरले तरी अपीलकर्त्याने लवादाची नोटीस प्राप्त झाल्यापासून एक महिन्याच्या मुदतीपासून तीन वर्षांच्या कालावधीत तो दाखल करणे आवश्यक होते. तीन वर्षांचा हा कालावधी ऑगस्ट २०१९ मध्ये संपुष्टात आला. कलम ११ (६) अन्वये दुसरा अर्ज प्रतिवादीने १२.१२.२०२२ रोजी दाखल केला आणि तो स्पष्टपणे कालबद्ध आहे.

75 तथापि, दुसरा कलम ११ (६) अर्ज वेळेच्या बंधनामुळे फेटाळण्यापासून वाचविण्यासाठी, प्रतिवादीने असा

युक्तिवाद केला आहे की आयबीसीच्या कलम ९ अंतर्गत कार्यवाहीचा पाठपुरावा करण्यासाठी खर्च केलेला कालावधी वगळण्यासाठी मर्यादा अधिनियम, १९६३ च्या कलम १४ अन्वये लाभाचा वापर करण्याचा अधिकार आहे. अन्यथा, हे न्यायालय मर्यादा कायद्याच्या कलम ५ अन्वये उपलब्ध असलेल्या विवेकबुद्धीचा वापर करून उच्च न्यायालयासमोर दुसरा ११ (६) अर्ज दाखल करण्यास होणारा विलंब माफ करू शकते, कारण ते दिवाळखोरीच्या प्रक्रियेचा प्रामाणिक पणे पाठपुरावा करीत आहेत आणि उच्च न्यायालयाने लवादाची नेमणूक या न्यायालयाने रद्द केल्यास त्यांना दिलासा मिळणार नाही, असे प्रतिवादीने पुढे म्हटले आहे.

76 लिमिटेशन अॅक्टच्या कलम १४ मध्ये अधिकारक्षेत्राशिवाय न्यायालयात प्रत्यक्ष कार्यवाही करण्याची वेळ वगळण्याची तरतूद आहे आणि ती खालीलप्रमाणे दिली आहे:-

"१४. ***अधिकारक्षेत्राशिवाय न्यायालयात प्रत्यक्ष कार्यवाही करण्याची वेळ वगळणे.-***

1कोणत्याही खटल्याच्या मर्यादेचा कालावधी मोजताना ज्या कालावधीत फिर्यादी योग्य परिश्रमाने खटला चालवत आहे, त्या कालावधीत प्रतिवादीविरुद्ध दुसरी दिवाणी कार्यवाही, मग ती प्रथम उदाहरणाच्या न्यायालयात असो किंवा अपील किंवा पुनरावलोकनाची असो, वगळली जाईल, जिथे कार्यवाही त्याच प्रकरणाशी संबंधित आहे आणि न्यायालयात चांगल्या हेतूने खटला चालविला जातो, अधिकारक्षेत्राच्या दोषामुळे किंवा तत्सम स्वरूपाच्या इतर कारणांमुळे, त्याचे मनोरंजन करण्यास असमर्थ आहे.

2कोणत्याही अर्जाच्या मर्यादेच्या कालावधीची गणना करताना, ज्या कालावधीत अर्जदार त्याच सवलतीसाठी त्याच पक्षाविरुद्ध प्रथम उदाहरणाच्या न्यायालयात किंवा अपील किंवा पुनरावलोकनाची दुसरी दिवाणी कार्यवाही योग्य परिश्रमाने चालवित आहे तो

कालावधी वगळला जाईल, जिथे अशी कार्यवाही न्यायालयात चांगल्या हेतूने चालविली जाते, अधिकारक्षेत्राच्या दोषामुळे किंवा तत्सम स्वरूपाच्या इतर कारणांमुळे, त्याचे मनोरंजन करण्यास असमर्थ आहे.

3*दिवाणी प्रक्रिया संहिता, १९०८ (१९०८ चा ५) च्या आदेश २३ च्या नियम २ मध्ये काहीही असले तरी, उपकलम (१) मधील तरतुदी त्या आदेशाच्या नियम १ अंतर्गत न्यायालयाने दिलेल्या परवानगीवर स्थापित केलेल्या नवीन खटल्याच्या संदर्भात लागू होतील, जिथे न्यायालयाच्या कार्यक्षेत्रातील दोषामुळे किंवा इतर कारणास्तव पहिला खटला अयशस्वी झाला पाहिजे या कारणास्तव अशी परवानगी दिली जाते निसर्गासारखा.*

स्पष्टीकरण.—या कलमाच्या उद्देशाने,—

अ पूर्वीची दिवाणी कार्यवाही ज्या कालावधीत प्रलंबित होती, ती कार्यवाही ज्या दिवशी सुरू करण्यात आली आणि ज्या दिवशी ती संपली त्या दोन्ही ची गणना केली जाईल;

ब फिर्यादी किंवा अपिलाला विरोध करणारा अर्जदार एखाद्या कारवाईवर खटला चालविणारा समजला जाईल;

क पक्षकारांचा किंवा कृतीच्या कारणांचा चुकीचा अर्थ लावणे हे अधिकारक्षेत्राचा दोष असलेले समान स्वरूपाचे कारण मानले जाईल.

77 अधिनियम, १९९६ च्या कलम ४३ अन्वये या कायद्याच्या कलम ११ (६) अन्वये दाखल झालेल्या मध्यस्थ नियुक्तीच्या अर्जांना मर्यादा कायदा लागू आहे, असे मत मांडणारे या न्यायालयाचे निर्णय आहेत. अशा प्रकारे मर्यादा कायद्याच्या कलम १४ अन्वये लाभ अर्जदाराला त्यामध्ये निर्दिष्ट केलेल्या अटींच्या पूर्ततेच्या अधीन राहून घेता येतो. तथापि, वरील तरतुदीचा बारकाईने अभ्यास केल्यास असे दिसून येते की

कलम १४ मधील अनुक्रमे उपकलम (१) आणि (२) एकमेकांपेक्षा भौतिकदृष्ट्या भिन्न आहेत. त्यामुळे कायदा १९९६ च्या कलम ११ (६) अन्वये लवाद नियुक्तीच्या अर्जाला कोणती तरतूद लागू होईल, याची खातरजमा करणे महत्त्वाचे आहे.

78 कलम १४ (१) अन्वये कोणत्याही खटल्याच्या मर्यादेचा कालावधी मोजताना, ज्या कालावधीत फिर्यादी योग्य परिश्रमाने खटला चालवत आहे, मग तो प्रतिवादीविरुद्ध प्रथम उदाहरणाच्या न्यायालयात असो किंवा अपील किंवा पुनरावलोकनाचा असो, वगळला जाईल, जिथे कार्यवाही त्याच प्रकरणाशी संबंधित आहे आणि न्यायालयात चांगल्या हेतूने खटला चालविला जातो, अधिकारक्षेत्राच्या दोषामुळे किंवा तत्सम स्वरूपाच्या इतर कारणांमुळे, त्याचे मनोरंजन करण्यास असमर्थ आहे. अशा प्रकारे, कलम १४ (१) च्या अंमलबजावणीसाठी खालील घटकांची पूर्तता करणे आवश्यक आहे:

1 त्यानंतरची कार्यवाही खटला असावी;

2 आधीची आणि नंतरची दोन्ही कार्यवाही दिवाणी कार्यवाही असली पाहिजे;

3 आधीची आणि नंतरची दोन्ही कार्यवाही एकाच पक्षांमध्ये व्हायला हवी;

4 आधीच्या आणि नंतरच्या कार्यवाहीत हीच बाब असायला हवी;

5 आधीच्या न्यायालयाच्या अधिकारक्षेत्रातील त्रुटीमुळे किंवा तत्सम स्वरूपाच्या अन्य कोणत्याही कारणामुळे आधीची कार्यवाही अयशस्वी झाली असावी;

६. आधीची कार्यवाही चांगल्या हेतूने आणि योग्य परिश्रमाने चालवली गेली असावी; आणि

७. आधीची आणि नंतरची दोन्ही कार्यवाही न्यायालयासमोर असणे आवश्यक आहे.

79 या न्यायालयाचे तीन न्यायाधीशांचे खंडपीठ.*उद्योग विरुद्ध पाटबंधारे विभाग.*(२००८) ७ एससीसी १६९ **मध्ये अहवाल**, लवादाने दिलेला निकाल रद्द करण्यासाठी अधिनियम, १९९६ च्या कलम ३४ अंतर्गत सादर केलेल्या अर्जावर मर्यादा कायद्याचे कलम १४ लागू होईल की नाही या प्रश्नाशी संबंधित आहे. न्यायालयाने कलम १४ (१) लागू करण्याच्या अटी खालीलप्रमाणे सांगितल्या.

"२१. *लिमिटेशन अॅक्टच्या कलम १४ मध्ये अधिकारक्षेत्राशिवाय न्यायालयात प्रत्यक्ष कार्यवाही करण्याची वेळ वगळण्याची तरतूद आहे. उपरोक्त कलमाचे विश्लेषण केल्यावर असे स्पष्ट होते की, कलम १४ लागू करण्यापूर्वी खालील अटींची पूर्तता करणे आवश्यक आहे.*

1आधीची आणि नंतरची दोन्ही कार्यवाही एकाच पक्षाद्वारे चालविली जाणारी दिवाणी कार्यवाही आहे;

2आधीची कार्यवाही योग्य मेहनतीने आणि चांगल्या हेतूने करण्यात आली होती;

3आधीच्या कार्यवाहीचे अपयश हे अधिकारक्षेत्राच्या दोषामुळे किंवा तत्सम स्वरूपाच्या इतर कारणांमुळे होते;

4आधीची कार्यवाही आणि नंतरची कार्यवाही एकाच प्रकरणाशी संबंधित असणे आवश्यक आहे आणि;

5दोन्ही खटले न्यायालयात आहेत.

80 मर्यादा कायद्याच्या कलम २ मध्ये काही व्याख्या देण्यात आल्या आहेत. त्यातील जे सध्याच्या चर्चेला समर्पक आहेत ते खाली दिले आहेत:

"या कायद्यात, संदर्भाची अन्यथा आवश्यकता नसल्यास,-

(अ) "अर्जदार"मध्ये हे समाविष्ट आहे-

1 याचिकाकर्ते;

2 अर्जदार ज्या व्यक्तीकडून किंवा ज्याच्यामार्फत अर्ज करण्याचा अधिकार प्राप्त करतो;

3 कोणतीही व्यक्ती ज्याच्या मालमत्तेचे प्रतिनिधित्व अर्जदाराने कार्यकर्ता, प्रशासक किंवा इतर प्रतिनिधी म्हणून केले आहे;

xxx xxx xxx

(ब) "अर्ज"मध्ये याचिका समाविष्ट आहे;

xxx xxx xxx

(ज) "सद्भावना" - कोणतीही गोष्ट चांगल्या हेतूने केली जात नाही असे मानले जाणार नाही जे योग्य काळजी आणि लक्ष देऊन केले जात नाही;

xxx xxx xxx

(ञ) "मर्यादेचा कालावधी"म्हणजे अनुसूचीद्वारे कोणत्याही खटला, अपील किंवा अर्जासाठी विहित मर्यादेचा कालावधी आणि "विहित कालावधी"म्हणजे या कायद्यातील तरतुदींनुसार मोजलेल्या मर्यादेचा कालावधी;

xxx xxx xxx

(ल) "खटला"मध्ये अपील किंवा अर्ज समाविष्ट नाही;

81 वरील कलम २(१) मध्ये मर्यादा कायद्यांतर्गत 'खटला'आणि 'अर्ज'यांच्यात फरक करण्याची स्पष्ट तरतूद आहे. त्यामुळे

मर्यादा कायद्याच्या हेतूने ते एकसारखे मानले जाऊ नयेत, असा विधिमंडळाचा स्पष्ट हेतू होता.

82 अधिनियम, १९९६ च्या कलम ११ (६) मध्ये 'नियुक्ती पक्षाच्या अर्जावर केली जाईल'हे शब्द वापरले आहेत, ज्यावरून असे सूचित होते की कलम ११ ची याचिका 'अर्ज'स्वरूपाची आहे आणि मर्यादा कायद्याच्या हेतूंसाठी 'खटला'मानली जाऊ शकत नाही. असे असले तरी मर्यादा कायद्यांतर्गत 'अर्जा'मध्ये 'याचिका'समाविष्ट असते, त्यामुळे कलम ११ (६) याचिका अर्ज म्हणून ग्राह्य धरली जावी, याबद्दल शंका घेण्यास जागा उरत नाही.

83 अधिनियम १९९६ च्या कलम ११ (६) अन्वये याचिका हा खटला नसल्यामुळे मर्यादा कायद्याच्या कलम १४ च्या उपकलम (१) अन्वये त्यावर नियंत्रण येणार नाही. त्याऐवजी मर्यादा कायद्याच्या कलम १४ च्या उपकलम (२) अन्वये त्याचे नियमन केले जाईल. कलम १४ (२) अन्वये वगळण्याचा लाभ घेण्यासाठी पूर्ण कराव्या लागणाऱ्या काही अटी कलम १४ (१) अन्वये आवश्यक असलेल्या अटींपेक्षा भौतिकदृष्ट्या भिन्न आहेत आणि खालीलप्रमाणे आहेत:

1 आधीची आणि नंतरची दोन्ही कार्यवाही दिवाणी कार्यवाही असली पाहिजे;

2 आधीची आणि नंतरची दोन्ही कार्यवाही एकाच पक्षांमध्ये व्हायला हवी;

३ आधीची आणि नंतरची कार्यवाही त्यासाठीच असावी पीडानिवारण;

४ आधीच्या न्यायालयाच्या अधिकारक्षेत्रातील त्रुटीमुळे किंवा तत्सम स्वरूपाच्या अन्य कोणत्याही कारणामुळे आधीची कार्यवाही अयशस्वीझालीअसावी;

५. आधीची कार्यवाही चांगल्या हेतूने आणि योग्य ती काळजी घेऊन चालवली गेली असावी; आणि

६. आधीची आणि नंतरची दोन्ही कार्यवाही न्यायालयासमोर आहे.

84 इतर सर्व घटक समान राहिल्याने, कलम १४ च्या उपकलम (१) आणि (२) मधील मुख्य फरक दुहेरी आहे:

1 प्रथम, कलम १४ (१) चा लाभ पुढील कार्यवाही जिथे खटला आहे तेथे घेता येतो, तर कलम १४ (२) चा लाभ पुढील कार्यवाही अर्ज असलेल्या ठिकाणी घेता येतो.

2 दुसरं म्हणजे, आधीच्या आणि नंतरच्या दोन्ही कार्यवाहीत एकच प्रकरण असेल तर कलम १४ (१) लागू होते, तर कलम १४ (२) लागू होते जेव्हा आधीची आणि नंतरची दोन्ही कार्यवाही समान दिलासा मागण्यासाठी दाखल केली जाते.

85 कलम १४ (१) मध्ये दिसणाऱ्या "मुद्द्यातील समान विषय"या अभिव्यक्तीची व्याप्ती मर्यादा कायद्याच्या कलम १४ (२) मध्ये दिसणाऱ्या "समान सवलतीसाठी"या अभिव्यक्तीपेक्षा बरीच व्यापक आहे. अर्जाच्या तुलनेत सूटच्या स्वरूपातील फरकामुळे हे स्पष्ट होते. खटल्यात, पक्षकार सामान्यत: तोंडी आणि कागदोपत्री पुरावे आणि युक्तिवादांच्या आधारे स्थापित केलेल्या कारवाईच्या कारणाच्या स्वरूपात दिलासा मागतो. तर, कायद्याच्या विशिष्ट तरतुदीनुसार अर्ज केला जातो आणि कायद्यातील अशी तरतूद लागू होत नाही असे न्यायालयाला वाटत असेल तर एकूणच अर्ज टिकवता येत नाही. अशा प्रकारे, कायदेशीर तरतुदीनुसार विशिष्ट हेतूसाठी अर्ज केला जातो ज्याअंतर्गत तो कृतीच्या कारणावर

आधारित खटला दाखल केला जातो आणि व्यापक स्वरूपात उपाय शोधण्यासाठी आहे.

86 कलम १४ च्या उपकलम (३) नुसार आदेश २३ नियम १ च्या उपनियम (३) अन्वये अधिकारक्षेत्राचा दोष किंवा तत्सम स्वरूपाच्या अन्य कारणास्तव कोणताही खटला मागे घेण्याचे स्वातंत्र्य दिले गेले असेल, तर कलम १४ (१) नुसार मर्यादेचा कालावधी वगळून त्याच विषयावर नव्याने खटला दाखल करण्यासाठी फिर्यादीला उपलब्ध होईल.

87 मर्यादा कायद्याच्या कलम १४ मध्ये वापरल्या गेलेल्या "समान स्वरूपाचे इतर कारण"या अभिव्यक्तीचा विस्तृत अर्थ लावला जावा कारण कलम १४ हे न्यायाचे कार्य पुढे नेण्यासाठी आहे आणि प्रक्रियात्मक अडथळ्यांद्वारे त्यास अडथळा आणण्यासाठी नाही, असा युक्तिवाद प्रतिवादीने केला आहे. कलम १४ चा उदार अर्थ लक्षात घेता, प्रतिवादीने युक्तिवाद केला की हाताशी असलेले प्रकरण मर्यादा कायद्याच्या कलम १४ अन्वये दिलासा देण्यास योग्य आहे.

88 म.प्र. गृहनिर्माण मंडळ विरुद्ध मोहनलाल अँड कंपनी ***मधील हे न्यायालय.***(२०१६) १४ एससीसी १९९ **मध्ये** मर्यादा कायद्याच्या कलम १४ च्या उदार विवेचनावर असे निरीक्षण नोंदवले गेले:

> *"१६. वरील परिच्छेदावरून दुपारपर्यंत हे स्पष्ट होते की, न्यायाचे कार्य पुढे नेण्यासाठी उदारमतवादी विवेचन करावे लागेल. मात्र, चुकीचा उपाय किंवा चुकीच्या मंचाची निवड झाल्यास तो लागू होईल, असेही नमूद करण्यात आले आहे. नमूद केलेल्या अटींनुसार, आधीची कार्यवाही आणि नंतरची कार्यवाही एकाच प्रकरणाशी संबंधित असणे आवश्यक आहे. नागरी प्रक्रिया संहिता, १९०८ च्या कलम*

११ अन्वये "मुद्द्यातील पदार्थ"हा शब्द वापरला जातो हे येथे नमूद करण्यासारखे आहे. रामधर श्रीवास विरुद्ध भगवानदास[(२००५) १३ एससीसी १ या खटल्यात म्हटल्याप्रमाणे या अभिव्यक्तीत प्रत्यक्ष आणि मोठ्या प्रमाणात मुद्दा असलेल्या विषयाचा उल्लेख आहे. कायद्याच्या कलम १४ अन्वये उदार अर्थ लावण्यात आला असला, तरी आधीच्या कार्यवाहीतील मुद्द्याला आणि नंतरच्या कार्यवाहीला आवश्यक महत्त्व दिले पाहिजे, हे अधोरेखित करण्यासाठी आम्ही संबंधित प्राधिकरणाचा संदर्भ दिला आहे. त्याशिवाय आधीच्या खटल्याच्या खटल्यातही योग्य ती दक्षता आणि सद्बुद्धी दाखवली पाहिजे.

(जोर दिला आहे)

89 कलम १४ मध्ये दिसणाऱ्या "तत्सम स्वरूपाचे इतर कारण"या अभिव्यक्तीचा व्यापक अर्थ लावला जावा, अशी या न्यायालयाने कालांतराने सातत्याने भूमिका घेतली आहे. तथापि, मर्यादा कायद्याच्या कलम १४ च्या अंमलबजावणीचा विचार करताना, या तरतुदीची अंमलबजावणी केवळ आधीच्या कार्यवाहीच्या अपयशाच्या कारणावर अवलंबून नाही, तर मागील परिच्छेदांमध्ये स्पष्ट केल्याप्रमाणे इतर अनेक घटकांवर अवलंबून आहे हे विसरता कामा नये. कलम १४ च्या अंमलबजावणीसाठी आवश्यक असलेल्या सर्व घटकांची पूर्तता झाली तरच लाभ उपलब्ध होईल. या संदर्भात अपीलकर्त्याने असे म्हटले आहे की प्रतिवादीने आयबीसीसमोर केलेली कार्यवाही आणि उच्च न्यायालयासमोर लवाद नियुक्तीची कार्यवाही "समान दिलासा"साठी नसल्यामुळे मर्यादा कायद्याच्या कलम १४ चा लाभ प्रतिवादीला मिळणार नाही. अपीलकर्त्याच्या या युक्तिवादाचे निराकरण करण्यासाठी, अधिनियम, १९९६

च्या कलम ११ (६) अंतर्गत कार्यवाहीच्या तुलनेत आयबीसी कार्यवाहीचा हेतू समजून घेणे महत्वाचे आहे.

अ. अधिनियम, १९९६ च्या कलम ११ (६) अंतर्गत अर्ज आयबीसीच्या कलम ९ अंतर्गत अर्जाइतकाच दिलासा देणारा नाही

90 डॉ. दिलीप के. शेठ *यांनी दिवाळखोरी* व दिवाळखोरी संहिता, २०१६ या ग्रंथाच्या *प्रस्तावनेत* लेखकाने असे मत व्यक्त केले आहे की, पूर्वीच्या दिवाळखोरी व्यवस्थेतील त्रुटी दूर करण्यासाठी आणि खालील उद्दिष्टांची पूर्तता करण्यासाठी विविध समित्यांच्या शिफारशी आणि विविध भागधारकांकडून प्राप्त सूचनांच्या आधारे आयबीसी लागू करण्यात आला.

1 वळणाची शक्यता असलेल्या दिवाळखोर व्यवसायांचे पुनरावलोकन आणि पुनर्रचना करून भागधारक आणि कर्जदारांच्या हिताचा समतोल राखणे.

2 दिवाळखोरीच्या आधीच्या सोडवणुकीसाठी कालबद्ध पद्धतीने भक्कम यंत्रणा उपलब्ध करून देणे.

91 आयबीसीच्या प्रस्तावनेचे वाचन केल्यास त्याच्या अंमलबजावणीमागील खालील उद्दिष्टे लक्षात येतात:

1 कॉर्पोरेट व्यक्ती, भागीदारी कंपन्या आणि व्यक्तींची पुनर्रचना आणि दिवाळखोरी निवारणाशी संबंधित कायदे अशा व्यक्तींच्या मालमत्तेचे मूल्य जास्तीत जास्त वाढविण्यासाठी कालबद्ध पद्धतीने एकत्रित करणे आणि त्यात सुधारणा करणे;

2 उद्योजकता आणि कर्जाची उपलब्धता यांना प्रोत्साहनदेणे;

३.सरकारी थकबाकी भरण्याच्या प्राधान्यक्रमात बदल करण्यासह सर्व भागधारकांच्या हितांचा समतोल राखणे; आणि

४ भारतीय दिवाळखोरी व दिवाळखोरी मंडळाची स्थापना करणे.

९२ आयबीसीच्या मुख्य उद्दीष्टांपैकी एक म्हणजे कॉर्पोरेट कर्जदाराच्या जीवनाचे रक्षण करणे आणि त्याचे संरक्षण करणे आणि पुनर्रचनेद्वारे दिवाळखोरीचे निराकरण करण्याची तरतूद करणे आणि केवळ शेवटचा उपाय म्हणून लिक्विडेशन ठेवणे.

93 आयबीसीच्या कलम ९ अंतर्गत दाखल केलेल्या अर्जाचा एक आवश्यक घटक म्हणजे डिफॉल्टचे अस्तित्व आहे. आयबीसीच्या कलम ३ (१२) अंतर्गत 'डिफॉल्ट'या शब्दाची व्याख्या अशी केली गेली आहे की जेव्हा कर्जाच्या रकमेचा संपूर्ण किंवा कोणताही भाग किंवा हप्ता देय आणि देय झाला असेल आणि कर्जदाराने भरला नसेल तेव्हा कर्जाची परतफेड न करणे.

94 आयबीसीच्या कलम ३ (११) अंतर्गत 'कर्ज'म्हणजे कोणत्याही व्यक्तीकडून देय असलेल्या दाव्याच्या संदर्भात दायित्व किंवा दायित्व आणि वित्तीय कर्ज आणि ऑपरेशनल कर्ज समाविष्ट आहे.

95 दुसरीकडे, लवाद ही वादांचा जलद निर्णय घेण्यासाठी संमती-आधारित खाजगी वाद निवारण पद्धत आहे. जेव्हा एक किंवा दोन्ही पक्ष त्यांचे वाद सामंजस्याने सोडविण्यास सक्षम नसतात आणि स्वतंत्र लवादाद्वारे प्रकरण सोडविण्याचा प्रयत्न करतात तेव्हा लवाद सुरू केला जातो.

96 उच्च न्यायालयाने संबंधित आदेशात प्रतिवादीने एनसीएलटी, कोलकाता यांच्यासमोर घालवलेला कालावधी वगळणे योग्य मानले. आयबीसीचे असे मत होते की प्रतिवादी चुकीच्या

मंचासमोर थकबाकी वसुलीसाठी उपाय शोधत आहे आणि अशा प्रकारे मर्यादा कायद्याच्या कलम १४ (२) द्वारे पूर्णपणे समाविष्ट आहे. आयबीसी अंतर्गत कॉर्पोरेट दिवाळखोरी निवारण प्रक्रिया ("**सीआयआरपी**") सुरू करण्याची कार्यवाही तसेच लवादाच्या माध्यमातून सुरू करण्यात येणारी कार्यवाही अंतिमत: कर्जाच्या वसुलीसाठी असल्याने दोन्ही कार्यवाही एकाच सवलतीसाठी आहे असे म्हणता येईल आणि त्यामुळे प्रतिवादीला मर्यादा कायद्याच्या कलम १४ (२) अन्वये लाभाचा हक्क आहे, असे मत उच्च न्यायालयाने नोंदवले. संबंधित निरीक्षणे पुढीलप्रमाणे :-

> "१०. [...] *सुरुवातीला जेव्हा त्याने प्रतिवादीविरुद्ध सीआयआरपी प्रक्रिया सुरू करण्यासाठी आयबीसीच्या कलम ८ आणि ९ अंतर्गत एनसीएलटी, कोलकाता कडे धाव घेतली, तेव्हा त्याच्या दाव्याची दखल घेण्यात आली आणि केवळ प्रतिवादींनीच अपीलीय न्यायाधिकरणाकडे धाव घेतली, एनसीएलटीने अर्जदाराच्या बाजूने दिलेला आदेश बदलण्यात आला. त्यामुळे याचिकाकर्ते रिकामे बसले होते आणि थकबाकी वसुलीसाठी कोणतीही पावले उचलत नव्हते, असे म्हणता येणार नाही, परंतु हे असे प्रकरण आहे जिथे तो चुकीच्या मंचासमोर थकबाकी वसुलीसाठी उपाय योजना करीत होता आणि त्याला मर्यादा अधिनियम, १९६३ च्या कलम १४ चा लाभ घेण्याचा अधिकार आहे.*

97 आयबीसीच्या कलम ९ अन्वये अर्ज आणि कायदा १९९६ च्या कलम ११ (६) अन्वये एकच दिलासा मिळावा यासाठी अर्ज दाखल करण्यात आला आहे, असे ठरविण्यात उच्च न्यायालयाने चूक केली, असे आमचे मत आहे. आधीच्या प्रकरणात मागितलेला दिलासा हा कॉर्पोरेट कर्जदाराच्या सीआयआरपीची सुरुवात आहे, तर उत्तरार्धात मागितला

जाणारा दिलासा म्हणजे करारामुळे उद्भवलेल्या वादांच्या निर्णयासाठी लवादाची नेमणूक.

98 आयबीसी अंतर्गत दिवाळखोरी प्रक्रिया सुरू करण्याचा उद्देश नवीन व्यवस्थापन ची नियुक्ती करून कॉर्पोरेट कर्जदाराचे पुनर्वसन करणे हा आहे, तर लवादाच्या नियुक्तीमागील हेतू खाजगी करारातून पक्षांमध्ये उद्भवणारे वाद सोडविणे हा आहे. कॉर्पोरेट कर्जदाराची सीआयआरपी सुरू होताच ती आरईएममधील कार्यवाही बनते. याउलट, लवादाचा संबंध खाजगी वादांशी असणे ही इन-रेम कार्यवाही नाही.

99 स्विस *रिबन्स प्रायव्हेट लिमिटेड आणि एएनआर विरुद्ध युनियन ऑफ इंडिया अँड ऑर्स.*(२०१९) ४ एससीसी १७ **मध्ये अहवाल** या न्यायालयाने आर. एफ. नरिमन जे यांच्यामार्फत बोलताना असे म्हटले की आयबीसी हा कर्जदारांसाठी केवळ वसुली कायदा नाही

परंतु त्याऐवजी कॉर्पोरेट कर्जदाराचे पुनरुज्जीवन आणि पुनर्वसन करण्याच्या उद्देशाने एक फायदेशीर कायदा. संबंधित निरीक्षणे खालीलप्रमाणे आहेत:

> *"२८. अशा प्रकारे असे दिसून येते की कॉर्पोरेट कर्जदाराचे स्वतःच्या व्यवस्थापनापासून आणि लिक्विडेशनद्वारे कॉर्पोरेट मृत्यूपासून संरक्षण करून कॉर्पोरेट कर्जदाराचे पुनरुज्जीवन आणि सातत्य सुनिश्चित करणे हा या कायद्याचा प्राथमिक उद्देश आहे. अशा प्रकारे ही संहिता एक फायदेशीर कायदा आहे जो कॉर्पोरेट कर्जदाराला पुन्हा त्याच्या पायावर उभा करतो, कर्जदारांसाठी केवळ वसुली कायदा नाही. त्यामुळे कॉर्पोरेट कर्जदाराचे हित संबंध त्याच्या प्रवर्तकांच्या/व्यवस्थापनात असलेल्यांच्या हितसंबंधांपासून वेगळे करण्यात आले आहेत. अशा प्रकारे, निराकरण प्रक्रिया कॉर्पोरेट कर्जदाराच्या विरोधात नाही तर प्रत्यक्षात*

त्याच्या हितांचे रक्षण करते. कलम १४ ने लादलेली स्थगिती कॉर्पोरेट कर्जदाराच्याच हिताची आहे, ज्यामुळे समाधान प्रक्रियेदरम्यान कॉर्पोरेट कर्जदाराच्या मालमत्तेचे संरक्षण होते. ज्या कालमर्यादेत रिझॉल्यूशन प्रक्रिया होणार आहे, ती कॉर्पोरेट कर्जदाराच्या मालमत्तेला आणखी कमकुवत होण्यापासून वाचवते आणि समाधान प्रक्रिया शक्य तितक्या जलद गतीने पार पडते हे पाहून त्याच्या सर्व कर्जदारांचे आणि कामगारांचे संरक्षण करते जेणेकरून दुसरे व्यवस्थापन आपल्या उद्योजककौशल्याद्वारे कॉर्पोरेट कर्जदाराला ही सर्व उद्दिष्टे साध्य करण्यासाठी पुनरुज्जीवित करू शकेल.

(जोर दिला आहे)

100 त्याचप्रमाणे ***पायोनियर अर्बन लँड अँड इन्फ्रास्ट्रक्चर लिमिटेड आणि ए.एन.आर.युनियन ऑफ इंडिया अँड ओआर.***(२०१९) ८ एससीसी ४१६ **मध्ये अहवाल**, या न्यायालयाने पुनरुच्चार केला की आयबीसी कर्ज वसुली यंत्रणा नाही. जेव्हा सीआयआरपी सुरू केली जाते तेव्हा कर्जाच्या वसुलीचा पैलू पूर्णपणे कर्जदाराच्या नियंत्रणाबाहेर असतो आणि डिफॉल्टमध्ये संपूर्ण रक्कम वसूल करण्याची किंवा परताव्याची कोणतीही हमी नसते. कर्जदार कर्जाच्या वसुलीसाठी नव्हे तर कॉर्पोरेट कर्जदाराचे पुनर्वसन करण्यासाठी आणि नवीन व्यवस्थापन हाती घेण्यासाठी संहितेअंतर्गत दिवाळखोरी सुरू करतो. संबंधित निरीक्षणे खालीलप्रमाणे आहेत:

"हे लक्षात ठेवणे देखील महत्वाचे आहे की संहिता कर्ज वसुली यंत्रणा म्हणून नाही (स्विस रिबनचे पॅरा २८ पहा). ही आरईएममधील एक प्रक्रिया आहे जी ट्रिगर केल्यानंतर ती

ट्रिगर करणार् या अलॉटीच्या नियंत्रणाबाहेर जाते. त्यामुळे संहितेच्या कलम ७ अन्वये अर्जला प्राधान्य देणारा कोणताही वाटपदार/घर खरेदीदार विकासकाकडून उल्लंघन झाल्यास नजीकच्या भविष्यात आपला फ्लॅट/फ्लॅट पूर्ण न होण्याचा धोका पत्करतो. संहितेनुसार त्याला व्याज तर सोडाच, संपूर्ण मुद्दलाचा परतावा कधीच मिळू शकत नाही. [...]

(जोर दिला आहे)

101 हिंदुस्थान कन्स्ट्रक्शन*कंपनी लिमिटेड आणि एएनआर विरुद्ध युनियन ऑफ इंडिया या न्यायालयाच्या आणखी एका निर्णयात* (२०२०) १७ एससीसी ३२४ **मध्ये** असे म्हटले गेले की आयबीसी ही वसुली यंत्रणा नाही कारण तो तणावग्रस्त मालमत्तेच्या निराकरणासाठी एक आर्थिक कायदा आहे. संबंधित निरीक्षणे पुढीलप्रमाणे :-

"७९. त्यानंतर डॉ. सिंघवी यांनी असा युक्तिवाद केला की दिवाळखोरी संहितेच्या कलम ५ (९) अंतर्गत "आर्थिक स्थिती"परिभाषित केली जाते, जी केवळ समाधान व्यावसायिकाची नियुक्ती झाल्यानंतरच विचारात घेतली जाते आणि दिवाळखोरी संहितेच्या कलम ३ (१२) अंतर्गत "डिफॉल्ट"चा निर्णय देताना विचारात घेतली जात नाही. यामुळे कोणत्याही प्रकारे अशी तरतूद उघडपणे मनमानी आहे, अशी स्थिती निर्माण होत नाही. पायोनियर अर्बन लँड अँड इन्फ्रास्ट्रक्चर लिमिटेड विरुद्ध भारत सरकार या खटल्यातील आमच्या निर्णयानुसार,आयबीसी ही वसुली यंत्रणा नाही (त्यातील परिच्छेद ४१ पहा)- दिवाळखोरी संहितेची कल्पना ही एक अशी यंत्रणा आहे जी तणावग्रस्त मालमत्तेचे निराकरण होण्यासाठी सुरू केली जाते. त्यासाठी कलम ५ (६) अन्वये "वाद", कलम ३ (६) अन्वये "दावा",

कलम ३ (११) अन्वये "कर्ज"आणि कलम ३ (१२) अन्वये "डिफॉल्ट"या व्याख्या एकत्र वाचायला हव्यात. तसेच, आयबीसी, आर्थिक कायद्याच्या क्षेत्राशी संबंधित आहे, आव्हानाची उच्च उंबरठा वाढवते, ज्यामुळे संसदेला सांध्यामध्ये मुक्त खेळ मिळतो, जसे स्विस रिबन (पी) लिमिटेड विरुद्ध युनियन ऑफ युनियन ऑफ भारत[...]

(जोर दिला आहे)

102 त्याचप्रमाणे ***जेपी केन्सिंग्टन बुलेवार्ड अपार्टमेंट्स वेल्फेअरअसोसिएशन विरुद्ध एनबीसीसी (इंडिया) लि.***, (२०२२) १ एससीसी ४०१ **मध्ये अहवाल** दिला आहे की आयबीसीचे लक्ष कॉर्पोरेट कर्जदाराने त्याच्या कर्जदारांना देय कर्जाची केवळ वसुली करण्यापेक्षा कॉर्पोरेट कर्जदाराचे पुनरुज्जीवन आणि सातत्य सुनिश्चित करण्यावर अधिक आहे. संबंधित निरीक्षणे पुढीलप्रमाणे :-

"*८८.२. २५-१-२०१९ रोजी स्विस रिबन (प्रायव्हेट) लिमिटेड विरुद्ध भारत सरकार ८२ (पुढे "स्विस रिबन"चे प्रकरण म्हणूनही संबोधले जाते) या खटल्यात दिलेल्या निकालात या न्यायालयाने संहितेतील विविध तरतुदींच्या घटनात्मक वैधतेला आव्हान देण्याच्या पार्श्वभूमीवर संहितेची ऐतिहासिक पार्श्वभूमी आणि योजनेचा अभ्यास केला. अशा चॅलेंजचा एक भाग या आधारावर स्थापन करण्यात आला होता की "फायनान्शियल क्रेडिटर"आणि "ऑपरेशनल क्रेडिटर"यांच्यातील वर्गीकरण भेदभावपूर्ण आणि भारतीय राज्यघटनेच्या कलम १४ चे उल्लंघन करणारे आहे. हे कारण आणि संहितेच्या विविध तरतुदींशी संबंधित इतर अनेक कारणे या न्यायालयाने विविध प्रतिस्पर्धी*

युक्तिवादांवर सविस्तर विवेचन केल्यानंतर फेटाळून लावली. या दरम्यान, या न्यायालयाने कायद्याच्या आधीपासून अस्तित्वात असलेल्या स्थितीची तसेच संहिता लागू करण्यामागची उद्दिष्टे आणि कारणे यांची नोंद घेतली. कॉर्पोरेट कर्जदाराचे पुनरुज्जीवन आणि सातत्य सुनिश्चित करण्यावर संहितेचा भर आहे, जेथे लिक्विडेशन हा शेवटचा उपाय असेल, असे निरीक्षण नोंदवताना या न्यायालयाने नमूद केले की आपल्या योजना आणि चौकटीवर, संहिता कॉर्पोरेट कर्जदाराला त्याच्या पायावर उभे करण्यासाठी फायदेशीर कायदा आहे, कर्जदारांसाठी केवळ वसुली कायदा नाही.

(जोर दिला आहे)

103 वरील निर्णयांवरून एक गोष्ट लक्षात येते ती म्हणजे दिवाळखोरीची कार्यवाही कर्जाच्या वसुलीसाठी खटला, डिक्रीची अंमलबजावणी किंवा लवादांतर्गत देय रकमेचे दावे इ. पेक्षा मूलभूतपणे वेगळी असते. दिवाळखोरी प्रक्रियेपासून सामान्य वसुली प्रक्रियेला वेगळे करणारे पहिले वैशिष्ट्य म्हणजे आधीच्या अंतर्गत प्राथमिक दिलासा थकबाकी वसुली आहे तर नंतरच्या अंतर्गत प्राथमिक चिंता कॉर्पोरेट कर्जदाराचे पुनरुज्जीवन आणि पुनर्वसन आहे. या दोन्ही प्रक्रियेत कर्जाच्या वसुलीच्या पैलूचा विचार केला जातो यात शंका नाही, परंतु दिवाळखोरीच्या प्रक्रियेत वसुली ही केवळ कॉर्पोरेट कर्जदाराच्या पुनर्वसनाचा/ निराकरणाचा परिणाम आहे, मुख्य दिलासा नाही.

104 दुसरे वैशिष्ट्य़ म्हणजे दोन्ही कार्यवाहीत काही प्रमाणात कर्जाची वसुली केली जात असली, तरी ती वेगवेगळी असली तरी वसुलीच्या प्रक्रियेत वैयक्तिक कर्जदाराचे कर्ज वसूल करण्याचा प्रयत्न केला जातो, तर दिवाळखोरीच्या प्रक्रियेत कंपनीचे संपूर्ण कर्ज मागितले जाते तोडगा काढायचा आहे. पहिला केवळ वसुलीची

कार्यवाही सुरू करणार् या वैयक्तिक कर्जदाराच्या फायद्यासाठी असतो तर दुसरा दिवाळखोरी कोणीही सुरू केला तरी सर्व कर्जदारांच्या फायद्यासाठी असतो.

105 शेवटचे वैशिष्ट्य़ म्हणजे, वसुलीची कार्यवाही मग ती खटला असो किंवा लवाद असो, कर्जदाराकडून सुरू केली जाते जिथे रक्कम देय आहे आणि कर्जदाराने थकविली आहे, दुसर्या शब्दात सांगायचे तर वसुलीची कार्यवाही सुरू करण्यामागील हेतू त्यास थकित असलेल्या रकमेच्या पूर्ण वसुलीसाठी आहे. मात्र, दिवाळखोरीच्या प्रक्रियेत संपूर्ण कर्जाच्या वसुलीची शाश्वती नसते. कर्जदार दिवाळखोरीचा पर्याय निवडतो जिथे अशा मर्यादेची रक्कम थकलेली असते, कर्जदाराला अशी भीती असते की कर्जदार त्याच्या सद्य स्थितीत आणि विद्यमान व्यवस्थापनाखाली भविष्यात त्या कर्जाची परतफेड करण्यास असमर्थ असेल म्हणजेच कोणत्याही वसुलीची शक्यता नाही आणि म्हणूनच दिवाळखोरी सुरू करण्याचा धोका पत्करणे फायदेशीर ठरेल जे पूर्ण वसुलीची हमी देत नसले तरी, नवीन व्यवस्थापनाने कॉर्पोरेट कर्जदाराचा ताबा घ्यावा आणि उशीर होण्यापूर्वी किमान काही प्रमाणात कर्ज वसूल करावे. त्यामुळे दिवाळखोरी सुरू करण्यामागचा मूळ हेतू थकीत रक्कम वसूल करण्याच्या हेतूने नाही, तर नजीकच्या भविष्यात त्याच्या थकबाकीची अर्थपूर्ण वसुली होण्याची शक्यता नसताना कॉर्पोरेट कर्जदार अव्यवहार्य होण्यापूर्वी शक्य तितक्या लवकर नवीन व्यवस्थापनाद्वारे त्याचे निराकरण/ पुनर्वसन व्हावे या हेतूने आहे.

106 त्यामुळे दिवाळखोरीची कार्यवाही ही सामान्य वसुलीच्या प्रक्रियेइतकीच दिलासा देणारी आहे असे समजू शकत नाही आणि म्हणूनच मर्यादा कायदा १९६३ च्या कलम १४ (२)

अन्वये वेळ वगळण्याचा कोणताही खटला तयार केला जात नाही.

107 अधिनियम, १९९६ च्या कलम ११ (६) अन्वये अर्जात मागितलेला दिलासा आयबीसीच्या कलम ९ अन्वये अर्जात मागितलेला दिलासा मिळत नसल्याने कलम १४ (२) चा लाभ सध्याच्या प्रकरणात प्रतिवादीला देता येणार नाही.

108 ***यशवंत देवराव देशमुख विरुद्ध वालचंद रामचंद कोठारी*** यांनी (१९५०) १ एससीआर ८५२ मध्ये दिलेल्या खटल्यात या न्यायालयाने असे म्हटले आहे की, दिवाळखोरीअंतर्गत मागितलेला दिलासा हा पैसे वसुलीच्या डिक्रीसाठी फाशीअर्जांतर्गत मागवलेल्या सवलतीपेक्षा पूर्णपणे वेगळा आहे. पहिल्यात दिवाळखोराच्या मालमत्तेचे सर्व कर्जदारांच्या फायद्यासाठी वाटप केले जाते किंवा वसूल केले जाते, तर उत्तरार्धात देय रक्कम केवळ डिक्रीधारकाच्या फायद्यासाठी वसूल करण्याचा प्रयत्न केला जातो. या दोन्ही कार्यवाहीत कर्जाच्या वसुलीच्या पैलूचा विचार केला जात असला, तरी दिवाळखोरीत वसुली हा अंतिम दिलासा नसून निव्वळ परिणाम असतो. अशा प्रकारे, दिवाळखोरी प्रक्रिया कर्जाच्या वसुलीसाठी एक नाही आणि अंमलबजावणी प्रक्रियेशी तुलना केली जाऊ शकत नाही कारण दोन्ही कार्यवाही भिन्न स्वरूपाची आणि भिन्न सवलतींसाठी आहे आणि म्हणूनच मर्यादा कायद्याच्या कलम १४ (२) अंतर्गत कोणताही लाभ दिला जाऊ शकत नाही ज्यात "*समान दिलासा*"आवश्यक आहे. संबंधित निरीक्षणे पुढीलप्रमाणे :-

"५. [...] *दिवाळखोरीच्या प्रक्रियेने व्यापलेल्या वेळेला वगळता येणार नाही जे स्पष्टपणे समान दिलासा मिळविण्याच्या हेतूने नव्हते. दिवाळखोरीत मागितलेला दिलासा अर्जाच्या अंमलबजावणीत मिळालेल्या दिलासापेक्षा नक्कीच वेगळा आहे. पूर्वी, कर्जदारांना*

दिवाळखोरी म्हणून निर्णय देण्याची मागणी सर्व कर्जदारांच्या फायद्यासाठी त्याच्या सर्व मालमत्तेच्या हस्तांतरणासाठी आणि त्याचे प्रशासन अधिकृत प्राप्तकर्त्याद्वारे किंवा अधिकृत असाइनमेंटद्वारे केली जाते; परंतु उत्तरार्धात देय रक्कम केवळ हुकूमधारकाच्या फायद्यासाठी, मालमत्ता जप्त करणे आणि व्यक्तीला अटक करणे यासारख्या प्रक्रियेद्वारे वसूल करण्याचा प्रयत्न केला जातो. शेवटी दिवाळखोरीच्या प्रक्रियेत डिक्रीधारकाला आपले कर्ज पूर्णपणे किंवा अंशतः वसूल करता येईल, परंतु हा निव्वळ परिणाम किंवा परिणाम आहे. या दोन्ही कार्यवाहीत केवळ वेगळ्या स्वरूपाचा दिलासा नाही, तर कार्यपद्धतीही वेगवेगळी आहे.

(जोर दिला आहे)

109 *मोहनलाल अँड कंपनीचे आयुक्त यांच्या खंडपीठाने* (२०१६) १४ एससीसी १९९ **मध्ये अहवाल दिला** की, जेव्हा एखाद्या पक्षकाराने कलम ३४ अन्वये लवादाच्या निर्णयाला आव्हान देण्याऐवजी मध्यस्थ नियुक्तीसाठी कलम ११ अर्ज दाखल केला तेव्हा मर्यादा कायद्याच्या कलम १४ चा लाभ मिळेल का, याचा विचार केला. या न्यायालयाने ही नियुक्ती रद्द करताना म्हटले आहे की, लवादाच्या नियुक्तीची कार्यवाही एखाद्या निर्णयाला आव्हान देण्याच्या कार्यवाहीपेक्षा पूर्णपणे वेगळी आहे. त्यामुळे उदारमतवादी व्याख्या स्वीकारूनही कलम १४ अन्वये कालखंड वगळण्याचा लाभ देणे योग्य ठरणार नाही.

110 असे असले तरी, प्रतिवादी आयबीसीच्या कार्यवाहीवर चांगल्या हेतूने आणि प्रामाणिकपणे खटला चालवत होता असे म्हणता येणार नाही. असे निरीक्षण या न्यायालयाने एकत्रित अभियांत्रिकी मध्ये नोंदवले. *मर्यादा कायद्याच्या*

कलम १४ अन्वये देण्यात आलेल्या सवलतीत चुकीचा घटक अंतर्भूत असल्याचे उद्योजक (*सुप्रा*) आणि ***एम. पी. गृहनिर्माण मंडळाने*** (*सुप्रा*) म्हटले आहे. मात्र, सध्याच्या प्रकरणात प्रतिवादीने सुरुवातीला कलम ११ (६) अन्वये उच्च न्यायालयात अर्ज दाखल केला होता. तथापि, ज्ञात कारणास्तव, प्रतिवादीने मध्यस्थ नियुक्तीसाठी वरील कार्यवाही सोडली आणि आयबीसीच्या कलम ९ अंतर्गत अर्ज सह एनसीएलटी, कोलकाता कडे धाव घेतली. आयबीसीच्या कलम ८ अंतर्गत जारी केलेल्या दुसर्या वैधानिक मागणी नोटीसच्या उत्तरात अपीलकर्त्याने उपस्थित केलेल्या आधीपासून च्या वादाच्या आक्षेपाची प्रतिवादीला पूर्ण कल्पना होती. अधिनियम, १९९६ च्या ११ (६) अन्वये न्यायालयीन न्यायालयात अर्ज करण्यास प्राधान्य देऊनही आणि आयबीसी अंतर्गत दाखल केलेल्या कलम ९ च्या अर्जातील त्रुटींची पूर्ण जाणीव असूनही प्रतिवादीने योग्य कार्यवाहीचा मार्ग सोडण्याचा जाणीवपूर्वक निर्णय घेतला. प्रतिवादीचे वर्तन कोणत्याही प्रकारे चूक म्हणता येणार नाही. अधिनियम, १९९६ च्या कलम ११ (६) अन्वये अर्जासारखा दिलासा न देणाऱ्या आयबीसी अंतर्गत विशिष्ट उपाय निवडण्याचा जाणीवपूर्वक निर्णय घेतल्यानंतर, प्रतिवादीला आता अज्ञान किंवा चुकीची याचिका घेण्याची परवानगी दिली जाऊ शकत नाही आणि त्याच्या निर्णयांचे परिणाम भोगावे लागतील.

3 मुद्दा क्रमांक ३

१११ प्रतिवादीच्या वतीने असा युक्तिवाद करण्यात आला की, जर मर्यादा कायद्याच्या कलम १४ (२) अन्वये लाभ देण्यात आला नाही, तर अशा परिस्थितीत हे न्यायालय मर्यादा कायद्याच्या कलम ५ अन्वये आपल्या विवेकाचा वापर करून दुसरी लवाद याचिका दाखल करण्यास होणारा विलंब माफ करण्याचा विचार करू शकते. या

युक्तिवादाला उत्तर देताना अपीलकर्त्याने असा युक्तिवाद केला की, मर्यादा कायद्याच्या कलम ५ अन्वये विलंब माफ करण्याचा लाभ अधिनियम, १९९६ च्या कलम ११ (६) अन्वये मध्यस्थ नेमण्याच्या याचिकेला देता येणार नाही. मर्यादा कायद्याच्या कलम ५ अन्वये अधिकारांचा वापर करून विलंब माफ केला जाऊ शकतो हे मान्य न करता वस्तुस्थिती विवेकाधीन अधिकारांचा वापर करण्याची आवश्यकता नाही, कारण प्रतिवादीने विलंबाच्या भरपाईसाठी कोणताही अर्ज दाखल केलेला नाही, असेही अपीलकर्त्याने नमूद केले. तसेच मर्यादा कायद्याच्या कलम ५ अन्वये मागितलेल्या सवलतीचे स्वरूप विवेकाधीन स्वरूपाचे असल्याने प्रतिवादीचे वर्तन त्याला अशी सवलत देण्यास अपात्र ठरते, असा युक्तिवाद करण्यात आला.

११२. वरील निवेदनांच्या आधारे खालील तीन प्रश्न आमच्या विचारार्थ येतात –

१. मर्यादा कायद्याच्या कलम ५ अन्वये विलंब माफ करण्याचा लाभ अधिनियम, १९९६ च्या कलम ११ (६) अन्वये मध्यस्थ नेमण्याच्या अर्जाच्या संदर्भात उपलब्ध आहे का?
२. अशी देणगी मागणारा कोणताही अर्ज नसताना मर्यादा कायद्याच्या कलम ५ अन्वये विलंब माफ करणे न्यायालयांना मान्य आहे का?

३. दुसर् या लवादाचा अर्ज दाखल करण्यास होणारा विलंब माफ करण्यासाठी सध्याच्या खटल्यातील वस्तुस्थिती प्रतिवादीच्या बाजूने विवेकाचा वापर करण्याची आवश्यकता आहे का?

113 मर्यादा कायद्याच्या कलम ५ मध्ये अशी तरतूद आहे की सीपीसीच्या आदेश २१ मधील तरतुदींनुसार अर्जाव्यतिरिक्त इतर कोणतेही अपील किंवा अर्ज विहित मुदतीनंतर स्वीकारले जाऊ शकतात जर अपीलकर्ता किंवा अर्जदार ने विहित मुदतीत अपीलास प्राधान्य न देण्याचे किंवा अर्ज न

करण्याचे पुरेसे कारण असल्याचे न्यायालयाचे समाधान केले. ही तरतूद खाली दिली आहे:

*"५. **ठराविक प्रकरणांमध्ये विहित कालावधीची मुदतवाढः-** दिवाणी प्रक्रिया संहिता, १९०८ (१९०८ चा ५) च्या आदेश एक्सएक्सआय मधील कोणत्याही तरतुदीनुसार अर्ज वगळता कोणतेही अपील किंवा कोणताही अर्ज विहित कालावधीनंतर ग्राह्य धरला जाऊ शकतो जर अपीलकर्ता किंवा अर्जदाराने अशा कालावधीत अपीलास प्राधान्य न देण्याचे किंवा अर्ज न करण्याचे पुरेसे कारण असल्याचे न्यायालयाला समाधान दिले.*

स्पष्टीकरण.—विहित कालावधी निश्चित करण्यात किंवा मोजताना उच्च न्यायालयाच्या कोणत्याही आदेशाने, व्यवहाराने किंवा निर्णयाने अपीलकर्ता किंवा अर्जदाराची दिशाभूल झाली हे या कलमाच्या अर्थानुसार पुरेसे कारण असू शकते."

114 उपरोक्त तरतुदीमध्ये "स्वीकारले जाऊ शकते"या शब्दाचा वापर सूचित करतो की कलम ५ अन्वये देण्यात येणार् या सवलतीचे स्वरूप विवेकाधीन आहे आणि अनिवार्य स्वरूपाचे नाही. अर्जदार किंवा अपीलकर्ता, पुरेसे कारण दर्शविल्यानंतरही, विलंब माफ केला जावा असे हक्काची बाब म्हणून ठामपणे सांगू शकत नाही. अशा प्रकारे, मर्यादा कायद्याच्या कलम १४ प्रमाणे, जिथे अर्जदार अनिवार्य अटींची पूर्तता केल्यावर हक्काचा विषय म्हणून कालावधी वगळण्याची मागणी करू शकतो, मर्यादा कायद्याचे कलम ५ अंतिम निर्णय सोडते ज्या न्यायालयासमोर अशा देणगीसाठी अर्ज केला जातो, त्या न्यायालयाला विलंबाच्या क्षमेचा लाभ देणे.

115 नुकत्याच ***झालेल्या पाथापती सुब्बा रेड्डी (मृत्यू) या खटल्यात एलआर आणि इतर वि. विशेष उपजिल्हाधिकारी*** **(एलए)**

मेसर्स एचपीसीएल बायो फ्यूल्स लिमिटेड विरुद्ध मेसर्स शहाजी भानुदास भड

यांनी (२०२४) ४ एससीआर २४१ मध्ये अहवाल दिला की या न्यायालयाने असे निरीक्षण नोंदवले:

"१२. वरील तरतुदीनुसार मर्यादा संपल्यानंतर प्राधान्य दिले जाणारे अपील फेटाळले जाऊ शकते. वरील तरतुदीत 'असेल'या शब्दाचा वापर केल्यास अपवादांच्या अधीन राहून बडतर्फी बंधनकारक असल्याचे नमूद केले आहे. या कायद्याचे कलम ३ हे विदारक आहे आणि मर्यादेबाबत दुसऱ्या बाजूने आक्षेप घेतला जात नसला किंवा युक्तिवादात नमूद केला गेला नसला तरी त्याची अंमलबजावणी करणे आवश्यक आहे. दुसऱ्या शब्दांत सांगायचे तर, मर्यादेपलीकडे सादर केलेले अपील फेटाळण्याचे बंधन न्यायालयावर टाकण्यात आले आहे. हा मर्यादेचा सामान्य नियम आहे. हे अपवाद मर्यादा कायद्याच्या कलम ४ ते २४ (समावेशक) अन्वये तयार करण्यात आले आहेत , परंतु आम्ही केवळ कलम ५ मधील अपवादाशी संबंधित आहोत जे न्यायालयांना विहित कालावधीनंतर अपील मंजूर केले तरीही ते स्वीकारण्याचा अधिकार देते, जर प्रस्तावित अपीलकर्त्याने विहित मुदतीत अपीलास प्राधान्य न दिल्याबद्दल 'पुरेसे कारण'दिले असेल. दुसऱ्या शब्दांत सांगायचे तर, प्रस्तावित अपीलकर्त्याने ते वेळेत दाखल न करण्याचे 'पुरेसे कारण'सिद्ध करण्यास सक्षम असल्यास विहित कालावधी संपल्यानंतरही अपील स्वीकारण्याचे विवेकाधीन अधिकार न्यायालयांना देण्यात आले आहेत. उशीर माफ करण्याचा किंवा मुदत संपल्यानंतर पसंतीचे अपील स्वीकारण्याचे अधिकार विवेकाधीन स्वरूपाचे आहेत आणि निष्काळजीपणा, योग्य काळजी न घेणे इत्यादी इतर अनेक घटकांच्या आधारे पुरेसे कारण दर्शविले तरीही त्याचा वापर केला जाऊ शकत नाही.

(जोर दिला आहे)

116 रामलाल विरुद्ध रीवा कोलफील्ड्स लिमिटेड मधील हे न्यायालय., १९६१ **एससीसी ऑनलाईन एससी** ३९ खालीलप्रमाणे पाहिले:

"१२. *तथापि, पुरेसे कारण दाखविल्यानंतरही एखाद्या पक्षाला हक्काची बाब म्हणून प्रश्नातील विलंबाची माफी देण्याचा अधिकार नाही, यावर भर देणे आवश्यक आहे. पुरेशा कारणाचा पुरावा म्हणजे कलम ५ ने न्यायालयाला दिलेल्या विवेकाधीन अधिकारक्षेत्राचा वापर करण्याची अट आहे. पुरेसे कारण सिद्ध झाले नाही तर पुढे काहीच करावे लागणार नाही; दिरंगाईचा अर्ज त्या आधारावरच फेटाळून लावावा लागतो. पुरेसे कारण दाखविले तर न्यायालयाने आपल्या विवेकाने विलंब माफ करावा का, याची चौकशी करावी लागेल. या प्रकरणाचा हा पैलू साहजिकच सर्व संबंधित तथ्यांचा विचार करून देतो आणि याच टप्प्यावर पक्षाची किंवा त्याच्या प्रामाणिकपणाची काळजी विचारात येऊ शकते; परंतु पुरेसे कारण दाखविल्यानंतर विवेकाधीन अधिकाराचा वापर करताना चौकशीची व्याप्ती साहजिकच न्यायालयाला समर्पक वाटेल अशा वस्तुस्थितीपुरतीच मर्यादित राहील. पक्षाकडे उपलब्ध असताना पक्ष रिकामा का बसला होता, या चौकशीचे औचित्य सिद्ध करता येणार नाही. या संदर्भात आपण असे नमूद करू शकतो की जेव्हा न्यायालय मर्यादा कायद्याच्या कलम १४ अन्वये केलेल्या अर्जांचा निपटारा करीत असते तेव्हा प्रामाणिकपणा किंवा योग्य परिश्रमाचा विचार नेहमीच भौतिक आणि प्रासंगिक असतो. अशा अर्जांचा निपटारा करताना कलम ५ आणि १४ च्या एकत्रित तरतुदींच्या परिणामाचा विचार करण्याचे आवाहन न्यायालयाला केले जाते. त्यामुळे आमच्या मते, कलम १४ मधील तरतुदींद्वारे स्पष्टपणे भौतिक आणि*

समर्पक बनविलेल्या विचारांचा वापर कलम १४ चा संदर्भ न घेता केवळ कलम ५ अन्वये होणाऱ्या अर्जांचा निपटारा करताना त्याच प्रमाणात आणि त्याच पद्धतीने केला जाऊ शकत नाही.

(जोर दिला आहे)

117 या निर्णयाच्या वरील भागांत चर्चा केल्याप्रमाणे अधिनियम, १९९६ च्या कलम ११ (६) अन्वये अर्ज दाखल करण्याच्या मर्यादेचा कालावधी मर्यादा कायद्याच्या अनुसूचीच्या अनुसूचीच्या कलम १३७ मधील तरतुदीनुसार म्हणजेच तीन वर्षांचा आहे. मर्यादा कायद्याच्या कलम १४ अन्वये मिळणारा लाभ अधिनियम, १९९६ च्या कलम ११ (६) अन्वये केलेल्या अर्जांच्या बाबतीतही उपलब्ध असेल, असे आमच्या निदर्शनास आले आहे. अशा प्रकारे, कोणत्याही विशिष्ट वैधानिक बहिष्करणाअभावी, कलम ११ (६) अर्ज दाखल करण्यास झालेल्या विलंबाची भरपाई करण्याच्या हेतूने मर्यादा कायद्याच्या कलम ५ अंतर्गत लाभ घेता येणार नाही असे मानण्याचे कोणतेही योग्य कारण नाही.

118 सतीश सुंदरराव त्रासीकर यांच्या पत्नी दीपदर्शन बिल्डर्स प्रायव्हेट लिमिटेड विरुद्ध सरोज या **खटल्यात** मुंबई उच्च न्यायालयाने म्हटले आहे की, अधिनियम १९९६ च्या कलम ११ (६) अन्वये दाखल केलेल्या अर्जावर मर्यादा कायद्याचे कलम ५ लागू होईल. वरील निर्णयातील संबंधित निरीक्षणे खालीलप्रमाणे आहेत:

४२. *माझ्या मते, लवाद कायद्याच्या कलम* ११ (६) *अंतर्गत कार्यवाही उच्च न्यायालयात दाखल करणे आवश्यक असल्याने लवाद कायद्याच्या कलम* ११ (६) *अंतर्गत दाखल*

केलेल्या अशा अर्जावर मर्यादा अधिनियम, १९६३ च्या अनुसूचीचे कलम १३७ लागू होईल. माझ्या मते, मर्यादा कायदा, १९६३ च्या अनुसूचीतील कलम १३७ लवाद कायद्याच्या कलम ११ (६) अंतर्गत लवाद अर्जाला लागू होणार असल्याने लवाद कायद्याच्या कलम ११ (६) अन्वये दाखल केलेल्या लवाद अर्जालाही मर्यादा कायदा, १९६३ चे कलम ५ लागू होईल.

119 त्याचप्रमाणे, दिल्ली उच्च न्यायालयाने ***योगेशकुमार गुप्ता विरुद्ध अनुराधा रंगराजन*** या खटल्यात २००७ मध्ये **एससीसी ऑनलाईन डेल २८७** मध्ये म्हटले होते की, अधिनियम, १९९६ चे कलम ४३ लक्षात घेता, मर्यादा कायद्याचे कलम ५ अधिनियम, १९९६ च्या कलम ११ (६) अंतर्गत दाखल केलेल्या अर्जांना लागू होईल. या निर्णयातील समर्पक निरीक्षणे खाली दिली आहेत.

"३०. अजून एक पर्यायी मार्ग आहे ज्यामुळे काही निष्कर्ष निघतो. कायद्याच्या कलम २१ मध्ये असे म्हटले आहे की जोपर्यंत पक्षकारांनी अन्यथा सहमती दर्शविली नाही (या पैलूवर पक्षकारांचे एकमत होत नाही), त्या तारखेपासून एखाद्या विशिष्ट वादाच्या संदर्भात लवादाची कार्यवाही त्या तारखेपासून सुरू होते ज्या तारखेला तो वाद लवादाकडे पाठविण्याची विनंती प्रतिवादीला प्राप्त होते. परिणामी, याचिकाकर्त्याने १०.४.२००२ रोजी नोटीस बजावून भागीदारी व्यवसायाचा हिशेब सादर करण्यासंदर्भात वाद निर्माण केला, तेव्हा प्रतिवादीला १०.४.२००२ रोजीचे पत्र प्राप्त होताच लवादाची कार्यवाही सुरू झाली. याचिकाकर्त्याने पाठविलेले १०.४.२००२ रोजीचे पत्र त्याला मिळाले नाही आणि ते नोंदणीकृत पोस्टाने पाठविण्यात आले असल्याने (वरील पत्रासह रेकॉर्डवर दाखल केलेल्या टपाल पावतीवरून दिसते) हे प्रतिवादीचे प्रकरण नाही, हे

मेसर्स एचपीसीएल बायो फ्यूल्स लिमिटेड विरुद्ध मेसर्स शहाजी भानुदास भड

निश्चितपणे गृहीत धरले जाऊ शकते की हा संदेश प्रतिवादीला काही दिवसांतच प्राप्त झाला होता. परिणामी, एप्रिल २००२ च्या मध्यावर लवादाची कार्यवाही सुरू झाली. कायद्याच्या कलम ११ (५) अन्वये अर्ज हा लवादाच्या कार्यवाहीसंदर्भातील अर्ज किंवा याचिका आहे जो वादांना लवादाकडे पाठविण्याची विनंती जारी करून सुरू झाला आहे (मर्यादा कायद्याचे कलम २ (ब)). मर्यादा कायदा, १९६३ विशेषत: लवादांना लागू असल्याने, मर्यादा कायद्याचे कलम ५ मर्यादा कायद्याच्या कलम ११ (५) अंतर्गत अर्ज / याचिकेला देखील लागू होईल. कोणताही अर्ज (सीपीसीच्या आदेश २१ मधील तरतुदी वगळता) विहित कालावधीनंतर स्वीकारला जाऊ शकतो, जर अर्जदाराने न्यायालयाला समाधान दिले की त्याच्याकडे अशा कालावधीत अर्ज करण्यास प्राधान्य न देण्याचे किंवा अर्ज न करण्याचे पुरेसे कारण आहे. त्यामुळे माझ्या मते मर्यादा कायद्याचे कलम ५ या कायद्याच्या कलम ११ (५) अन्वये अर्ज/याचिका दाखल करणाऱ्या याचिकाकर्त्याला लागू होईल आणि उपलब्ध असेल.

(जोर दिला आहे)

120 मर्यादा कायद्याच्या कलम ५ अन्वये उपाययोजनाचा लाभ घेण्यासाठी आवश्यक पूर्वअट अशी आहे की अर्जदाराने न्यायालयाला समाधान देणे आवश्यक आहे की पुरेसे कारण आहे ज्यामुळे त्याला विहित मुदतीत अर्ज दाखल करण्यास अडथळा आला. मर्यादा कायद्याच्या कलम ५ अन्वये अर्जदाराला औपचारिक अर्ज दाखल करावा लागतो, ही सर्वसाधारण प्रथा असली, तरी कायद्याच्या उघड्या वाचनातून तशी गरज गोळा करता येत नाही. अशा प्रकारे, औपचारिक अर्ज नसतानाही, न्यायालय किंवा

न्यायाधिकरण अर्जदाराने विलंब रोखण्यासाठी पुरेसे कारण देण्याच्या अधीन राहून मर्यादा कायद्याच्या कलम ५ अंतर्गत आपल्या विवेकाचा वापर करण्याचा विचार करू शकते. असेच मत या न्यायालयाने ***शेषनाथ सिंह विरुद्ध शेष नाथ सिंह या खटल्यात व्यक्त केले होते.वैद्यावती श्योराफुली सहकारी बँक लि.***(२०२१) ७ एससीसी ३१३ **मध्ये नोंदवले** गेले ज्यात असे दिसून आले:

"६३ . *मर्यादा कायदा, १९६३ च्या कलम ५ मध्ये कोणत्याही अर्जाचा उल्लेख नाही. हे कलम न्यायालयाला अर्ज किंवा अपील स्वीकारण्यास सक्षम करते जर अर्जदार किंवा अपीलकर्ता, जसे प्रकरण असो, विहित वेळेत अर्ज न करण्याचे आणि / किंवा अपीलास प्राधान्य देण्याचे पुरेसे कारण असल्याचे कोर्टाला समाधान देत असेल. मर्यादा कायदा, १९६३ च्या कलम ५ अन्वये औपचारिक अर्ज करणे ही सामान्य प्रथा असली, तरी अपीलकर्ता/अर्जदार ाला मर्यादेने विहित केलेल्या मुदतीत न्यायालय/लवादाकडे दाद मागता येण्याच्या कारणाच्या पुरेशा प्रमाणात मूल्यमापन करता यावे, यासाठी न्यायालय/लवादाने आपल्या विवेकाचा वापर करण्यास कोणतेही बंधन नाही, औपचारिक अर्ज नसताना.*

६४. मर्यादा कायद्याच्या कलम ५ चे साधे वाचन केल्यास हे स्पष्ट होते की, या कलमांतर्गत दिलासा देण्यापूर्वी लेखी अर्ज दाखल करणे बंधनकारक नाही. असा अर्ज बंधनकारक असता, तर मर्यादा कायद्याच्या कलम ५ मध्ये तशी स्पष्ट तरतूद करण्यात आली असती. कलम ५ मध्ये असे वाचले गेले असते की, अपीलकर्ता किंवा अर्जदाराच्या अर्जाचा विचार केल्यास, अशा कालावधीत अपीलकर्त्याला किंवा अर्जदाराला अपील न करण्याचे किंवा अर्ज न करण्याचे पुरेसे कारण असल्यास न्यायालय अर्ज किंवा अपील दाखल

करण्यासाठी विहित केलेल्या मुदतीपेक्षा जास्त विलंब माफ करू शकते.

(जोर दिला आहे)

121 वरील चर्चेतून पुढे येणारी कायद्याची भूमिका अशी आहे की, अधिनियम १९९६ च्या कलम ११ (६) अन्वये मध्यस्थ नियुक्तीसाठी दाखल केलेल्या अर्जांच्या संदर्भात मर्यादा कायद्याच्या कलम ५ अन्वये लाभ उपलब्ध आहे. शिवाय, मर्यादा कायद्याच्या कलम ५ अन्वये अर्ज दाखल करण्याची आवश्यकता ही न्यायालयाने या तरतुदीनुसार आपल्या विवेकाचा वापर करणे आणि अर्ज किंवा अपील करण्यास उशीर होण्यास क्षमा करणे ही अनिवार्य पूर्वअट नाही. त्यामुळे सध्याच्या खटल्यातील वस्तुस्थितीनुसार प्रतिवादीने नवीन कलम ११ (६) अर्ज दाखल करण्यास उशीर झाल्याबद्दल माफी मागितली असे म्हणता येईल का, हा एकच प्रश्न विचारात घ्यावा लागेल.

122 चर्चा केल्याप्रमाणे, प्रतिवादीने आयबीसीच्या कलम ९ अंतर्गत कार्यवाहीचा पाठपुरावा करण्याच्या दृष्टीकोनातून आपला पहिला कलम ११ (६) अर्ज सोडण्याचा जाणीवपूर्वक निर्णय घेतला. वैधानिक मागणी नोटिशीला उत्तर देताना अपीलकर्त्याने पक्षकारांमध्ये पूर्वीपासून वाद असल्याचे स्पष्ट आक्षेप घेतल्यानंतरही प्रतिवादीने अशी निवड केली. हे लक्षात घेता, एनसीएलटीने आयबीसीच्या कलम ९ अंतर्गत अर्ज स्वीकारण्याची शक्यता वाढविणे हे प्रतिवादीने पहिला कलम ११ (६) अर्ज मागे घेण्याचे एकमेव कारण असल्याचे दिसते. प्रतिवादीचे असे वर्तन लक्षात घेता, आमचे असे मत आहे की सध्याचे प्रकरण मर्यादा कायद्याच्या कलम ५ अंतर्गत आमच्या विवेकाचा वापर करण्याची हमी देत नाही.

123 लिमिटेशन अॅक्टच्या कलम ५ मागचा मुख्य हेतू पक्षकारांना प्रक्रियेतील त्रुटींचा गैरफायदा घेऊ न देणे आणि अनेक मंचांवर कायदेशीर कार्यवाही सुरू ठेवणे हा आहे. त्याऐवजी, अपरिहार्य परिस्थितीमुळे डेडलाइन चुकलेल्या खऱ्या अर्थाने पात्र अर्जदारांना संरक्षण प्रदान करणे हे त्याचे उद्दीष्ट आहे. ही तरतूद न्याय आणि निष्पक्षतेच्या तत्त्वांचा समतोल साधण्याचा विधिमंडळाचा हेतू प्रतिबिंबित करते, प्रक्रियात्मक विलंबामुळे मूलभूत न्यायाच्या शोधात अडथळा येणार नाही याची खात्री करते. मर्यादा कायद्याच्या कलम ५ मध्ये हे तत्त्व आहे की वास्तविक विलंब हा न्यायाच्या प्रवेशास अडथळा ठरू नये, ज्यामुळे समतेच्या हितासाठी लवचिकता येऊ शकते आणि त्याचवेळी विनाकारण खटला लांबविण्यासाठी या उदारतेचा गैरवापर रोखला जातो.

124 कलम ११ (६) अन्वये मध्यस्थ नियुक्तीसाठी अर्ज दाखल करण्यास विलंब होत असल्याच्या अर्जावर विचार करताना अधिनियम, १९९६ अन्वये जलद गतीने वाद सोडविण्याचा कायदेशीर हेतूही न्यायालयाने लक्षात घेणे आवश्यक आहे. त्यामुळे कलम ११ (६) अर्ज दाखल करण्यास उशीर झाल्याबद्दल अर्जदाराने अत्यंत भक्कम बाजू मांडली असेल तरच न्यायालयाने मर्यादा कायद्याच्या कलम ५ अन्वये आपल्या विवेकाचा वापर करावा.

125 आम्ही या प्रकरणातून भाग घेण्यापूर्वी, आम्ही प्रतिवादीच्या युक्तिवादाकडे लक्ष देऊ इच्छितो की या न्यायालयाने एनसीएलएटीच्या आदेशाविरूद्ध आपले अपील फेटाळताना अपीलकर्त्याकडून आपली थकबाकी वसूल करण्यासाठी लवादासह अशा उपायांचा लाभ घेण्याचे स्वातंत्र्य दिले आहे. संबंधित परिच्छेद खाली पुनरुत्पादित केला आहे:

मेसर्स एचपीसीएल बायो फ्यूल्स लिमिटेड विरुद्ध मेसर्स शहाजी भानुदास भड

३५. अपीलकर्ता आपली थकबाकी वसूल करण्यासाठी लवादासह कायद्यानुसार उपलब्ध असलेल्या इतर उपायांचा लाभ घेऊ शकतो हे नमूद करण्याची आवश्यकता नाही.

126 या न्यायालयाने प्रतिवादीला दिलेले स्वातंत्र्य "नमूद *करण्याची गरज नाही...*". त्यामुळे ही निरीक्षणे निव्वळ स्पष्ट करणारी होती आणि देण्याचा हेतू नव्हता, हे स्पष्ट आहे. प्रतिवादीला कारवाई दाखल करण्याचा विशेष अधिकार किंवा विशेषाधिकार आहे जो अन्यथा कायद्याने अनुज्ञेय नाही. पहिली लवाद याचिका बिनशर्त मागे घेण्याच्या कृतीतून प्रतिवादीला बाहेर येण्यास मदत करणे किंवा अपीलकर्त्याला कायद्यानुसार उपलब्ध असलेल्या बचावापासून वंचित ठेवणे हा हेतू होता असे म्हणता येणार नाही. विशेषत: या मुद्द्यावर कोणतीही चर्चा नसताना अशा हेतूला या न्यायालयाला जबाबदार धरता येणार नाही.

127 शिवाय, वरील परिच्छेदात प्रतिवादीला "*कायद्यानुसार*""उपलब्ध असल्यास"*अशा इतर उपायांचा लाभ घेण्याचे स्वातंत्र्य दिले आहे*. त्यामुळे प्रतिवादीला उपलब्ध नसलेली किंवा कायद्यानुसार नसलेली कार्यवाही दाखल करण्याचे स्वातंत्र्य देणे असे म्हणता येणार नाही.

128 याचिकाकर्त्याने वर नमूद केलेल्या परिच्छेद ३५ वर दिलेला विश्वास हा उपरोक्त परिच्छेदाचे पूर्णपणे चुकीचे वाचन करण्यापलीकडे काहीही नाही. *बीएसएनएल विरुद्ध टेलिफोन केबल्स लिमिटेड ने* २०१० मध्ये ५ एससीसी २१३ **मध्ये अहवाल दिला होता**, या न्यायालयाने असे निरीक्षण नोंदवले:

"४१. न्यायालयाने पक्षकाराला पुढे खटला चालवण्याचे स्वातंत्र्य राखून ठेवल्याच्या निरीक्षणांचा पक्षकारांनी गैरवापर करून काळाने पूर्णपणे बंदी घातलेल्या उपायांचा

पाठपुरावा केला किंवा वाळलेल्या दाव्यांचे पुनरुज्जीवन केले किंवा जेथे काहीच नव्हते तेथे हक्क किंवा उपाय तयार केले. स्वातंत्र्याचे आरक्षण जेथे आवश्यक असेल तेथेच व्हावे, अशी काळजी न्यायालयांनी घेतली पाहिजे, असे आरक्षण नेहमीच कायद्यात उपलब्ध असलेल्या उपायांच्या अधीन असावे आणि कायद्यानुसार उपाययोजना करण्याच्या अधीन असावे, असे म्हणायला हरकत नाही.

(जोर दिला आहे)

129 कायद्यात उपलब्ध असलेल्या उपायांचा लाभ घेण्याचे स्वातंत्र्य अशा उपायांचा लाभ घेण्याचा अधिकार देत नाही. होहफेल्डच्या जुरल संबंधांच्या विश्लेषणाच्या दृष्टीकोनातून पाहिल्यास, स्वातंत्र्य (किंवा विशेषाधिकार) इतरांवर संबंधित कर्तव्ये लादत नाहीत. अशा प्रकारे, उपाय शोधण्याचे स्वातंत्र्य असणे म्हणजे त्यावर अंमलबजावणी योग्य दावा करणे नव्हे. हा फरक एखाद्याला काय करण्यास मोकळा आहे आणि त्याला काय मागण्याचा अधिकार आहे यातील बारीक फरक अधोरेखित करतो.

130 म्हणूनच, आमचे असे मत आहे की वर काढलेल्या परिच्छेद ३५ मुळे प्रतिवादीला मदत होणार नाही कारण नवीन कलम ११ याचिका आदेश २३ नियम १ शी साधर्म्य असलेल्या तत्त्वांचा फटका बसला आहे असे म्हटले जाईल आणि ३ वर्षांच्या विहित कालावधीपेक्षा जास्त असल्यास मर्यादेने प्रतिबंधित केले जाईल.

फ. निष्कर्ष

131 वरील चर्चा लक्षात घेता आम्ही खालील निष्कर्षापर्यंत पोहोचलो आहोत.

1 अधिनियम १९९६ च्या कलम ११ (६) अन्वये पहिला अर्ज मागे घेताना कोणतेही स्वातंत्र्य देण्यात न

आल्याने त्याच तरतुदीनुसार प्रतिवादीने दाखल केलेला नवीन अर्ज ग्राह्य धरला जात नव्हता;

2 अधिनियम १९९६ च्या कलम ११ (६) अन्वये प्रतिवादीने दाखल केलेला नवीन अर्ज कालबद्ध होता;

3 प्रतिवादी मर्यादा कायद्याच्या कलम १४ (२) च्या लाभास पात्र नाही; आणि

4 प्रतिवादी मर्यादा कायद्याच्या कलम ५ अन्वये विलंबाच्या भरपाईचा लाभ घेण्यास पात्र नाही.

132 परिणामी, अपीलकर्त्याने दाखल केलेले अपील मंजूर केले जाते आणि मुंबई उच्च न्यायालयाने दिलेला आक्षेपार्ह आदेश रद्द केला जातो.

133 प्रलंबित अर्ज असल्यास त्यांचा निपटारा केला जाईल.

134 पक्षकार स्वत:चा खर्च उचलतील.

खटल्याचा निकाल : अपील मंजूर .

अस्वीकरण

या न्यायनिर्णयाच्या मराठी भाषेतील या अनुवादाचा वापर हा पक्षकारास त्याच्या/ तिच्या मातृभाषेमध्ये त्याचा अर्थ समजून घेण्यापुरताच मर्यादित राहील आणि त्याचा इतर कोणत्याही कारणाकरता वापर करता येणार नाही तसेच इंग्रजी भाषेतील न्यायनिर्णय हाच सर्व व्यावहारिक आणि कार्यालयीन वापराकरिता विश्वसनीय असेल आणि तोच त्यातील आदेशाच्या निष्पादन आणि अंमलबजावणी करता वैध मानला जाईल.